

TARTALOM

- 3 Kemsei István: Eltűnő nemzedék
- 5 Fecske András: Boldogházi búcsú; Az ebéd
- 14 Győri László: Pupilla; Szerelem; Rossz óráim dolga
- 18 Pozsonyi Ádám: A bliccelés filozófusa; Kard ki kard!; Két korsó sör
- 26 Csíki András: Mint akit pergőtűz ölel; maghiar
- 28 Bíró Gergely: Kőhant
- 37 Cutai István: Nem volt menekvés; Lenyomott életek
- 48 Tevelj Arató György: Múltaddal valamit kezdeni...
(Emlékbeszéd a Nemzeti Összetartozás Napján)
- 54 Lőkös István: Croatia vonzásában
(Horvátországi emlékeim nyomában)
- 73 Fátyol Zoltán: arany kutyafej; Arany blézer; szótlan esők
- 75 Karkó Ádám: Napszak; Erkély
- 77 Rideg István: Füzet a zöldségeskertről
(Napló: beszámoló, tüzetesen)
- 102 Vető Orsolya Lia: Függöny és fragmentum
- 107 Jánosi Zoltán: „Nem veszít fényéből...”
(Laudáció Ekler Andrea életművéről a Nagy Gáspár Irodalmi és Művészeti Díjjal kitüntetése alkalmából)
- 114 Márle Tamás: Aki megelőzte a korát: II. Rákóczi Ferenc
- 122 Pál Zoltán: „Hármas kistűkör” – kettős fókuszban
(Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000;
Bakos István – Házi Balázs – Nagymihály Zoltán [szerk.]: A Magyarok Világszövetségének „hármas kistűkre” [1989–2000])
- 125 Papp István: Az ösztökétől az íróasztalig
(Szili József: Önéletrajz-töredék. Pályák, utak, állomások)

Borító: Jánosi Nikolett. A hátsó borítón Lakner László: *Rembrandt tanulmányok* című festménye látható.

A színes képmelléklet Vető Orsolya Lia írását kíséri, Tölg-Molnár Zoltán munkáiról a felvételeket a szerző készítette.

A lapszám további képei a Fortepan gyűjteményéből valók, amelyekkel egyszerre ajánljuk Lőkös István írását,

a Fortepan gyűjteményét és a Magyar Nemzeti Galéria *Minden múlt a múltam* című kiállítását.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökösztiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor];
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelj Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra;
Tördelőszerkesztő: Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A „Hitel folyóirat és Könyvműhely működéséért” szakmai program megvalósítását 2018. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908.

1965: Horvátország, Zágráb, Kaptol ulica, Mária mennybevitеле-székesegyház (Fortepan / Karabélyos Péter)

Eltűnő nemzedék

Láttam nemzedékem a Múlásban. A Múlás tornyának legalján ücsörögtek bambán és értetlenül, és megrepedt szívükkel trombitáltak. Hát megtörtént. Velünk is megtörténhet a furaság legalja. Mennyi kikezddhetetlen furaság hirtelen! Nahát! Láttam nemzedékem a Nagy Kórteremben hörögve, szipákolva a veszékelésben. Jaj. Jaj. Hajdanvolt fű-fickók, most aztán hová lesztek? „Megyünk a múlásba, megyünk a porba, igaz valónkba, kikezdett bennünk’ az idő ráspolya, átreszeltettünk az életen. Fényesedők vagyunk immár, és simulók, mint a ránk hulló televény. Maradékok, ha még itt vagyunk, glancoljuk ki magunkat az ünnepélyre!”

A halál evangéliumát fiatal filozófusok írják. Rettegő kézzel, kerülgetve a forró kását, méricskélve a kimondhatatlant, kinek neve: Rút vagy *mindenek előtt: Gond*, mint Heideggernél. Micsoda zagyvaság! Kérdezték volna Szókratészt: – *Ne feledd, Aszklépiosznak kakassal...* Mert vannak a fontosnál fontosabb ügyek, édes Xantippe... Porból porrá: ez a végső igazság. Azóta se leltek rá nagyobbra.

Láttam nemzedékem a Halál keresztjére feszítve a közös kórteremben. Ollé József nemzedéktársam háromnegyed évszázad történelmével vállain rövid időt töltött viaskodásban a megszűnő Idővel, elcsendesedett a Farkasok Óráján, amikor bármi megtörténhet. Bármi. És lőn... Jött a nővér, lecsatolta a pelenkát, kihúzta a férfialázó katétért, helyzetbe igazította a pucér kadávert, majd az orvos, aki megállapította: immár mehet mindaz, ami néhány órája még Ollé József volt, akivel együtt éltünk, akivel este még meleg húslevest vacsoráztatott a család. Mindössze ennyi. Aztán a tapintatos elhallgatás. Hiszen nem történt említésre méltó. Nagyjából így éri végét a huszadik századi ember...

Velünk. Mivégre hát a küzdés, *a kiontott vér*? Bizony, *nem csináltunk házat*, ahol Isten is ellakhatna, s ha betérünk hozzá, kínálna borral, üléssel: beszélgessünk. Isten hajléktalan. Gyomrában tablettás nedű, bolyong az Orionban, és mi nem hívjuk többé. Mihez is kezdhetne szégyenünkkel?

Baka István, Cseh Tamás, Deák László, Nagy Gáspár, Petri György:
merre? *Láttam nemzedékem* a korai előre futásban, a gyászban, de a gyász
múlékony semmi. A Nagy Kórterem alvást színlel a röpködő halálban.
A félelem fejére húzza paplanát, onnan fülelve a némaságot:
közelg-e? Ám a halál se tér, se idő. S az elszálló lélek is anyagtalan,
legalábbis: illan valahová. Tettetve: Istené. Tettetés nélkül: újabb semmi.
Fogalomtalan a sírás. Ezt sirathatjuk az örök körforgásban.
Mindig magunkat. Csak a szenvedés enyészik el,
ahogy peregnék fölöttünk az órák, figyelmezve a telő időt:
lankad, meg-megakad, kattan utolsót, majd eltűnik hirtelen.

1965: Horvátország, Fiume, Korzó (Fortepan / Gyöngyi)

Boldogházi búcsú

Úgy látszott, hogy délelőttre az idő kitisztul. Az út felett felhőbarikák lebegtek ugyan, de azok is csak azért maszatolták be az eget, hogy jelezzék a földnek, legkorábban estefelé számíthat páralecsapódásra, amikor is egy valamirevaló zápornak érkeznie illik. Vasárnap volt, és a hetedik nap ünnepélyességet kölcsönzött a jászsági földeknek.

A kisbusz biztatóan zümmögött Gábor alatt. Hazafelé igyekezett, jármű közel s távol nem zavarta haladását, az út majdhogynem egyenesen vitt előre, úgyhogy volt ideje nézelődni. Jól ismerte a tájat, s már várta, hogy a retináján kialakult képre mikor fog rákopírozódni egy másik, amit belső látása a múltból vetít.

Idővel a Jászság második otthonává lépett elő. Pedig apja született itt, ő csak mellékszereplő volt az iskolai szünetekben, akit mint vendégkosztost lecsaptak a tanyára, néha egész nyárra. „Hadd erősödjön a kölkök” – szokta mondani apja, amikor leérték, „Pesten úgyis csak elpuhulna”.

Akkor még állt a szülői ház Szentimre határában, nagyapja halála után apja egyik bátyja örökölte, jószerivel tehát unokatestvéreivel együtt nőtt fel ezen a csodálatos vidéken.

Gyerekkorában a tanyában pezsgő élet folyt. A „nagy generáció” – apja korosztálya – még vidáman cipelte az élet terheit, sűrűn összejárt a tíz testvér, leginkább persze a szomszéd falu búcsújának előestéjén volt tele a ház és a góré a másnap Boldogházára kerekező, motorozó rokonokkal. Hosszú ideig mindenki úgy érezte, hogy kötelező a megjelenés, csak ahogy elköszöntek a szülők a kapufélfától, egyre gyérültek az összejövetelek, az unokatestvérek is felnőttek, férjhez mentek, megnősültek, éltek a maguk életét. De a boldogházi búcsú még mindig egybetartotta a rokonságot.

Gondolt egyet, és letért a főútról.

Itt amúgy is minden dűlő Teri nénje tanyájához vezet, dünnyögte magában, s csökkentette a sebességet. A két oldalt meredező kukoricaszárak helyeslően

bólogattak. Többször is előfordult már, hogy utazásai során elkalandozott. Nyelte a port a szentimrei határban, amikor egy alkalommal lekanyarodott a berényi útról, hogy a régi tanyájuk helyét megkeresse, és most sem volt másképp, természetes kíváncsiság hajtotta, hogy lássa, milyen is manapság a boldogházi búcsú egykori színtere.

Aztán a kukoricatengerből egyszerre csak előbukkant a tanya. Óvatosan gördült be a kapun, amikor megütötte fülét a zshivaj. Az udvar csordultig volt emberekkel.

Azok ott nem Albert bácsi gyerekei? Mellettük meg Pali bátyja családja? – találgatta. Régen volt, amikor így együtt látta őket. Unokatestvér találkozó lenne, és neki nem is szóltak? A műszerfalra pillantott, augusztus első vasárnapját mutatta a kijelző. A boldogházi búcsú napja!

– Nézzétek mán, ki gyün amott azzal a taxival? Gábor az, nem? – Manci nénje állt az út közepén. Kezével szemét árnyékolta a déli napsütésben, majd amikor megbizonyosodott, hogy mégiscsak Gábor az, sántaságát meghazudtolva sietett felé, s már cipelte is befelé.

– Na, kit hoztam! – kiáltotta diadalmasan a többieknek.

Gábor egy perc alatt felmérte a helyzetet. Nemcsak hogy belecsöppent a búcsú kellős közepébe, de úgy számolta, mindenki jelen van a családból, csak éppen apját nem látta sehol, bárhogya is kereste.

Nem is, hiszen már egy jó ideje a rákospalotai temetőben nyugszik, súgta a józan esze. De akkor hogy lehet, hogy Imre bátyja viszont itt van, aki... – de nem volt ideje befejezni a gondolatsort, mert lecsaptak rá a többiek. Kézről kézre adták, s mire túljutott minden parolán, már nem is nagyon akart foglalkozni olyan logikai feladvánnyal, hogyan lehetséges, hogy azok is itt vannak, akik nem lehetnének. Beletemetkezett a régi nagycsalád ölelő karjaiba.

Ebédre a szárkerítés elé terítettek. Voltak vagy nyolcvanan, a kisgyerekek anyjuk ölében ücsörögtek, a nagyok így is alig fértek el a hirtelen összeeszkábált asztalfolyam mellett. Kétszer is el kellett mondani a pohárköszöntőt, hogy az asztal másik vége is rendesen hallja. Gábort is kínálták erősen, de tudta, vezetnie kell, nem ivott.

– Pedig böcsületes Kinizsi sör – mondta mellette valaki.

– Aztán meg mi is vezetünk, ládd-é – és odamutatott a pajta oldalában sorakozó motorokra – igaz, mi csak a faluban.

Gábor azon morfondírozott, vajon mikor is látott utoljára Kinizsi sört az üzletek polcain, a motorok meg Danuviák és Csepelek, egyiket sem gyártják már. A tudata mélyén végig érezte, hogy időutazó ebben a jelenetben, csak épp az évszámot nem tudta, hová pottyant. Inkább a csigatészta tyúkhúslevesre koncentrált, mert annak biztos, hogy az íze régen is, most is ugyanolyan volt. Kérdéseire a pörkölt mellett kapta meg a választ. Vendel bátyja ült le mellé, látszott, hogy valamit akar mondani, mert szemeit tüntetően az abroszra szegezte, dohányzárga körmeivel a sörözüveget kapirgálta.

– Hanem ti meg jól elfelejtettétek Rozó nénéteket fölköszönteni az ötvenötödik születésnapján!

Gábor hebegett, habogott, hirtelen nem tudott válaszolni.

– Értem én, hogy Pest messze van Berénytől, de számított rátok. Azt gondolta, hogy majd, ha megint lejössz egy-két hétre, megejtitek. De eltűntetek, mint a mozdonyfüst.

Most van itt a kínálkozó alkalom, gondolta Gábor, és nagy ravaszul megkérdezte:

– Mikor is született Rozó nénje? –

Vendel bácsi meghökkent. – Számolj vissza kilencszázhatvanötből ötvenötöt. Annyit mondtam, nem? – hitetlenkedett egy sort, majd a fejét csóválva felállt mellőle.

– Különben ott jön apád, még jó, hogy ebéd végére ideért!

Tényleg, az úton most fordult be apja a régi kerékpárral.

– Csak a levesből maradjon nekem egy kevéske, a többit meghagyom nektek – integetett messziről a többieknek.

Gábor végignézett apján, igen, hatvanötben pontosan ilyen volt. Napbarnított bőr, vékony bajusz, mosolygós arc. Ez az arc hajolt fölé, amikor a leckéit írta, ez mutatta meg először az írógép használatának rejtelseit, és ez nézett rá, akkor is, amikor az érettségi után a gimnázium büféjében megkínálta egy konyakkal. Micsoda nagy dolog volt az számára! A gimnázium híres tanára meghívja a frissen érettségizett fiát egy italra! Emlékszik, hogy titokban körbenézett, látja-e valaki ezt a dicsőséget! Mindig is ezt az apaképet szerette a legjobban. Fölugrott a helyéről, sietett köszönteni felmenőjét. Pontosán tudta ugyan, hogy mindaz, ami vele történik most, a valóságban nem történhetne meg, de olyan jó volt újra megölelnie apját, olyan jó volt sodortatni magát végre a szeretet hullámaival!

Délutánra a sok sör és házi bor már megtette hatását. A férfiak egyre vadabb történetek mesélésébe kezdtek, kakaskodtak egymással, mint a sihederek, az asszonyoknak épp elég volt visszafogni őket. És akkor történt a baj: Imre és Vendel összeszólalkoztak.

Pedig ártatlan helyzetnek indult. Imre bácsi a gyepen játszott unokájával – a pokróc sarkán árválkodó labdát dobálta gyufásdobozzal, amit aztán átadott a gyereknek, próbálja meg ő is. A kis kezeknek nagy volt a gyufásdoboz, a labdát sosem találták el, borítékolható volt, hogy egy idő után bögés lesz a dologból. Vendel bátyja hallgatta egy darabig, majd odaszólt:

– Ne bánkódj, kisöreg, majd a nagypapa lelövi!

Egy szempillantás alatt csönd lett, de akkora, hogy az istállóban mocorgó állatok nesze is áthallatszott rajta. Gábor régóta tudta, hogy Imre bácsi fekete bárány a családban. Sokszor kérdezte, miért, de válaszolni senkinek sem akarádzott. „Majd megtudod!”, tettek pecsétet a titokra, amely, lám, most megnyílni látszott. Körbenézett, mindenki lélegzet visszafojtva várta a fejleményeket. Még a kisebbek is elcsitultak, megérezték a levegőben vibráló feszültséget.

– Nem vagy képes abbahagyni a piszkálódást, ugye? – fordult Imre bátyja Vendelhez. – Mindig a régi nóta! Az ember egyszer botlik, aztán évtizedekig hallgathat érte! Azt hiszitek, nem látom, hogy kerülitek a velem való találkozást – nézett a többiekre. – Mégis, mi vagyok én, rabló, gyilkos, hogy még beszélni sem akartok velem? – ömlött belőle a szó, mint lukas rocskából a víz, de hangja tompán puffant a gyepen.

– Hát gyilkos nem vagy, de majdnem az lettél – replikázott Vendel, és elnézett Imre feje fölött.

– Akkoriban katonaviselt embereket kerestek a begyűjtők mellé. Nem volt munkám, jelentkeztem. Mi ebben a rossz?

– Az, hogy tüntetően fegyverrel flangáltál Berény utcáin – szólt bele Rozó nénye. – Nem láttad, hogy mindenki elfordult tőled, mert azt gondolta, milyen ember az olyan, aki segít a más vagyonának rekvirálásában?

– Könyörgök, én csak terménybegyűjtésben vettem részt!

– És az mennyivel jobb? Akitől elvittétek a búzáat meg a lábasjószágot, az éhen halhatott!

– Miért csináltok ebből olyan nagy tragédiát? Mindenki túlélte, akkor meg az volt az ukáz, hogy a városnak is kell enni, nem csak a vidéknek.

– Hát először is, aki túlélte az igen, aki nem, az nem – paprikázódott fel Vendel. – Mert volt, aki miután ti elmentetek, felkötötte magát az istálló gerendájára...

– Ez is az én bűnöm? – Imre bácsit a sírás kerülgette. Tudta ugyan, hogy a többieknek igazuk van, de mentegezni akarta magát, s most a mentegetőzés alapja látszott semmisülni. Rosszul is érezte magát a bőrében. De Vendel, most már, mint a gőzmozdony, rendületlenül ment előre.

– Másodszor, és ez a nagyobbik baj, fegyverrel jöttél begyűjteni édesapánkhoz is.

Imre valószínűleg sejtette, hogy egyszer eljutnak idáig. Minden titok kitudódik valamikor, ez sem kivétel. Elsápadt, de aztán dacosan vetette oda bátyjának:

– Most már csak az hiányzik, hogy rálöttem édesapánkra!

– Rá nem, de a mellette álló öreg eperfa törzsébe beleeresztettél egy sorozatot! – Juca állt fel a földről, és vádlón a bátyjára nézett.

– Hát te ezt honnan tudod? – Imre hangja megbicsaklott.

– Mindent láttam a góréból. Nem is sejtettétek, hogy ott vagyok. Amikor behajtottatok a teherautóval a tanyára, behúztam fülem-farkam, még a lélegzetemet is visszafojtottam. Azt mondtam magamban: ott van Imre, majd az elrendezi a dolgokat. Aztán megláttam, hogy a fegyvered csöve édesapánkra irányul. Nemsokára meghallottam az első lövések hangját, ijedtemben behunytam a szemem, s amikor felnyitottam, édesapánk állt, mint a cövek, a mellette álló eperfa törzse meg porzott a becsapódásoktól

– Akkor láthattad azt is, mi történt előtte.

– Minden mozdíthatót fölraktatok a teherautóra. Csirkét, kacsát. Még szencse, hogy már túl voltunk a disznóvágáson. Amikor aztán a pincéhez érkez-

tetek, ahol a mindennapi élelmet szoktuk tartani, édesapánk beállt az ajtóba, és azt mondta: „Már pedig innen nem visztek el semmit, fiam!”

– Igen, valóban ezt hajtogatta. És hiába próbáltam győzködni, hogy ez a parancs, azt mondta, hogy „ez a parancs, fiam, neked, de nem nekem”. És ahogy gesztikuláltam, a géppisztoly csöve édesapánk felé fordult. Megrettentem, de nagyon. Igyekeztem másfelé terelni, de nem ment. Ekkor ő ránézett a fegyver csövére: „Ahhoz, hogy innen kivigyetek valamit, először engem kell lelőnöd!” – mondta, és szembenézett velem.

Gábor sosem hitte volna, hogy a szavaknak ekkora súlya van. Imre ugyanis, aki láthatólag újra végigélte a történeteket, összeroppant. Letérdelt a földre, vállát rázta a zokogás. A többiek sem tudtak megszólalni. A jelenet olyan volt, mint egy templomi gyónás, amely kiköltözött a gyepre, s a pap helyett most családi feloldozására vár. Imre sokára szólalt meg:

– Nem akarom magam mentetetni, dehogy, már az is bűn volt, hogy elváltam, a saját tanyánkba megyek begyűjteni. Azt hittem, példát mutatok: a törvény miránk, fegyveresekre is érvényes, nem csak a civilekre. De amikor ott álltam édesapánk előtt géppisztollyal a kezemben, elkapott a páni félelem. Hogy lóhetnék én a saját szülőmre? Nincs az az Isten, mondtam magamban, nincs olyan parancs, ami fölülírhatná az ő törvényét. Gyalázatosan éreztem magam. De ez még nem volt elég! Mögöttem két ember állt fegyverrel, féltem, hogy a hosszú huzavona miatt használni is fogják. Azt meg nem éltem volna túl, ha édesapánkban kárt tesznek, agyonlőttem volna őket. Végre sikerült a géppisztoly csövét elfordítanom, s mintha valami ismeretlen erő húzta volna az ujjamat a ravaszra, belelőttem az eperfa törzsébe. Ti meg azóta azt hiszitek, hogy édesapánk helyett mérgemben lőttem bele abba az eperfába, ugye? Pedig csak azért, hogy megelőzzem a bajt!

Gábor nézte ezt a nagy, erős embert, akit a kétségbeesés szinte a földhöz szegezett.

– De megérdemlem, mindent megérdemlek! – folytatta nagybátyja. – Igenis tetszett az egyenruha, a fegyver meg az, hogy hatalmam van nekem is. Csak amikor édesapánk előtt álltam, akkor foszlott szét az én fene nagy hatalmam. Egy perc alatt. És eszembe jutottak mindazok, akik ugyanúgy álltak előttünk, mint ő. Azóta lélekben mindenkitől bocsánatot kértem. Mert valóban nagy az én bűnöm. Bocsássatok meg, testvéreim! Bocsássatok meg! – És Imre bácsi vigasztalhatatlanul zokogott tovább.

Mintha megállt volna az idő két mozdulat között, a többiek lecövekelve hallgatták. Először Manci néje mozdult meg, odatérdelt Imre bácsi mellé, megfogta a vállát:

– Jól van, Imre, ne sírj már! A lényeg, hogy nem tudtad megtenni azt a szörnyűséget. Nem vitt rá a lélek. De miért nem mondtad el nekünk, hogy mi is történt valójában? Több mint másfél évtizedig tartottad magadban! – és magához ölelte.

Most már ott voltak körben a többiek is. Fölemelték Imrét, csitították, az meg csak nézett egyikről a másikra, nem tudott szólni. A boldogházi tanya

kopottas gyepén tíz ember állt, összekapaszkodva, sírva, simogatva a másikat – tíz testvér. Gábornak úgy tűnt, örökké tart ez a pillanat. Titokban apját kereste, ő is ott volt a kupacban, de csak a hátát látta. Hűvösödött. A délután jelei már látszottak a fákon, az árnyékok megnyúltak, s a közelgő este hangulatába ringatták a társaságot. Szedelőzködtek. Gábor az autóhoz sietett, amit szinte ki kellett bányásznia a sok kerékpár alól. Mentében azonban még visszaszólt apjának:

– Nem megyek el, csak tankolnom kell. Ha visszajöttem, berakjuk a kerékpárt a mikrobusz saroglyájába, aztán mehetünk haza Szentimrére – és már hajtott is kifelé a poros úton.

Nem gondolkozott, célszerűen tette, amit kell. A benzinkútig fütyörészett, előre örült annak, hogy apjával majd végigbeszélgetheti az utat. Tankoláskor is vidáman nézegetett széjjel, egészen addig, amíg a szomszédban meg nem látta a táblát: „Itt gyorsétterem épül”. Rémület lett úrrá rajta. Azonnal fizetett, és indított.

– Jaj ne! Istenem, ne engedd! – rimázkodott, amíg nyomta a gázt. Nem akarta, hogy vége szakadjon ennek a napnak, ami annyira beleivódott a lelkébe. Elvégre a boldogházi búcsú az ő búcsúja is, nem tűnhet el nyomtalanul!

A kisbusz biztatóan zümmögött alatta, mégis úgy érezte, lassan halad. És mire odaérkezett, ahol délelőtt lefordult a tanya felé, már nem találta az utat. Végtelen, egybefüggő kukoricatábla ringatózott a szélben, várva az égi enyhülésre.

Az ebéd

Nagyapa csirkebecsinált levest rendelt, mellé töltött bárányt, hagymás krump-lival, rizibizivel, majd hosszas morfondírozás után a köretek sorát angolos zöldbabbal toldotta meg. Mindehhez egy deci csopaki dukált, természetesen tisztán, no nem azért, mintha a kristályvizet száműzni akarta volna, ott lesz az majd az asztalon, csak külön pohárban, ahogy illik. A kínálattal különben elégedetlen volt, ráadásul a terítéssel sem stimmel valami: nem találta ugyanis azt a kutyacsont-formájú üvegalkalmazást, amire a kések és villák használatba veendő részei támaszkodtak. Mérges csak akkor párolgott el, amikor meglátta a fagyűrűbe bújtatott damasztkendőt, amit azon mód ki is bontott, s nyakába gyűrve egyik csücskét, vidámban nézett az ebéd elébe. Most már ráért a többiekkel is foglalkozni. Figyelmének teljes biztosítása végett a másik kettő felé fordult, drótkeretes szemüvegén okos fény csillant.

Apa csak ímmel-ámmal forgatta az étlapot, pontosan tudta, mit fog kérni: csirkesültet krumplicipörével és egy pohár vízzel. Tejet kellett volna ennie keksz-

szel, de a helyzetre való tekintettel lemondott szokásos napi „ebédjéről” – mint rendesen megint fájt a gyomra, összegörnyedve ült a széken, és az igazat megvallva, pokolba kívánta az egész ebédet. Csak idegesítette a mások étvágya, és már a gondolatától is feszengett, hogy kerékkötője lehet a jó hangulatnak. Ráadásul naponta ismétlődő kisded játékaikról most le kellett mondania: nem tudott csecsemőpózba görnyedni az ágyán, amitől kevésbé marta gyomorsava a „duodenumot”, valamint az ágy mellett sem volt ott a tejjel és keksszel feltöltött kisasztal. A vicsorgó fájdalom és a bódult félálom közötti szünetekben erre mindig rátalált a keze.

– Szóval, meg kell beszélnünk a dolgot – mondta a fiú, az étlap fölött átsandítva apjára és nagyapjára. Már a vendéglőbe jövet elhatározta, hogy mit fog enni, de most szórakozottan nézte a kínálatot, és nyugtalanul fészkelődött a széken. Nem tudta, hogyan kezdjen mondókájához. Aztán elszállt a nyomás a meléről, és felszabadultan a lényegre tért.

– A lányomból apáca lesz.

– Azt hittem festő – húzta föl a szemöldökét nagyapa, és szórakozottan dörzsölgette damasztaszalvétájával a kanalat.

– Már az. Rómában végezte az akadémiát.

– Akkor úgy látszik, ez volt a „Római vakáció” – humorizált apa, és a fiára kacintott. Római vakáció? – nagyapa ártatlan szemekkel nézett a másik kettőre.

– Ez egy filmcím... Hangos filmé... – gonoszkodott apa.

– Én azért mégis aggódom – komolyodott el a fiú.

– „Ne aggódjatok hát a holnap miatt! A holnap majd gondoskodik magáról! Elég a mának a maga baja.”

– Máté 6, 24-34 – bölintott rá nagyapa, és jelentőségteljesen apa felé fordult.

– Igenis, főtisztelendő uram – szólt vissza apa, és viccesen haptákba vágta lábát az asztal alatt.

– No csak ne rugdalózzon, kérem, mert még beleakad a cipősarka a reverendába – parírozott nagyapa, és hamiskásan nézett szét az asztaltársaságon.

– Mindenesetre meglepő – tért vissza a témához. – Még ha fordítva történne...

– Igen, az elfogadható lenne...

– Nem mindegy? – fakadt ki a fiú – Elvégezte az akadémiát, és mégis apáca lesz. De hogy ne akadjatok fönn a dolgon: világi apáca. Ami annyit tesz, hogy nappal mindenki űzi a civil foglalkozását, este meg bevonul a rendházba. Így aztán a kecske is jóllakik, és a káposzta is megmarad.

– Ez eléggé profán megközelítés, nem gondolod? – nagyapa összerendezte az evőeszközöket tányérján,

Apa fölemelte szemét a tányéron hagyott csirkecsontok és bőrök látványáról. Épp el akart dicsekedni, hogy hármójuk találkozása milyen jó hatással van az emésztésére, de látván, hogy a beszélgetés más irányba kanyarodott, kényszeredetten vette fel a fonalat.

– Tény, hogy az ember vagy papnak, vagy apácának készül először, és csak később vált át civil foglalkozásra.

– Rendszerint ez annak a módja – dűnnyögött nagyapa –, bár elég nehéz így is az átállás.

– És az nem lehet, hogy festő is legyen, meg egyházzsolga egy személyben? Mint például Fra Angelico – csillogtatta meg frissen szerzett művészettörténeti tudását a fiú.

– Csakhogy ő nem volt a családunk tagja – nevetett felszabadultan apa, majd apósa felé fordult.

– Miért is nehéz az átállás?

– Mert az ember, hogy ha papnak készül, nem tud másra gondolni csak a papi hivatásra. És akkor közbeszól az élet, a háború. Emlékszem, hazafelé tartottam a frontról, és lázasan kószáltam Ungvár utcáin. Fogalmam sem volt, hogyan tovább, csak azt tudtam, hogy azzal a kézzel, amivel embert öltem, nem adhatom át az ostyát a hívőknek. Ezzel már az első roham után is tisztában voltam. A galíciai lövészárokban, vagy amikor a muszka engedte, őrségben sokszor kérdeztem Istentől mit tegyek, de sosem érkezett válasz. És akkor, azon az ungvári utcán egyszer csak zeneszóra lettem figyelmes: egy nyitott ablakon zongorajáték hangja szűrődött ki. Ujjaim, amelyek addig a fegyvert fogták, szinte maguktól követték a dallamot. Sokáig álltam a repkénnyel benőtt ház előtt, majd bekopogtam. Anyósod ült a hangszernél, és Chopint játszott. Engedélyt kértem, hogy játszhasam vele. Négykezeseztünk. A zongora után vacsorára invitáltak. Ott ragadtam, megnősültem, így vehetted el a lányomat – fordult apához. Végül is civil lettem, történész.

– Hja, kérem, ember tervez... – Apa felkavarta ebéd utáni gyógyszerét a pohárban, megvárta, amíg eloszlik benne a homály, majd kiitta.

– Igen, szerencsédre. De a papi hivatásról végleg le kellett mondanom.

– Nem vigasztalt az sem, hogy később egyetemi tanár lettél? És milyen fiatalon! Láttam a kinevezési okmányodat – vetette közbe apa.

– Nagy megtiszteltetés volt, igaz. De mindig tompa sajgást éreztem, ha egy ciszterrel összetalálkoztam. Eleinte kérdezősködtem is azokról, akik mellől kivézenyelték a frontra. Keveset szenteltek fel közülük. A kinevezési okmányomat pedig átvettem ugyan, de... – és itt nagyapa jelentőségteljesen az étterem egy távoli pontjára nézett, majd legyintett, és veje felé fordult.

– Te sem jártál jobban!

– Látjátok, nem véletlenül mondtam, hogy Fra Angelico nem volt a családunk tagja. Ezen gondolkoztam azon a májusi délutánon is, amikor Firenzében a képei előtt álltam – vette át a szót apa. – A könnyeimet már jóval előtte elzokogtam, akkor csak némán kérdeztem tőle: hogy csináltad? Elvégre, amikor a szemináriumba kerültem, mint legkisebb parasztfiú a családban, azt hittem, hogy életem végéig fogom szolgálni az Urat. És nem is tűnt olyan kilátástalannak a helyzetem: jó tanuló, jó papnövendék voltam. Egészen addig, amíg az egyik prédikáció szövegéből írásművet szerkesztettem. Rájöttem, hogy tudok írni, és többé nem akartam máshogy prédikálni, csak úgy, ahogy az írás diktálta – nem úgy, ahogy a szolgálat... Persze ezt a lelki vezetőm is észrevette, megbeszéltük a dol-

got. Fél év lett volna hátra a felszentelésig, de odahagytam a szemináriumot. Író akartam lenni. Aztán jött az egyetem, ahol megismerkedtem a lányoddal, – édesanyáddal – fordult a fiú felé. Később, amikor már tanárként Egerbe vittem az osztályaimat kirándulni, mindig beugrottam a könyvtárba: ott volt jó barátom és osztálytársam: Stephanus atya. Eleinte én is el tudtam beszélgetni vele a régi időről, aztán már csak a pillanatnyi helyzetről esett szó. De belül mindig kínzó hiányt éreztem. No, nem az elmaradt írói pálya miatt! Elfogadtam, hogy az írásért elhagytam az Úr szolgálatát, ő meg elvette tőlem az írást. Tanárként viszont helytálltam, úgy látszik ezt a talentumot osztották nekem. Mégis, soha nem tudtam elfelejteni azt a kamaszkori magamat, aki a jázsági tanya sarkánál először imádkozott Istenhez, s az imában valamiféle utat talált hozzá.

Hirtelen elhallgatott mindenki, csak nagyapa zseborája ketyegett rendületlenül. Az ételszagot elnyomta egy idegen illat, ami a nyitott ablakon keresztül áradt befelé. Hosszú ideig nézték egymást. Aztán a fiú megpróbálta az elakadt beszélgetés szekerét kitolni a kátyúból, de fogalma sem volt, hogyan kanyarítsa vissza a járt útra. Éppen mondani akart valamit, amikor nagyapa megszólalt:

- Gondolod? – és jelentőségteljesen apjához fordult.
- Lehet... Talán neki most sikerülni fog...

A fiúnak kezdett derengeni, hogy már rég nem a lányáról van szó, hanem valami másról, ami az idő mélyéből tört elő, s lesöpörte a pályaválasztás kérdését az asztalról. Valami, ami kijavítja a múlt hibáit, és menetrendszerűen halad a beteljesülés felé. Körbenézett az újra elcsendesülő társaságon. Úgy látszik, a csöndnek is megvan a maga természetrajza – ez már-már természetellessé kezdett válni. – Van más választásom? – motyogta magában, és kezébe temette arcát. Most vette csak észre, hogy a fehér asztalon a meleg mindvégig furcsa játékot űzött. A tányérok körvonala feloldódott, a vízzel telt poháron keresztül a villák karcsú teste eltorzult, mintha bűvész görbítette volna meg őket. Az árnyékok irracionálisan rövidülni kezdtek, mígnem azt a látszatot keltették, mintha a tárgyaknak nem is volna vetületük. Az abrosz önálló életre kelt, s drapériaként lebegett. Segélykérően tekintett apja és nagyapja felé, de a damasztaszalvéták lepelként takarták az arcukat. A valóság, amelyről eddig azt hitte, hogy tapintható körülötte, pusztán csak illúzió volt.

Sokáig maradt így, aztán felemelte a fejét, és ettől a mozdulattól a dolgok újra a helyükre kerültek. Az asztal mind a négy lábával szilárdan a földön állt, a tányérok visszanyerték szokásos formájukat, a villa evőeszköz lett újra, és nem mágia. De mire minden visszatért a régi helyére, már csak az ő terítéke maradt az asztalon. Csupán nagyapa órája ketyegett még a távolból.

Hátrtolta a széket, és szemével a főurat kereste, hogy fizessen, de az nehezen került elő a konyha mélyéből. Aztán végre meglátta, ahogy kezében irratlan börtárcát egyensúlyozva közelít az asztalok között. – Milyen jó, hogy ebben az órában jött ebédelni – bizalmaszkodott a pincér, miközben a számlát letette elé.

- Ilyenkor még a madár sem jár nálunk. Maga volt az egyetlen vendég.

Győri László

Pupilla

Nem láttam soha Maribort
itthon ittam egy deci bort
többet is olykor valaha
de Mariborban még soha

Láttam ugyan a Vaskaput
de nem láttam Honolulut
Fokföldből csak az ibolyát
ablakunkban a mosolyát

de New Yorkot átszegdelém
Washington is megnyergelém
papírsárkányt Miamiban
eregettem *majomian*

papírsárkányt (bár nem papír
a zsinege pedig damil)
eregettem Miamiban
majomkoromban csakugyan

az Óceán fölötti szél
úgy vitte mint a böjti szél
kapta magasba hajdanán
kint a pusztán a tág tanyán

a csirizzel ragasztgatott
Szabad Népet a pártlapot
összecsomózott madzagon
húzta örömmel gazdagon

Láttam a sèvre-i porcelánt
de nem láttam orángutánt
láttam honfoglaláskori
lovas csontvázat porlani

GYŐRI LÁSZLÓ (1942) költő, könyvtáros.

úgy hevert az üveg alatt
mint aki a nudista strand
homokjában meztelenül
évezredekre elterül

otthon ért ez a látomás
egy-két utcára állt a ház
a múzeum de London is
olyan volt mintha otthon is

láttam volna már valaha
áttetszett rajta Anglia
Fekete-tenger Adria
Gyopáros vize mocsara

apály dagály dagály apály
a víz a Földön körbe jár
nem tudok úszni visz a víz
leragaszt akár a csiriz

de papírból sárkány lehet
lehel egyet Dél vagy Kelet
a déli szél a keleti szél
s messzebb vagyok a messzinél

Láttam keveset eleget
hideg égtájat meleget
itthon iszom egy deci bort
látom a borban Maribort

Szerelem

koszos és büszke talpaid
alatt az ember úgy lapít
akár a patkány sír visít

Rossz óráim dolga

Voltam, aki lélek, kétes, ismeretlen,
habár dibdáb verset írtam rendületlen,
közre bocsájtották időnként, mihaszna,
amit én akartam, jutni a magasba,

hírre-dicsőségre, híjával sikerült,
hézagossá hírnévre vittek csak a betűk,
voltam, igaz, voltam, de csak félig-meddig,
ki voltam, ha voltam, lassan elszüremlik.

Nevem elszüremlik, nevem elsikamlík,
írtam, amit írtam, most már elcsuszamlík.
Most, hogy minden év már úgy kezdődik, hetven,
írok olyat, amely elnyugszik kedvemben.

Nem horzsol, nem bánt, hogy mit fognak róla
tudós kritikusok kifogni alóla,
mit vesznek észre majd, mire alapozzák
ítéletüket, a vályogkunyhó hosszát.

Abban a hiszemben éltem én sokáig,
hogy egyszer majd minden, de minden elválik,
de már jól tudom, hogy nem egészen így van,
nem válik el minden holtom-holtomiglan,

lassan már közeleg, közel a halálom,
koszorúeremet meszesnek kell látnom,
mint végezte minap, tél-túl a glórián
a Császár, a hatalmas Albert Flórián.

Minap töltötte be hetvenedik évét,
most pedig hevenyén szétszórta a kévét.
Csípőre se tette a kezét, és meghalt,
utolsó cselével a Császár így megcsalt.

Nem mondtak felőle gyanúsat a hírek.
Engem, egyidőset, hévvel megrendített:
így végzem hát én is? Hűvösen kérdezem.
Így jutok én is túl egyazon évemen?

Csípőre tett kezét még most is hírelük,
még most is hírelük, cseleit, góljait,
miknek párjuk nem volt, minden csele-gólja
láttán káprázatba révedt egész Európa.

Az idő múlását öregember nézi.
A vers ne tekintse, minek is tetézni
az elmúlásról szóló ezredéves halmot.
Azt se nézzem, hírem hanyatlott, magaslott,

vagy röghöz kötve áll indulásom óta.
Vérzett szálka, tüske, rossz óráim dolga.
Rossz óráim dolga minden szálka, tüske.
Jó óráim dolga: a reggel, az este.

1965: Horvátország, Trogir, kikötő, balra a Szent Domonkos-templom (Fortepan / Dienes Balázs)

A bliccelés filozófusa

Amikor felkanyarodtunk a hídra, a vállam nekikoccant a mellettem álló úr vállának. Az illető összerándult, gallérját ujjai közé fogta, s arrébb húzódott.

– Bocsánat – jegyeztem meg.

Nem válaszolt. Valami furcsa zaj hagyta el ajkait, s az ablakon bámult kifelé a ködbe.

Pár perc telhetett el így, majd a busz döccent, s megint ütköztünk.

Erre már horkantott. Hangosan. Az egyik utas felénk is fordította a fejét.

Kissé megbántódva húzódtam arrébb, már amennyire lehetett.

– Kérem, kérem, csak ne legyen ideges. Még a végén felkoncol uraságod egy zökkenő miatt.

Ő erre végigmért. Lassan, mérlegelve. Mint aki egy hokedlira állva szöveget ver a falba, s most elméláz, szóljon-e, hogy leesett a tipli, vagy hagyja, legyintsen, és előhúzzon a zsebéből egy másikat.

– Nem szeretem a tömeget – szólt, s a fejét elfordította.

– Ki az a bolond, aki szereti? – szerettem volna erre mondani, de megint döccentünk, orrom zakója válltömésének vágódott, s inkább nem válaszoltam semmit. De nem is volt rá szerencsére szükség. Nyelve váratlan megeredt.

– Van a tömeg. Aki idomul – kezdte új ismerősöm. – Simul. Illeszkedik. A tömeg, amit bármiféle akolba be lehet terelni. Aki engedelmes baromként tűri, hogy egyenbiletét hordozó szürke darabszám legyen rajta. Sőt, ezt a biletét akár fel is mutatja, ha kell. Önként.

– Önként? – kérdeztem.

– Önként. Igen. Az ellenőrnek.

– Ja, vagy úgy, értem – bólintottam. – Ezek szerint magának nincs jegye. Akkor miért utazik?

– A helyváltoztatás az ember alapvető szabadsága – folytatta ismerősöm oktató modorban. – Akitől elveszik, azt röghöz kötik. Milyen jogon kötik ezt a szabadságjogot holmi biletához? Hát mit gondolsz, én, talán, jobbagy? Én a felsőbb kaszthoz tartozom, kérem.

POZSONYI ÁDÁM (1969) író, publicista, képzőművész. Utóbbi könyve: *Kard ki kard!*

– Kafthoz? Miféle kafthoz? – érdeklődtem pösztíve, s igyekeztem a számból eltüntetni azokat a bolyhokat, melyek felöltőjének válláról ragadtak nyelvemre.

– Igen, uram, kaszt. Mi egy kaszt vagyunk. Nem számlálunk túlzottan sok lelket, bár a számunk növekszik. Ez egy titkos társaság. Azonnal megismerjük egymást. Nézze, például ott áll egy közülünk, nem mессze tőlem. Látja? A fejét forgatja. Kék ruhás ember jelenlétére ideges. Arca megfeszül. Lassan araszol az első ajtó felé. Ó, ilyenkor én már tudom, igen, ő is közénk tartozik.

Befutottunk egy megállóba.

– De miért lógnak uram? – használtam fel a pillanatnyi szünetet. – Drága a jegy?

Megbántva kapta fel a fejét.

– Minő materialista tempó! Ezt a kérdést kizárólag metafizikai, spirituális síkon szabad megközelíteni. Már persze annak, aki igényes, aki filozófiát olvas, más szóval bölcseletet, nem holmi gáz-és villanyszámlákkal foglalkozik, s közös költség csekkek kitöltésére herdálja az idejét.

Megtapogattam a farzsebem, hogy megvan-e a tárcám, s benne a kéthavi gáz és villanyszámla kifizetését igazoló csekk.

A helyén volt.

– Vagy az ott, látja? – mutatta ujjával. – Balra, a lukasztó mellett. Ő is közénk tartozik. Ő is a szabad mozgás korlátainak elvetéséért küzd. Ő is a kevés kiválasztottak egyike. A bliccelés filozófusa.

Nagyot fékezünk, mert egy kerékpáros a busz elé vágott. Térdem a sípcsontjába bökött.

Útitársam olyan hangot hallatott, mely félúton volt, a horkantás és a hörgés között. Ezt a különös zajt négy-öt alkalommal adta ki magából, rövid szünetekkel tarkítva.

– A bliccelésnek van netán filozófiája? – szúrtam közbe az egyik szünetnél.

Úgy nézett rám, mintha azt kérdeztem volna, vált-e olykor alsóneműt. Vett egy mély levegőt, mint amikor a második tipli is a földön kötött ki, de ott alul, az a szerencsétlen nem találja, s ő kénytelen irányítani fentről, a hokedliről, s magyarázni kezdte.

– Trolibuszon azért blicceljünk, mert kötött felső vezetékeivel szimbóluma a jobbágyi létnek. Villamoson azért blicceljünk, mert nemcsak hogy röghöz kötött, de ráadásul ez a bilincs, ez a szabad pályát tagadó entitás nem felülről, hanem alulról is korlátozza. Ez alászállás. Ez a sötét erők játéka. Lefelé húz, nem pedig felemel, az éterbe, ahol az ember az aranykorban járt. Metrón azért blicceljünk, mert az a föld alatt halad, a sötétségben, egy alagútban, mely nem tudni, honnan hová megy, megy-e egyáltalán valahová, van-e olyan, hogy cél, van-e a végén fény?

– Mi a fény? – nézett fürkészőn a szemembe. – Mi a sötétség? Mi a kezdet? És mi a vég?

– Széll Kálmán tér – szólalt meg egy hang. – Végállomás.

Útitársam elhallgatott, majd mindketten az ajtó felé indultunk.

Kard ki kard!

Károly ezen a délutánon ideges volt.

„Nem elég, hogy Klári rábeszélte erre a nyaralásra, amihez mellesleg semmi kedvem, de még az osztályvezető is szórakozik velem. Mert szórakozik, most már semmi kétség.”

– Mit adhatok?

Felrezzent. A hentes nézett rá.

– Karajt. Két szeletet kérek.

„Ez így nem lesz jó, kolléga úr – füstölgött magában tovább. – Miért nem úgy csinálja, ahogy a múltkor?” Károly még a hanglejtést is próbálta utánózni magában. Az új betűt kissé elnyújtotta. „Múltkor.” „Kész. Ez biztos szórakozik! Hisz korábban ő maga mondta, hogy ne úgy csináljam. Most meg ezzel jön. Az idiótája. Komolyan mondom, megőrülök.”

– Ebből jó lesz? – bökött a hentes az egyik darabra.

Károly csak bólintott.

„És ez a nyaralás is! Leszámítva azt, hogy utálok nyaralni, miért pont Lengyeltóti? Lefogadom, azért kell azon a koszos partszakaszon napszúrást kapnom, és legyenek számlálásával töltenem két teljes hetet, mert a hülye barátnője is oda jár tönkretenni a hámsejtjeit, és költeni a férje nehezen összelopott pénzét.”

– Parancsoljon – nyújtotta át a hentes, majd a következő vásárlóhoz fordult. – És önnek mit adhatok?

Füstölögve indult a pénztár felé. Fogta kezében a csomagot, forgatta, tapogatta ösztönösen, mignem egyszer csak gyanús dudort érintettek ujjai.

Egy helyütt feltépte a csomagolást, és megnézte.

– A fele csont! – hápogott. – Majdnem a fele! Hogy rohadna meg ez is! Na, jó, most már elég volt. Betelt a pohár. Velem nem lehet szórakozni.

Állt ott a sajtrészleg és a felvágottas pult szomszédságában, állt ott némán, vöröslő fejjel, fokozódó undorral szemlélve egy tojást válogató úr cipőjét, egy kövérkés nő sálját, megvetően nyugtázta egy fiatal lány boldog vigyorgását, és lelkében döntés érlelődött.

Visszaadja! Visszaadja a kölcsönt. Megbünteti a világot! Megbüntet mindenkit, de legelőször is ezt az áruházat.

Az ebédhez még kellett krumpli is. A zöldségosztályon alig lézengett pár ember. Beledobált pár darabot egy zacskóba, odaballagott a mérleghez, körülnézett, majd mielőtt megnyomta volna az árazó gombját, a zacskót ujjával kissé megemelte.

A készülék kattant, és elkezdte nyomtatni a címkét. Mikor kész lett, letépte, és ráragasztotta.

Százhuszonhárom forint.

Belül majd szétvetette az elégedettség. Világosan látta, hogy mielőtt megemelte volna a zacskót, száznegyven forintot mutatott a mérleg.

Teljes tizenhét forintot spórolt!

Tizenhét forintnyi győzés! Tizenhét forintnyi diadal. Tizenhét forintnyi jogos elégtétel.

Sugárzó arccal indult a pénztársor felé. Az egyik pénztárnál épp nem állt senki. Egy nyúzott képű alak ücsörgött a pénztárgép mögött, és réveteg arcki-fejezéssel meredt maga elé, s olykor idegesen megfogta a fülét.

Mindez nem volt véletlen!

Géza a héten már harmadszor gondolt arra, hogy benyújtja a lemondását, jól felkel innen, hagyja a fenébe az áruházat, itt hagy csapat-papot, nem érdekes ez az egész, semmi nem érdekes, egyedül az érdekes, hogy Helga már megint hülyének nézi, és amíg ő itt az idióta vevőkkel tölti az idejét, ki tudja, mikor találkozgat azzal a fickóval.

Idegesen beletúrt a hajába. Ujjai karomként görbültek fejbőre fölé.

– Azt mondja, csak barátok – motyogta. – Na, persze. Barátok. Én meg hülye vagyok, mi? Barátságból találkozgatnak hetente, meg elmennek sétálni a Halászbástyára, meg a múltkor be is ültek valahová. Barátság. Hogyne! Ezt úgy hívják, randevú – mondom neki. – Mi más lenne? Te minek nevezed, ha két ellenkező nemű ember találkozgat, sétál, majd beül valahová? Azt randevúnak hívják, és kész.

Károly eközben a pénztárhoz lépett, s erőteljes mozdulattal a pultra helyezte az árut.

A másik észre sem vette. A munkaruháját bámulta, az áruház gyűlölt munkaruháját, s az ajka közben mozgott.

– Mintha tizenöt éves volna, és nem a duplája. Ifjúsági regényekben lehet találkozni ilyen, az életet egyáltalán nem értő lánykákkal. Akik hisznek a férfi-nő barátságban, meg a haladásban. Barátok, persze. Jó szöveg. A mai nőket agyoniskoláztatják, idiótává képzik, és teljesen belehülyülnek a nyelvvizsgálókba.

– Még ez is! – füstölgött eközben Károly. – Nem elég, hogy a feleségem rábeszélte erre a nyaralásra, s az osztályvezető is szórakozik velem? És akkor ez itt meg várakoztat!

– Jó napot! – szólt ingerülten, s kopogtatott a pulton a hüvelykujjával.

A másik idegesen felkapta a fejét. Hirtelen feltámadt gyűlölettel meredt az előtte álló alakra.

– Mit kopogtat?

– Mi lenne, ha végezné a munkáját! – koppantott ujjával ismét a pultra Károly. – Nem óhajtok itt megöregedni.

– Miért, én tán itt szeretnék megöregedni? – füstölgött magában Géza. – Hát persze, hogy nem itt szeretnék. Amíg én itt a hülye vevőkkel töltöm az időt, ki tudja, mikor találkozgat azzal a fickóval.

Géza nem szokta soha lemérni a zöltségárut. Nem azért, mert bízott az emberekben, hanem mert nem érdekelte. De ez az alak itt nagyon siet.

És kopog!

Fogta a burgonyás zacskót, s az ellenőrző mérlegre tette.

Károly egyre fokozódó gyűlölettel nézte.

„Ez így nem lesz jó, kolléga úr. Miért nem úgy csinálja, ahogy a múltkor?”
És ez meg itt közben mérícskél. A tetű!

– Ez a burgonya rosszul lett lemérve – jegyezte meg Géza nem titkolt elégedettséggel.

Károly egy darabig nem válaszolt. Csak a tekintete izzott.

– De igen! – szólalt meg végül, majd kezét ösztönösen kinyújtotta, és a zacskót maga felé húzta. – Ez a krumpli itt jól lett lemérve.

„Mi más lenne, mint randevú? Te minek nevezed azt, ha két ellenkező nemű ember találkozik, sétál a Halászbástyán, majd beül valahová? Azt randevúnak hívják, és kész.”

Géza vadul felhorkantott, s a zacskót visszarántotta.

„Ez így nem lesz jó, kolléga úr. Miért nem úgy csinálja, ahogy a múltkor?”

Károly összeszorította két ajkát, s a zacskót ismét maga felé húzta.

„Barátok, persze!” – füstölgött Géza, s megint csak rántott egyet a zacskón.

„Szórakozik velem, most már semmi kétség.”

Károly a zacskót most már két kézre fogta, s úgy húzta meg.

A zacskó kiszakadt, s a krumplik hangos zörgéssel gurultak szerteszét. Az egyik épp egy fiatalember lábához, ki az üveg visszaváltó előtt ácsorgott.

A fiatalember elgondolkozva szemlélte a bakancsa elé gurult barna színű gumót.

Nézte egy darabig. Némán, töprengve. Csak az agya dolgozott közben.

„Nem is vagyok igazi skinhead, mi? Bezzeg a Tupi, aki egy évvel később kezdte, s a Dudást se ismeri. Az bezzeg igazi skinhead, ugye?”

Érezte, hogy a keze ökölbe szorul.

Azzal dühösen belerúgott a magányos darabba, mely ettől kigurult az áruházból, ki az utcára, gurult tovább, el egy gyermekét épp vadul szidalmazó édesanya s egy telefonon e pillanatban szakító orvostanhallgató mellett, s többszöri koccanás után beleesett az egyik közeli csatornanyílásba.

Két korsó sör

– Szervusz! Szólj, ha mondhatom.

– Szervusz. Mondjad.

– Adj tanácsot! Hogy kell „jól” vigasztalni?

A helyszín egy külvárosi söröző egyik hátsó zuga. Két ember könyököl egymással szemben. Két férfi. Az egyik zakó, a másikon barna pulóver.

- Rosszul csinálod?

- Sajnos... Te jó voltál belőle állítólag.

- Hm - vakarja a fülét a zakós. - Én nem így emlékszem. Úgy rémlik, hogy nem volt vele elégedett...

- Az könnyen lehet. Velem sem az. Nehéz kiérdemelni az elégedettségét jól ölelésből.

- Nehéz bizony...

- Én azt vettem észre - hajol közelebb a pulóveres -, hogy a vigasztalás nála egyenlő azzal, hogy mantrázni kell, hogy ő okos, szép, tökéletes, mások pedig irigyek rá, és szidni kell őket. Te is így vigasztaltál?

- Hát... néha kibukott belőlem az igazság, és megemlítettem, hogy ne törődjön másokkal, meg tojja le őket, de ezek nem voltak sikeres mondatok.

- Nem, ezek nem azok. Ilyennel én is próbálkoztam eleinte. De felesleges. Kár, hogy nem tudsz ebben nekem tanácsot adni - sóhajt a pulóveres. - Kár, hogy nem vagy profi. Pedig azt mondta, hogy te ebben az egyben jó voltál.

- Hm - jegyzi meg a zakós mélabúsan, s a plafont bámulja.

Most a pulóveres kezdte a fülét vakargatni. A zakós már épp abbahagyta.

- És még ezen kívül rossz vagyok parancsra ölelésből is. „Öleljen meg!” A múltkor ezt követelte, és felém hajított egy lábost.

- Ne haragudj, tudnál adni egy zsebkendőt? - szakítja itt félbe a zakós. - Kicsordult a könnyem a röhögéstől.

- Parancsolj, kérek!

- Köszönöm.

- Szóval - folytatja a pulóveres. - Megölelem. Erre ő: „Maga még ölelni sem tud rendesen!”

A zakós megértően bólogat.

- Ezt ismerem...

- Tavaly nyáron Istvánéknál voltunk, és a parton ettünk egy hot-dogot. Másnap rájött, hogy neki fáj a hasa. Biztos romlott volt a virsli. Ő visszamegy, hogy visszakérje az árát. Ezt meséltem már neked?

- Igen, de nem baj, mondd el ismét. Jó hallani.

- Én meg mondtam, hogy menjen, én addig elleszek itt az újságosnál. Eltelik tizenöt perc. Visszajön feldúltan, hogy vele még életében nem bántak ilyen megalázóan! Nemhogy nem adták vissza a pénzt, de még kárpótlásból sem kapott más terméket. De ő beírt a panaszkönyvbe! És aztán voltam én a soron, hogy „Maga is azt gondolja, hogy nem volt igazam!” Meg: „Maga nem való férjnek, nem áll ki a felesége mellett!”

- Velem a cipőboltban játszottá ezt el. Vettünk egy cipőt, amiről kiderült, hogy nem volt kényelmes. Sajnos, csak azután, hogy fél napig járkált benne. Törte a lábát. Én ugyan próbálkoztam azzal, hogy az új cipők eleinte mindig törnek a lábat, de hasztalan. Másnap vissza kellett mennem vele a boltba, és ott állni mellette, amíg ő vitatkozik az eladókkal, és próbálja elhíttetni velük, hogy a cipő nem volt hordva, holott látszott, hogy igen. Ott álltam mellette, és a vál-

la fölött próbáltam elnézést kérő mosolyt sugározni az eladók felé, de úgy, hogy ő ne vegye észre, mert tudtam, ha lebukok, annak beláthatatlan következményei lesznek.

A zakós közben töltött magának egy sört, s a pulóveresre nézett, hogy ő is kér-e.

– Amúgy lehetne rosszabb is. Ha mondjuk, nemcsak parancsra kéne ölelni, hanem még neked kéne kitalálni, hogy mikor kell, és biztos, hogy rosszkor ölelnél.

– Na, hát ez pontosan így van! Mert nem csak parancsra van. „Maga azt sem tudja, mikor kell megölelni a feleségét!” Ezt mondja, és utána szólít fel. Múltkor már volt rosszkor ölelés is. Túlságosan öleltem. És ráadásul a nyílt utcán!

– Most akkor ismét együtt laktok?

– Dehogyan! Szerinted akkor tudnék beszélni most veled? Legutóbb – persze ez már vagy másfél éve volt –, amikor megnézte a levelezésemet, akkor azt látta ugye, hogy beszéltem veled. És úgy élte meg, mintha megcsaltam volna.

Kis szünet állt be a beszélgetésben. A két ember meredten nézett maga elé. A pulóveres a fülét vakarta, a zakós az orrát.

– Vissza tudsz emlékezni – kérdezte a pulóveres elgondolkozva –, hogy Noémi hányszor jelentette ki kategorikusan, hogy ennyire még egész életében nem volt kiakadva?

– Nem. De biztos volt egy pár eset. Most is ezt mondta?

– Én azt hiszem, hogy minden kiakadásakor ezt mondja. Minden kiakadás élete legnagyobb kiakadása.

– Igen, erre emlékszem. Velünk is így volt. Mi történt most?

– Az atya azt merészelte mondani gyóntatás közben, hogy figyeljen a gyerekeire. Az a legfontosabb, hogy jó feleség és anya legyen.

– És?

– És ezen kiakadt.

– Az atya nem érti meg őt, és azt gondolja biztos, hogy elhanyagolja a gyerekeit. Annak kapcsán jött ez fel, hogy csinálja az interneten ezt az életvédő csoportot. És küzd az abortusz ellen. És elkezdte a szentek életútjait sorolni. Hogy őket sem értették meg. És erre mondta az atya. És ettől most élete legnagyobb kiakadásában van. És ráadásul még a telefontöltőjét sem találja. Ilyen eset nálatok előfordult?

– Nem. Mi a paphoz meg a jegyes oktatásig már nem jutottunk el. Előtte kicsinált, és szakítottunk. Utána találkozott veled.

– Ja, persze. Tényleg.

– Hát igen... mondta a zakós.

– Hm – tűnődött el ismét a pulóveres.

– Remélem, egy ideig még nem találja a telefontöltőjét. Ha megtalálná, akkor biztos felhívna.

– Az nem lenne jó.

– Nem, az nem lenne jó. Akkor nem tudnánk ilyen jól beszélgetni.

- Igen, akkor nem tudnánk.
- Iszunk még egy sört?
- Persze. Miért ne? A töltő itt van a zsebemben. Nehéz lesz megtalálnia.
- Nagyon jó! - csillant fel a zakós szeme. - Ilyesmi annak idején nekem eszembe sem jutott. Briliáns!
- Köszönöm - sütötte le szemét szerényen a pulóveres.
- Egy korsóval?
- Igen. Vagy nem is, legyen inkább kettő. Mit gondolsz?
- Rendben. Legyen inkább kettő.

1965: Horvátország, Split, kikötő, háttérben a Szent Dominus-székesegyház tornya (Fortepan / Gyöngyi)

Csíki András

Mint akit pergőtűz ölel

Hasalsz, mint akit pergőtűz ölel,
fedezék, árok, bajtárs nincs közel,
hogy bújtatna, fedne és tartana –
vörös virágot bont az éjszaka.

Körmeid alatt sár és színarany;
imák felett az Isten hangtalan
angyala tépi, fosztja szárnyait –
az éjjel csak vérszínű szirmot nyit.

Mi előtt vagy még? Mi után? Miben?
A tüzéség újra tölt, nem pihen,
ki ügyeli, rendezi ezt a részt.

Mi után vagy már? Mi előtt? Miben?
Reng, döng, dühöng, dübörög, megbillen
a föld, és lassan, lassan megemészt.

maghiar

*

Leadni portán, ruhatárban,
szomszédnál, postán, bizományban
hagyni; zálogba, letétbe tenni,
eljátszani vagy elszemetelni:
hullatni táskából, zsebből és fejből,
berúgni az érte kapott lejből.
Kölcsönadni, nem kérni vissza:
tisztá ügy, tisztá sor, ez tisztá.

CSÍKI ANDRÁS (Nyárádszereda, 1980) költő, Debrecenben él. Legutóbbi kötete *Ki talál ki? Erdélyi dallam* címmel a Romanika Kiadó gondozásában jelent meg, 2017-ben.

**

Magadat tudd! A csont
is porrá lészen – egy következő
ezerévben. S a nyelv – mit beszélnek
zagyván? – felesleges trükk lesz,
vásári mutatvány. Minek is majd
temetőket mászni: a múltat hét zárral
kell zárni! Igazad van: megéred a pénzed –
szél csapkodja hát veled a sötétet!

1965: Horvátország, Dubrovnik, kikötő (Fortepan / Romák Éva)

Kőhant

A fiú átbukdácsolt a szekrény maradványain, ragacsos jobbával tapogatózva haladt a fal mentén, és kitámolygott a szilánkossá lőtt ajtón. Minden ízében remegett, mégis úgy haladt, mint aki nem is észleli a hideget, csak a teste: önkívületszerű elszánásra utalt minden mozdulata. Odakint egy motorba ütközött – középtámaszra vonva állt a lakás előtt, kerék nélkül. Szinte sütött a tankja, úgy áthűlt már a novemberi hidegben. Megkerülte a motort, a falat kereste megint, megtalálta. Pergett a vakolata, talpa alatt ropogott az omladék. Szédülhetett, mert amikor csak tehette, fél kézzel a fejét fogta, és nehezen, szörcsögve vette a levegőt. Zakójának szárnyai gombolatlanul lógtak, és úgy festett rajta ez a ruhadarab is, akár egy tartását veszített halotton.

Nem sokkal előbb még azt hitték, nincsen már benne élet, olyan ernyedten feküdt a fürdőszoba kövén, egy nagy, alvadt vértócsa közepén, a falat is több helyütt vér borította, amely a csempéken permetszerű foltokban száradt meg. Aki most őt nézte – mert rejtőzködő tekintetek követték –, egy magát vonszoló élőhalottat láthatott, aki bármelyik pillanatban összerogyhat. Teher volt számára az elhasználódott, mocskos ruhája, de még a teste is, mégis, a vak és makacs akarat, amelyet a létének talán utolsó árama táplált, a talpára állította, és arra ösztökelte, hogy kitartóan araszoljon lépésről lépésre, mindig csak előre. A mozdulatai világossá tették, hogy nem lát, és vélhetően azt sem tudja, hol van. Egyértelmű volt, hogy nem egy bizonyos helyre igyekszik, a botorkálásával – szavak híján – pusztán azt akarja jelezni, hogy él, és sürgős segítségre van szüksége.

Így jutott vissza lassan az udvar hátsó részére, és nem valószínű, hogy tudta volna: erre biztonságosabb. A fal mentén, néhány méter hosszan egy ágyás húzódott. Nem vehette észre a derékig erő, hervadó rózsabokrokat, amelyeknek tüskéi a nadrágjába és a zakójába akadtak. Jártányi erejéből már aligha futotta arra, hogy kiszabadítsa magát, sőt próbálkozásai közben még inkább a tüskék foglya lett. A fegyveresek, akik közben előbújtak a rejtekhelyükről, csak akkor léptek oda hozzá, miután kizuhant az ágyásból és a földön tapogatózott. Az

egyik fegyveres öklendezni kezdett és félrefordult; kis ideig nagy kortyokban szedte a levegőt, aztán lecsillapodott. Ketten felsegítették, közrefogták a fiút, de el is halt a mozdulatuk, és csak néztek maguk elé, kutatva, mintha a porba lenne írva, hogy ilyenkor mit kell tenni. Nem volt körülöttük semmi, amire a sebesültet lefektethették volna. A harmadik, lódenkabátos fegyveres nem lépett közelebb.

– Elsőre láttam rajtad, a homlokodra volt írva, hogy csak a bajt hozod ránk... Csak a bajt!

A fiú megtántorodott. Ha nem fogják meg újra kétfelől, összeesik. Mintha csak a vádló szavak térítették volna magukhoz őket, megindultak vele a lépcsőház felé. A fiú nem bírta folyamatosan tartani a lépést, ki-kifordult a lábfeje, rossz cipője sercegett a kövön, ahogy támogatták.

– Álljatok meg... – kerülgette őket a lódenkabátos, akinek válláról idétlenül lecsúszott a dióverő. – Várjatok – tiltakozott fojtott hangon. – Inkább vigyünk ki az utcára, és mutassuk meg nekik, hogy ő csinálta az egészet.

– Jó, de akkor te viszed, mert én ugyan ki nem teszem a lábamat azon a kapun.

– Fedezlek benneteket.

– Fedezed te a jó édes anyukádat... A húgomtól inkább kérnék ilyet, mint tőled, pedig ő gyengénlátó!

– És a parancsnok? Azt hiszed, ő tud rajta segíteni? Azt hiszed, ő majd mindent megold?

– Én azt nem tudom.

– Nézzél már rá, így is félig halott. Azonkívül egy szarkeverő, még csak nem is tartozik közénk. És mi kerülünk bajba miatta!

– Gyere ide... Gyere ide, és fogd meg te, aztán csinálj vele, amit akarsz! Most mit állsz ott, nem jössz?

– Én csak... – halkította le hangját a lódenkabátos.

– Inkább fogd be a pofád – szólt oda foghegyről a társa. – Na, gyerünk!

Lépteiktől, erőlködésüktől visszhangzott a lépcsőház. A katonaköpenyes parancsnok, akit eddig észre sem vettek, többedmagával már ott állt a félmelelen.

– Azt terveztük, hogy majd elkaparjuk valahol – magyarázta a lódenkabátos. – Biztosak voltunk benne, hogy meghalt. Idejött reggel két kölyökkel meg egy dobtárással, Kicsinek hívják, vagy minek, de nem engedtem be hozzád, nem bíztam benne. Erre visszament az utcai lakásba, és lövöldözni kezdett. A rusz-
kik aztán kivégezték.

– Ő legalább csinált valamit, amíg mi itt lapultunk – mondta tűnődve a parancsnok, miközben Kicsi arcába meredt, de mintha nem is őt nézte volna. És mintha nem is ő nézte volna a fiút, hanem belőle valaki más. Halál nézte a halált kíváncsian. Szokatlanul csendes volt a hangja. – Honnan jössz, hol harcoltál?

Kicsi mintha megemelte volna a fejét, de nem tudott megszólalni. A szája bal szélét is feltépte egy golyó, és elütötte néhány fogát. Meredten nézte őt min-
denki: nem láttak még élő embert, akit ennyire húzna magához a föld. Súlyos-

nak hatott, így talán az sem okozott volna meglepetést, ha egyszer csak beszakad alatta a gang. Vagy inkább elszivárgott volna a kövezet fugái mentén? Olyan ernyedten lógott a feje és mindene, mintha bármelyik pillanatban szétmállhatna. A segítők nehezen tartották a tehetetlen fiút, pedig alacsony volt, és sovány.

– Lássuk a többi sebéit. Vegyétek le róla a zakót, inget!

Az egyik fegyveres levette a puskáját, és fejteni kezdte róla a ruhát. A sportzakó hátán, a lapocka magasságában fekete udvarú, foszlott lyuk tátongott. A fiú keze remegett, alig boldogult az átvérzett ing gombjaival.

– Hé – szólt Kicsihez a parancsnok –, ha a fiúk elengednek téged, összeesel, semmi erőd, érted? A szemedet kilőtték, a homlokod is beszakadt... Nem tudom, hogy maradtál életben, de az biztos, hogy nem húzod már soká. Ha akarod, könnyítek rajtad.

Kicsi eszméletén volt, megértette a parancsnok szavait, beszélni azonban továbbra sem tudott. A parancsnok várt egy darabig.

– Mást mondok – szólalt meg újra. Elővette a pisztolyát, majd Kicsi jobbja tette, és rásegítette az ujjait. – Csináld te, ha úgy jobb neked.

Kicsi erőltlenül fogta a pisztolyt, jólesően meleg volt a markolata. Nehézkesen megemelte, de félúton elakadt a mozdulata, és visszaejtette a kezét. Fejével alig észrevehetően intett, hogy nem teszi meg.

– Odaát, a kapu előtt áll egy önkéntes mentő – mondta valaki hátul. – Egy emberrel át tudom őt vinni.

A parancsnok elgondolkodott.

– Te leszel az – mondta végül a lódenkabátosnak. – Ha már nem kaparhatted el tisztességgel. Csak előbb visszaadod rá a zakót. Mozdulj!

Kicsit szerencsésen áttámogatták az utca túloldalára. Egy felkelő utánuk szaladt, és a fiú zakójának zsebébe gyűrte a fürdőben talált, vérmaszatos svájccisapkát, homlokán a Kossuth-címerrel, amelyet néhány napja cipőbokszos dobzból vágott ki egy asszony, és varrt fel.

A ház első emeletén találtak egy orvost. Kicsinek, akit addig egy rozszant taliga deszkáira fektettek a földszinten, és egyikük ráborította a kabátját, alig volt már pulzusa, próbálta megszorítani az orvos hüvelykujját, hogy tudassa, még él. Kapott egy morfiuminjekciót, és az orvos azt mondta, talán fél órája lehet hátra, ha nem kerül kórházba. Sok vért vesztett, a sebei is súlyosak, nem lehet itt gatyázni. A két önkéntes, tizenéves gyerek, akiket a látvány nem rendített meg különösebben, és egy oroszul tudó katona vállalta, hogy fehér rongyot lobogtatva jelzik a szovjeteknek, akikkel tele volt a környék, hogy egy sebesültet engedjenek el a mentővel. Nem azok voltak már az utcán, akikkel Kicsi tűzharcba keveredett. A pufajkások futó pillantást vetettek csak rá, és intettek, hogy vihetik.

*

– Ki tanította ezeket lőni?! A szentségit...

Kicsi a Koltóiban hamar műtőasztalra került, ülő helyzetben tartották. Vér-átömlesztést kapott. Amikor elvesztette az eszméletét, kiszakadt karjából a tű. Mire újra beleszúrták, valamelyest magához tért, és ijesztő vonásokba torzult az arca. Alig érzett valamit, és nem sok minden jutott el hozzá a körülötte zajló igyekezet hangjaiból; távolról hallott mindent, mint egy álom homokredős, ringató fenekéről, ahonnan már nincs lejjebb. Közben egy ijedt orvostanhallgató próbálta a tüdejéből lecsapolni a vért.

– Nem látja, hogy az ott a lépe, a rosseb essen magába, ez a gyerek még él... Adja azt ide! – szitkozódott a karikás szemű orvos, és magához ragadta a szívókészüléket. Tiszta, fehér köpeny volt rajta, és a szemüvegén egy-két apró csepp alvadt vér. Vett egy nagy levegőt. – Így, most már rendben leszünk... Jó helyen vagy, fiam, nyugodjunk meg. Nagy szerencséd van, sokkal nagyobb a homloküreged az átlagnál, egy ilyen lövésbe más azonnal belehalt volna. Legalább adtál a ruszriknak rendesen?

– Nem tud beszélni – felelte a még mindig ijedt hallgató. – De ha megfogja valamelyik ujját, talán válaszol.

Az orvos néhány pillanatig értetlenül bámult maga elé, majd tétován Kicsi kezéért nyúlt. És ő válaszolt.

Mintha egyszerre szűnt volna meg minden hang a műtőben, és mintha ebbe a néhány másodpercbe sűrűsödött volna minden addigi várakozás. Csak a szívókészülék duruzsolt, szörcsögött halkan.

Az orvos előbb némán, aztán meglepően magas hangon nevetett.

– Jól van, fiú, jól van... – és Kicsi vállához érintette homlokát, majd a személynél fordult: – Jöhet a mosdatás.

Kicsi összes ruhája a kazánházba, tűzre került, aztán következett az aprólékos tisztogatás, többek között sebbenzinnel. Aki fegyvert használ, annak bőrébe ivódnak a lőporszemcsék, amit napokig nem hoz le a víz. A sebbenzin azonban nem csak fertőtlenítésre jó, a kórháziak pedig nem a kötélnek mentették az életüket.

Miután bekötözték, Kicsit a harmadik emeletre vitték. Vaságy vaságyat ért a kórteremben, még emeletes is volt közöttük, hogy több legyen a férőhely. Az egyik ágyról éppen akkor tettek kocsira egy halottat, kitolattak vele a teremből. A lepedő, a párna még őrizte a kiszenvedett férfi lenyomatát, testének melegét. Kicsit az ő helyére fektették, ágyneműt nem cseréltek, nem volt idő ilyesmire. Csak annyit érzékelt, hogy jólesően meleg az ágy, a párna nyirkosságát már nem. Mellette, az emeletes vaságyon egy férfi jajongott, fejlövést kapott, de injekció még nem jutott neki.

Kicsiben rögtön kialudt a maradék eszmélet is. A megelőző két hétben csak kis időkre hunyta le a szemét. Ha olykor valamelyik fegyveres társánál megalhatott, vagy egy-egy civil befogadta éjszakára, akkor is későn, sötétben feküdt, ruhásan, fegyverének markára hurkolt hevederével, és hajnalban, pirkadat előtt mennie kellett, nehogy észrevegyék. És dolgozott benne egy előtte nem tapaszt-

talt, erős késztetés is, hogy talpon, jelen kell lennie, amennyit és ahol csak lehet. De most máshogyan aludt, ha egyáltalán alvásnak lehet nevezni azt, amikor az ember az álmából is kiszakad, és csak lebeg a készenlét legkisebb szikrája nélkül az űri sötétben valahol. Egy vakfolt kellős közepén. Sehol.

Egyszer csak megérezte, hogy valaki fogja a kezét, és szölongatja. Amint valamennyire magához tért, erősebben hasogatott a feje, mint előtte. Nem tudhatta, hogy éjjel van-e vagy nappal, ahogyan azt sem, hány órát töltött ebben az állapotban. Mindez valószínűleg eszébe sem jutott. Ugyanúgy feküdt, mint ahogyan az ágyba tették, és nem mozdult meg most sem. Az a férfi pedig ott, mellette, már nem jajongott. Ha egyáltalán ott feküdt még.

– Fiam, fiam... az udvari kápolnából vagyok. Szeretnéd felvenni a szentkenetet? Ha igen, most feladhatom neked.

Kicsi nem tudta, miről van szó, pedig volt elsőáldozó is. Igaz, amióta felkerült Pestre ipari tanulónak, majd a csepeli Varrógépgyárban dolgozott univerzális köszörűsként, nemigen járt el misére. Templomba annál inkább. Valahányszor útjába akadt egy, bement, és leült kicsit. Szerette nézegetni a berakásos üvegeket, a szobrokat és a freskókat. Most mégsem értette meg az atya szavait, csupán hallotta őket, ahogyan élni is elsősorban nyomorult testként élt, mozdíthatatlan tagokkal, mint akit lekötöztek, és ólomnehéz értelemmel, akár egy tengerfenékre süllyedt, léket kapott hajó.

A pap szeretettel szólt hozzá. Kicsire ez a hangszín – szobanövényre a becézés – így is biztatóan hatott, és a mutatóujja, amely váratlanul és öntörvényűen életre kelt, megszorította a pap kezét.

Az atya megkente őt jó szagú olajjal.

– Nem kell beszélned, bár úgy látom, nem is tudsz. Elmondok most egy imát, amit biztosan meghallgat az Úr, és talpra állíthat téged. A szentkenet megadja lelkednek a megszentelő kegyelmet és a bűneid bocsánatát. Imádkozz te is magadban. „Uram, Jézus, aki oly sokat szenvedtél értünk a keresztfán...”

A pap nyilván végigjárta a súlyos betegeket, leült az ágyuk szélére, és velük töltött néhány percet. Nem úgy beszélt Kicsihez, mint akiben csak a tartalékgenerátor működik, és közben teljesen másutt jár. Minden porcikájával érte imádkozott – a hangján lehetett érezni, amely alig volt erősebb a suttogásnál, és az érintésén. Két kezében tartotta a fiút, mintha nem is fogni, de határozottan közölni szeretne valamit a szavain túl is.

– „Uram, Jézus, aki a keresztfán mennyei Atyádnak ajánlottad magadat...”

Kicsi csuklója egy pillanatra, gyengén ugyan, de megfeszült, mint akit a szokatlan segítség elbizonytalanított. A pap fel sem vette a finom rándulást, összpontosításából nem lehetett kibillenteni. És akkor történt valami. Kicsi mellkasában, a szegycsontja alatt formálódni kezdett egy érzet, amely gömb alakban jelentkezett. Nem volt képes megfigyelni, csak átélte ezt az egyre sűrűsödő és melegebbé váló, az izzás különféle színárnyalataiban játszó formát a bensőjében, amely nem volt azonos egyetlen szervével sem, tőlük függetlenül keletkezett, és kényelmetlennek érezte.

– „...részesíts engem a te megbocsátó irgalmadban. Ámen.” Erősödj, fiam, és az Isten legyen veled. – A pap elengedte Kicsi kezét, és átült egy másik ágyhoz. Talán a fejét szorító kötés miatt, de a fiú nem hallott többé semmi kivehetőt, pedig a feje mintha megpróbált volna abba az irányba mozdulni, amerre halk, suhogó léptei alapján az atya távozhatott.

A mellkasában feszülő gömb hízott még egy ideig, és kezdett elviselhetetlenné válni. Nem okozott különösebb fájdalmat, de nem is a forróság miatt, amit árasztott... Mintha nem fért volna meg a testben, amelyet – emésztő láva – el akart önteni. Aztán egyszer csak megállt a növekedésben, és lassan, fokozatosan veszíteni kezdett az erejéből. Hosszú órákon át zsugorodott, halványodott, míg nem teljesen megszűnt, akárha soha nem is létezett volna, és Kicsi megint a test barlangjában találta magát.

*

Napokkal később már próbálta felnyitni a szemét, de nem sikerült. Azt hitte, a kötés miatt, pedig szeretett volna végre körbenézni. Megnyugtatta volna akár a kezének látványa is, hiszen még mindig alig tudott mozdulni.

Nyomasztotta, hogy nem lát semmit; olyan szűkösséget érzett, mintha egy sötét, föld alatti járatba szorult volna, és ettől néha kiverte a hideg veríték. Aztán a fejéhez nyúlt, fáj az érintése is. Tudni akarta, mi lett az arcával. Próbálta finomabban érinteni, de zavarták a kötések és a beléjük alvadt vér, amely érdesé tette a gézt. Azért így is meglepődött: idegennek érezte az orrát, a homlokát, a bal arca feldagadt, a homloka pedig be volt horpadva. Gyakran azon kapta magát, hogy nyelvével már megint a fogai helyét tapogatja, és azt számolgatja, mennyi hiányzik.

*

Átszállították az Illés utcai Szemklinikára, hogy a szemmaradványait rendbe tegyék. Lassan és erőtlenül, de tudott már beszélni, csak nem volt képes ugyanúgy formálni a hangokat, mint előtte.

– Mikor szellőztettek itt utoljára? Húzzák állig a takarót, mert most szépen felfrissülünk. – A nővér szapora és ideges léptekkel keresztülment a kórtermen, és sarkig tárta az ablakokat, amelyek előtt már elhordták a homokzsákokat.

– Margó, már a lépteiről megismertem, tudja? Nagyon kopog a cipője, szinte sérti a fületem – fogta meg a fátyolos hangú Kicsi a nővér karját, aki éppen felrázta a párnáját.

– Maga aztán tud bókolni, Géza. Mit szeretne?

– Nem tudom megszokni a beszédemet. Például úgy füttyülnek az s-eim, mint a gőzmozdony. Figyelje csak: sapka. Hallott már ilyet? Most figyeljen: sütemény. Hallja? És nem tudom eléggé kitítani a számat, mert fáj, nem jönnek ki rendesen a betűk. Ssssss, ssssss...

– Magának ez a legnagyobb baja?

- De nem látok, és akkor még a beszédem sem az enyém? Hát hogy lehet ilyen hülyén beszélni?!

- Amikor ide került, még beszélni sem tudott.

- Igaz... Tud valamit a ruháimról, megvannak valahol? Volt egy sapkám, nemzetőr-karszalagom meg egy igazolványom is. Az összes iratom, úgy általában. Aztán volt rajtam egy halványlila ing, barna kordnadrág, sportzakó...

- Semmi nem érkezett magával, csak ez a pizsama, amiben most is van. Örüljön neki, vigyáztak magára.

- Ez baj, nagy baj... És mondja, legalább a fél szemem megmarad, ugye?

- Ne fárasza magát, kimeríti a sok beszéd.

Kicsit nem lepte meg a kitérő válasz, mégis elkomorult, és nem volt kedve többet beszélni. A szobatársai gyakran faggatták, és ő mesélt is nekik a nagy napokról. Olykor lelkesen, máskor tömondatokban és fásultan, jelezve, hogy most hagyják inkább békén. Sűrűn támadt az az érzése, hogy konganak a szavai, a történetei, mintha nem volna tartalmuk, vagyis mintha időközben elvesztették volna. A harcok napjaiban minden olyan gyorsan történt, felfogni sem tudta, csak áramlott a kötött pályás háborúban, mintha egy hatalmas körhinta kosarában ült volna a magasban. Mintha minden, amit tett, nem ő tette volna, hanem egy láthatatlan kéz kisujja lett volna csupán, és milyen csoda volt, mondogatta gyakran, milyen csoda...

Aztán arra figyeltek fel a szobatársak, hogy egyre érthetlenebbül beszél. Valami lövöldözést emlegetett izgatottan, és szitkozódott közben. Megkásásodott szájában a szó, már csak motyogott magában, hallani is alig lehetett. Hirtelen szökött fel a láza 41,2 fokra, és elvesztette az eszméletét. Hiába kapott injekciót, hiába borogatták, nem hagyott alább a tüdőlövés nyomán támadt sebláz. És ez így ment három napon keresztül. Egy bogozhatatlan erő küzdött benne és helyette az életéért.

A professzor, aki nem sokat jósolt már neki, alig hitt a szemének, amikor a hőmérő egyszer csak 39,8 fokot mutatott. Kicsi visszanyerte lassan az eszméletét.

- Mire emlékszik utoljára? - kérdezte a professzor.

- Lőttem, engem is löttek...

- Ezt álmodta?

- ...de egyikünk sem esett össze... Nem álmodtam, mégis... mégis úgy láttam mindent, mintha álmodnék... Amikor kezdett felmenni a lázam.

- Kire lőtt?

- Egy ruszkira... Csak lőttem, lőttem, de nem fogta a golyó... Lőttük egymást, mint a nyű, de nekem sem lett bajom... Aztán... megjelent egy harckocsi is, láttam a torkolattüzét... Jött énfelém, nagyon jött... de szétlapítani nem tudott, mert... mintha egy kis gödörbe estem volna, vagy valami lyukba. Nyikorogtak, zörögtek a láncaltapok, a harckocsi meg elment énfölöttem... És akkor tudja, mit láttam?

- Mit?

- Egy követ láttam... Akkorát, mint az öklöm, mint egy zsömle... És abból a kőből hatalmas hegy lett... nem is hegy, inkább szikla lett, fölébem nőtt, aztán... aztán rám omlott. Az betemetett... az temetett be engemet... Erre emlékszem.

A professzor elgondolkozott.

- „Elbáméskodtam s rám esett, / mint nagy darab kő, a valóság...” - szavalta maga elé suttogva.

- Mit mond, magára is ráesett valami...?

A professzor elnevette magát.

- Magát agyoncsapni sem lehet! Sokáig fog élni, mert erős.

- Nem tudom, professzor úr... igazán nem tudom. Nem ezt érzem, tudja...

Nem lehetett tudni, hogy napokkal később Kicsi a rendes ételtől vagy a professzor szavaitól kapott-e hirtelen erőre:

- Ne köszönje, fiam, nem az én tudásomon múlt. Bármit tettünk, fabatkát sem ért. Sosem voltam vallásos, de most azt mondom: magát a Jóisten mentette meg, magától még akar valamit...

- Azt mondta nekem a professzor - újságolta izgatottan a szobatársainak, mintha nem hallották volna -, egy professzor azt mondta nekem... - Kitüntetve érezte magát, és gyakran azon töprengett, hogy vajon mit várhat még tőle az Isten. Nem jutott semmire, de egy dologban biztos volt: ha nem is fog látni többé - mert megmondta a professzor, és egy kis beavatkozást is említett -, az Isten mégis úgy döntött, hogy életben marad; s ha így van, akkor feladatot is ad majd neki.

*

- Most egy kis szúrás fog érezni. - A professzor injekciós tűt szúrt Kicsi szemmaradványába.

A fiú felszisszent. A szúrás nem fáj sokáig, de utána valami tompa nyomást érzett, mintha a szemén keresztül az agyáig szaladt volna a tű.

- Gondolkoztam, professzor úr, és az van... Szóval nem szeretném, ha kivenné a szemeimet.

- Nézze, ha nem operálom ki őket, akkor számíthat rá, hogy gyakran elkapja a szédülés és a hányinger. Bárhol összeeshet ezentúl, és pestiesen szólva, kidobhatja a taccsot.

- Igen, de például a jobb szememből több maradt - vágott közbe Kicsi, nemigen zavartatva magát -, és ki tudja, lehet, hogy láthatok még vele. Tegnap is, amikor a nővér becsukta az ablakot, egy kis villanást láttam, méghozzá a jobb szememmel. Szerintem megvillant az ablaküvegen a napfény. És én ezt láttam... Na jó, nem igazán láttam, de a villanást érzékeltem. Legalábbis azt hiszem. Azért ez jelent valamit, nem? Mit gondol, hm?

- Géza, maga nem fog látni a jobb szemére sem, és semmiféle villanást nem érzékelt. Lehetetlen. A szemeinek nagy részét szétroncsolták a golyók, egészen az üvegtestig.

- Az meg pontosan micsoda?
- Az üvegtest? Egyszerűen szólva, csak a szemgolyók belső fele maradt meg. Nincsen sem pupillája, sem szemlencséje, és akkor még sorolhatnám.
- És olyat nem lehet, professzor úr, hogy akkor sem veszi ki a szemeimet? Hagyjuk egy kicsit pihenni őket, hadd gyógyuljanak, pláne a jobb szemem, aztán majd meglátjuk.
- Meglátjuk...?
- Igen, mert azt remélem, hogy én is meglátom. És akkor még mindig ki lehet venni őket, ha nem is kapom vissza a látásomat semennyire sem. De hát, ha meg sem próbáljuk...
- A professzor feladta.
- Nem maga az első. Rendben, legyen akkor így. De én szoltam előre: sokszor lesz rosszul, méghozzá váratlanul fog magára törni a rosszullét.
- Nem baj, majd lesz valahogy. Akkor most mit csinálunk?
- A szemének bizonyos maradványait akkor is el kellene távolítanom. Amelyek kívül kerültek a szemhéján.
- Tessék, kérem. Tessék csak levágni.
- Úgy recsegték a maradványok a szike mentén, mintha a professzor mintha gumibelsőt metszett volna, legalábbis Kicsinek ez jutott eszébe. Egy bicikli lyukas gumibelsője, amelyet maga is ragasztott eleget. Hallott mást is: a professzor szípotgott, mint akinek hirtelen megtelt az orra, és mintha forróbbá, sósabbá vált volna a lehelete is.
- De nem kérdezett rá.

Nem volt menekvés

Feil Józsefné sz. Kókány Mária (1937)

Édesapám, Kókány János Vajtán született, jómódú családban, ott is nőtt föl. Szülei gazdálkodtak, sok szőlőjük és földjük volt. Hárman voltak testvérek, édesapám volt az elsőszülött. A földművelés mellett édesapám minden becsületes munkát elvállalt. Jóban volt az erdészekkel, ő hordta a fát az erdőből, a téglagyárból a téglát a vasútállomásra. A halottakat is ő vitte utolsó útjukon a temetőbe. Édesanyám nagydorogi születésű, Rieger Máriának hívták. Édesapja a Nagydoroghoz közeli Forrásmajorban épített házat úgy 1932–34 körül, ott lett nagy gazdasága. Külön volt tehén-, ló-, disznóistálló (nem ól!), teherautón szállították a sertéseket meg a gabonát tőle a kereskedők. Szüleinek pedig Vajtán vett házat.

Édesanyám gyakran járt Vajtára a nagyszüleihez. A nagyapja temetésén is édesapám húzta a halottas kocsit. (Akkor még háztól temettek.) A nagymama ott, a temetésen kinézte édesapámat vőnek! „Milyen jó lenne ez a fiatalember Marisunknak!” Talán leendő vejének a kiállása, megjelenése tetszhetett meg neki. Aztán a fiatalok együtt voltak valahol lakodalomban. Így kezdődött a kapcsolat. 1936 januárjában házasodtak össze. Anyukám tizenhat, apukám huszonnégy éves volt akkor. Ottmaradtak Vajtán, apám szüleinél. A halottszállítás azonban nemsokára megszűnt, mert édesanyám nem szívelte el a gyászkocsit a pajtában. Azt mondta apámnak: „Tüntesd el innen!” Apám eltüntette.

Hat évig laktak ott; anyós és meny nem nagyon tudtak dűlőre jutni egymással. (Mi az igazság, nem tudom. Apai nagyanyám engem nagyon szeretett, tizenhárom éves koromig ő nevelt.) Az lett a vége, hogy szüleim elköltöztek Forrásmajorba, ahol apám szinte cselédsorba került. Azt csinálta, amit az apósa parancsolt neki. Nem volt a maga ura.

Szinte az összes paksi újbárosi szegénygyerek Forrásmajorban cselédkedett. Nagyapám megbecsülte őket. (Egyikük később a kajmádi állami gazdaság igazgatója lett.) Egyszer a nagybátyám, aki kilógott a sorból, már nem tudom, meg akarta vagy meg is ütötte az egyik gyereket. Nagyapám elkapta, pedig Feri

GUTAI ISTVÁN (1950) író, a paksi városi könyvtár nyugalmazott igazgatója. Utóbbi kötete: *Kocsikérlek a nyakcsigolyán* (Pro Pannonia, 2018).

bátyám akkor már nős ember volt, megdorgálta és azt mondta neki: „Ne próbálj még egyszer senki gyerekére kezet emelni!” Egyszer az egyikben (már legény lehetett) meggyulladt a pálinka. Apám megmentette: megfejté a tehenet, és tej-
jel itatta, nehogy belehaljon.

Nagybátyám Csámpán – a puszta mellett vezet a 6-os főút – lakott a feleségével, aki huszonhat éves korában meghalt. Ottmaradt a nagybátyám az öt éves fiával, aki éppen annyi idős, mint én. Nagypám azt mondta anyámnak: „Ti egész család vagytok. Van férjed, és vannak gyerekeid. Ti mentek Csámpára, Feri bátyád pedig a fiával jön Forrásba!” Úgy is lett. Apám boldog volt. Örült, hogy újra a maga gazdája lehet. Háromnegyed házat kapott, meg körülbelül húsz hold földet, ami a ház körül terült el. Anyám pedig tehenet, anyadisznót... mindent, ami a kezdéshez kellett. Ott is nagyon sokat dolgoztak a szüleim. Apukám a vajtai földjét eladta. Nem az örökölt földjeit, hanem a saját nevében levőket. Örökölt földjei a téeszbe kerültek. Az unokatestvérek vették ki onnan, amikor lehetett, most ők gazdálkodnak rajtuk.

Nagypám minden pénteken behozta nagyanyámat Paksra, a piacra, ami akkor a Bazársor előtt működött. Nagyanyámnak megvoltak a helyei, ahova vitte a túrót, tejfölt, a baromfit: libát, kövér kacsát, tyúkot. Nagypám pedig addig beült a Duna utca sarkán levő Snepp-féle kocsmába, és üzleteket kötött. Amikor nagyanyám eladta az összes portékáját, utána ment. Akkor nagypám azt mondta neki: „Fizesd ki a cechet, aztán mehetünk haza!”

1942-ben hirtelen, ötvenkilenc évesen meghalt a nagypám. Neki akkor már 100 hold földje volt, 30 holdnak az ára pedig félre volt téve. A 100 holdon öt gyerek osztozott, tehát anyám 20 holdat kapott. Az akkor még két kiskorú testvér, és a harmadik földjén a bátyja gazdálkodott, egészen a beszolgáltatásig. Akkor Feri bátyám lemondott a testvérei részéről, és apámra ruházta. Nagypám birkái is hozzánk kerültek. Így kezdett apám foglalkozni birkákkal is. Ő mindenhez értett: a tehenekhez, a lovakhoz, a disznókhöz, aztán a birkákhoz és természetesen a földhöz is. Nagyon tudta például, hogy melyik földbe mikor mit kell vetni. Földjei mindig jól termettek. Tavasszal, amikor kihajtott a búza, ráterelte a birkákat és „megfektette” (így szokta mondani), azok pedig jól megtaposták és megtrágyázták.

Sok irigyse lett. Senkinek se volt olyan szűrűje, mint az én apámnak! Szépen gyarapodtak. Kocsit, lovat, vetőgépet, fogasokat vett, minden szükséges eszköze megvolt. (A téesz-szervezés előtt azon törte a fejét, hogy traktort is vesz.) Több mint ötven holdon gazdálkodott, de mi nem lettünk később kulákok, mert húsz hold a nagynéném nevében volt.

A csámpaiak nagyon szép társasági életet éltek – a téesz szervezése előtt. Nagy disznótorokat tartottak, a szomszédokat mindig meghívták. Vacsora közben aztán megjelentek a maszkák, a maskarák: rongyos ruhába öltözött asszonyok, férfiak. Arcukat is eltorzították, bekormozták..., szórakoztatták a ház népét. Nagy volt a vidámság olyankor. Megünnepezték egymás névnapját is. Nálunk karácsony másnapján tartották a János napot. (Előtte disznót vágtak.)

Ott voltak a rokonok, a szomszédok, a jóbarátok. A munkáknál is összefogtak, például takarodáskor. A szomszédok mindig segítettek egymásnak a gabona behordásában.

Paksra piaci napokon, esetleg vasárnap jártak, vagy amikor orvoshoz kellett menniük, vagy ha ügyes-bajos dolgaikat intézték. A piacra elvitték a szomszéd árúját, kenyértésztáját (néha két-háromét is), ha az éppen nem ért rá. Hétköznapi esténként és vasárnap összejártak, beszélgettek, az asszonyok fontak, kézimunkáztak. Divat volt abban az időben a kendertermelés, azt télen feldolgozták. Zsákot, szalmazsákot, lepedőt készítettek belőle. Közben fehér kukoricát főztek, és beszélgetés meg munka közben azt fogyasztották. Finom volt!

A háború alatt a vajtai nagyapám gyönyörű két lovát elvitték a németek. A másik kettőt, ami maradt, azt pedig az oroszok. Öregapám teheneket fogott be, és azokkal dolgozott a háború után. Csámpáról (úgy emlékszem) nem vitték el a lovakat, a férfiakat viszont összeszedték az oroszok lovat hajtani. Apám nem akármilyen ember volt, Tolnán lelépett. Ha ott nem szökök meg, lehet, hogy soha nem kerül haza. Nem keresték utána.

Az állami gazdaságot 1949-ben szervezték. A földjeink javát elvették. A Hármas határrészben volt egy nagydarab földünk meg egy kisebb. Ezek voltak Csámpán a legjobb földek. Helyettük Faluhelyen meg Réten kaptunk. Azok se voltak rosszak, de igen messze estek a háztól. Édesapám egy nap csak egyet tudott oda fordulni, mondjuk, trágyahordáskor, közelebbre pedig tudott addig ötöt. Ugyanaz történt, mint később a téesszervezéskor: nem volt menekvés.

Utána elkezdődött a Rákosi-rendszer, a beszolgáltatás. Zsirt, tojást, húst, baromfit kellett beadni. Ennek apám mindig eleget tett. A birkák gyapjának ára is ment a beszolgáltatásba. Jól emlékszem rá, a végrehajtó (egy utálatos ember) ott áll az ól mellett – szinte most is látom! –, és számolja a disznókat és a malacokat. Apám mindig odaállított engem csépléskor a mázsához. Tudva tudom, mert ott voltam: 100 mázsa gabonát onnan, a géptől egyből le kellett adni! Nem maradt annyi, hogy a családnak meglegyen a kenyérre való. Apám eladta az egyik lovat, és az árából vásárolt vissza annyi búzát, amennyiből kenyeret lehetett sütni.

Ez az időszak nem törte meg. Én a legnehezebb években, ötvenegyőlötvenötig voltam tanítóképzős. Csámpán volt iskola, de a tanító katona volt a II. világháborúban, így a szüleim Vajtára adtak a nagyszüleimhez. Tizenhárom éves koromig ott jártam iskolába, utána pedig a paksi 1. számú általános iskolába. A kalocsai képzőbe készültem, ahol közben megszüntették a leányképzést. Olyan rendelet volt akkor érvényben, hogy csak megyén belül lehetett továbbtanulni.

Dombóvárra először föl sem vettek, pedig a bizonyítványom kitűnő volt. Vajtán és Dombóváron is kitűnő volt. Azért kellett *feltétlenül* kitűnőnek lenni, hogy kevesebbet fizessenek a szüleim. Havonta háromszáz forintot kellett volna. (Az ötvenes években az nagy pénz volt! A kezdő tanító akkor 700-750 forint fizetést kapott.) Kitűnőként csak 150 forintba került a taníttatásom. Jó géneket

örököltém: apám is okos ember volt, anyám is, és nagyon jó nevelést kaptam Vajtán és Dombóváron. Az a környezet, amelyben felnőttem, jó hatással volt rám. A dombóvári képző csodálatos iskola volt. Igazi tanárok tanítottak, köztük egykori apácák is. Nem voltak a rendszer hívei, nem voltak pártemberek, de megjátszották magukat, hogy ezt senki ne vegye észre.

Nyáron nekem is be kellett otthón állnom a sorba. Gondoztam az állatokat: a csibéket, a kacsákat, a malacokat, és minden nap mostam. Határunkat egy tiszta víző folyócska vette körül. Csámpai pataknak nevezték. Imádtam abban mosni! Könnyű elképzelni, hogy azok az emberek, akik egész nap a földéken dolgoztak, milyen ruhákat vetettek le. Rengeteg zöldségfélét, krumplit, paprikát, gyümölcsöt termesztettünk. Az iskola mögötti homokos területen csodálatos dinnye termett. A piaci nap előtt már készítettük az árut, mindent ott a folyóban mostunk meg. Előtte való nap anyukám bedagasztotta a kenyeret, és betette egy nagy kosárba. Reggel édesapám korán befogta a lovakat, és hozta be anyukámat Paksra. Neki is megvoltak a vevői. A kenyeres kosarat pék Feri bácsinál leadtuk – csak így hívtuk –, ő kiszakította és megsütötte. Ezalatt apám ment a községházára, más helyekre, és intézte a dolgait. Minden hivatalnokkal jóban volt. Mindig honorálta valamivel, ha valaki jót tett vele. Néhány tojással, tejföllel, dinnyével...

Édesapám nem egykönnyen írta alá a belépési nyilatkozatot. Több alkalommal győzködték, végül rákényszerítették. Újra elvettek mindent. A lovakat, a kocsit, a háromszáz birkát..., az ég-föld kerekén mindent. A vetőgépet meghagyták. Akkor az édesapám juhász lett a téeszben. Attól kezdve az én apám már nem az volt, mint előtte. Megalázták, a téesz vezetői sokkal kevésbé értékelték a gazdálkodáshoz, mint ő. Egy senki lett, emésztette magát. Anyám is sokat sírt. A család átvészelte mind a három kirablást: az állami gazdaság megalakítását, a beszolgáltatást, a téeszt. Apám mindig megtalálta a módját, hogy a családnak legyen kenye, és még engem is taníttatott!

Meghurcolását azonban már nem tudta elviselni. 1963. szeptember 7-én reggel, minden előzetes értesítés nélkül megjelentek náluk a rendőrök, és elvitték a szüleimet Szekszárdra. Este, amikor öcsém hazaért, nem találta őket. Édesanyám pár sort hagyott hátra. Azt sem tudták, hogy miért és hova viszik őket. Édesapámat azzal gyanúsították, hogy köze van egykori juhászunk, T. J. nyomtalan eltűnéséhez. Ez az ember korábban a faluhelyi dűlőben levő földünk közelében dolgozott egy bérelt területen. Onnan ismertük. Amikor a családja kiadta az útját, és nem volt hova mennie, eljött hozzánk. Abban az időben apámnak éppen nem volt juhásza, a kihajtás pedig közeledett, így apám fölfogadta. (Édesanyám úgy emlékezett a szekszárdi ügyvédi munkaközösségben fölvetett Tényvázlat szerint, hogy ez 1955 vagy 1956 őszén lehetett.) A birkákat azonban nem őrizte rendesen, többször berúgott, ezért apám elküldte. Ez kereken két hónappal az eltűnése előtt történt. Úgy tudtuk, hogy Szőlőhegyre ment a nőjéhez. Elbocsátása után egyszer találkozott apámmal, elbeszélgettek, nem volt köztük harag. Később a szarkahegyi legelőn látták, együtt iszogatót egy másik juhász, R. J. kunyhójában. Aztán hallottuk, hogy onnan eltűnt, és otthagya a biciklijét,

a személyazonossági igazolványát és egyéb kisebb holmiját. Ez állítólag egy vasárnapról hétfőre virradóra történt.

Érdemes idéznem édesanyám 1963. szeptember 10-ei vallomásából: „Férjemet most avval gyanúsítják, hogy kivitte volna az új juhászunknak (mármint F. J. utódjának) az ételt, este nem tért volna haza, ott maradt volna, és ezen éjjel agyonütötte volna F. J.-t. Én azonban határozottan tudom, hogy férjem ezen az éjszakán otthon volt. Ilyen értelemben vallomást is tettem már. Abban az időben, 1957-ben is megindult egy eljárás, a férjem akkor is ki lett már hallgatva, és az akkori eljárás tisztázta, hogy neki F. J. eltűnéséhez semmi köze. Nálunk most házikutatás volt, és az semmi eredményt nem hozott. F. J. holttestét nem találták meg, így lényegileg az sem biztos, hogy valójában halott, lehet, hogy disszidált.

R. J. egy hétig tartogatta F. J. holmiját, és semmit sem jelentett a rendőrségnek. Már egy-két hét is eltelt F. J. eltűnése óta, amikor férjem találkozott F. J. testvérének a fiával, és azon keresztül üzent F. J. fiának, hogy nézzen utána, mi van az apjával... Erre a fia eljött és keresték, férjem is segített, de nem találták.”

Amikor édesanyám ezt elmondta az ügyvédnek, előtte egy nappal elmentem a téesselnökhöz, hogy segítsen apámnak, aki nyilvánvalóan ártatlan. (Két szalmaszálat se tett keresztbe édesapám érdekében.) Közben találkoztam egy asszonnyal, aki elmondta, hogy egy munkásőr, igen befolyásos ember (tudjuk a nevét, a Tényvázlatban le van írva) három héttel azelőtt a paksi rendőrségre hívatta (!) a férjét, és azt kérte tőle: igazolja, hogy látta, amikor apám megverte F. J.-t. Ennek az asszonynak a férje ezt nem mondhatta, ő csak annyit látott, hogy vitatkoztak. Ez a munkásőr nagy ellensége volt édesapámnak.

Édesanyámat egész éjjel vallatták, minden áron azt akarták elérni, hogy apám ellen valljon. Utasították, hogy írjon apámnak levelet. Nem tudom, magától írta, amit írt, vagy azt írta, amit ők mondtak neki. Az volt a levélben, hogy apám ne hagyja magát kínozni, mondja el, amit tud..., ez a részlet alkalmas volt esetleg arra, hogy azt a meggyőződést keltse apámban, hogy anyám ellene vallott. Amikor a nyomozók átvették édesanyámtól a levelet, a szeme láttára letépték a céduláról a folytatást: „...az F. J.-ügyről mi nem tudunk semmit”. Ezután fölvezették apámhoz. Édesanyám is kapott levelet édesapámtól: „Drága anyukám, most már csak azon legyél, hogy hazakerüljél, tudnak ezek itt mindent, csókolom a gyerekeket és Tégedet is.” Anyámat hajnalban engedték el, az ötös busszal jött haza. Az egész kihallgatás alatt nem figyelmeztették mentességi jogára, hogy a férje ügyében nem köteles egy sort sem írni, semmit se mondani.

Én szaladtam fűhöz, fához. A legjobb ügyvédet fogadtuk meg. Ő adta a tanácsot, kivel beszéljek a rendőrségen. Huszonhat éves voltam akkor, elmentem Szekszárdra. Egy nagyon normális nyomozóra akadtam, sajnos nem tudom a nevét, a mai napig áldom! Vittem magammal egy könyvet, akkor 4. osztályt tanítottam. Fölolvastam neki belőle Ady Endre versét: „...az én apámnál nincs jobb ember...” Másnap apámat hazaengedték, de már nem az az ember volt, aki előtte. Az a büszke ember átvészelte az állami gazdaságot, a beszolgáltatást, a téeszt, de azt a megaláztatást nem tudta feldolgozni. Magam előtt látom most

is: ül magába roskadva, és hallgat. Agydaganatban halt meg hatvanhét éves korában. Papír – a Tényvázlatot kivéve – nincs a meghurcolásáról, *ezek az ég-föld kerekén semmit nem adtak, ítélet se született, bíróságra se került az „ügy”*.

Apukám lánytestvérének a háborúig jól telt az élete, férje egy Zichy-birtok pusztagazdája volt. Miután megszűntek a grófi birtokok, ők is téesz-tagok lettek. Édesapám öccse megszenvedte a II. világháborút, hadifogoly is volt. Negyvenhét kilósan tért haza. Felesége szívbeteg lett, harminchét évesen elhunyt. Három apró gyereket hagyott hátra. Nagybátyám az édesanyja segítségével felnevelte őket. Tisztességes, becsületes emberek lettek. Ahogy említettem is már, ők Vajtán gazdálkodnak.

1955-ben egy másik, Pakshoz közeli pusztán kezdtem pedagógiai munkámat. Három évig tanítottam ott. Nagyon szerettem a cseresznyési embereket és a gyerekeket. Egyszerű emberek voltak, de a tanítót tisztelték. Aminek nagyon örülök, és ami kárpótol azokért a meg nem kapott elismerésekért, amiket – úgy érzem – többször megérdemeltem volna: Cseresznyésben emléktábla őrzi azoknak a pedagógusoknak a nevét, akik ott tanítottak. Köztük vagyok én is!

Sajnos, akkor cseresznyési lakhatásomat nem tudtam megoldani, kerékpárral jártam naponta Csámpáról; télen, nyáron. Igaz, volt egy nagyon szegényes bérelt szobám, hogy legyen hol meghúzódnom, ha nem tudok hazamenni.

1958. január 10-én férjhez mentem, még abban az évben Paksra költöztünk. A 2. számú általános iskolában kaptam állást, 1962-ben pedig a mai Deák Ferenc iskolába helyeztek. Harminc évet töltöttem ott. Szerettem a kollégáimat, ők is engem. Nagyon jó tantestület volt. Onnan mentem nyugdíjba 1992-ben.

Férjem is parasztszaládból származik. Mezőgazdasági gépészmérnök és munkavédelmi szakmérnök a végzettsége. Dolgozott állami gazdaságban, téeszben, Pakson a járási hivatal mezőgazdasági osztályán, majd a polgármesteri hivatalban. Ő 1994-től nyugdíjas. A földjeink bent maradtak a téeszben, kapjuk a földjáraadékat.

Két gyermekünk van: Béla a Budapesti Műszaki Egyetemen végzett, nyugdíjba vonulásáig az atomeróműben dolgozott. Felesége a biritói szakképző intézet tanárnője. Két gépészmérnök fiuk van. Lányunk, Edit alapítása óta a helyi katolikus iskolában tanít, tanítói és matematikatanári diplomát szerzett. Neki is két gyermeke van: a lánya jogot végzett, akinek két csodálatos gyermeke van. Ők a mi drága dédunokáink. A fia gépészmérnök. Az erőműben dolgozik.

Amikor a Csámpáról elszármazottak első találkozóját megrendezték, elmentünk édesanyámmal, és megnéztük a tanyánkat. Siralmas állapotban volt. Nem ismertem rá! Azt hittem, hogy a Holdon járok. Ott áll egymagában a ház, egy asszony lakik benne, nem tudtunk bemenni. A szomszédból néztünk át. A folyósón kutyák ugrabugráltak. A nyári konyhát, a fészert, a disznóólakat lebontották, az istállót nem. A folyó medrét benőtte a gaz.

Édesanyámat többet nem tudtam kivinni Csámpára. Harminckét évig volt özvegy. Rengeteget sírt, bánkódott. Sajnálta a földjeit, a tanyáját; mindent, amit elvettek tőle, amiért annyit dolgozott. Kilencvenkét évesen, 2011-ben hunyt el.

Lenyomott életek

Tihanyi Györgyné sz. Hollósi Erzsébet (1952)

Nagyapámék Nagydorogon laktak, tízen voltak testvérek, közülük három fiú. A család református, de volt benne nazarénus is. Dédapám saját földjén gazdálkodott. 1912-ben a három fiú kiment Amerikába. (Az interneten láttam a hajónaplót, onnan tudom az évszámot.) Ohio államban, Acronban éltek, és egy vasgyárban dolgoztak. Nemrég kerültek elő fényképek, az egyiknek a hátuljára rá volt írva: Acron. Az egyik csoportképen fölismertem nagyapámat. Első felesége sárszentlőrinci lány volt, Szigeti Lídiának hívták. Együtt mentek ki, ahogy Mihály nevű testvére is a feleségével és két fiával. Tíz évig lehettek kint, azután hazajöttek, mert a felesége megbetegedett, és nemsokára meg is halt. Azt mondták, csonttébécé volt a baja. A két testvér kint maradt. Aztán (legalábbis egy időre) elveszett a nyom. Egyetlen levélke maradt, ami a madoccai rokonoktól került hozzánk. (Nagyapám egyik nővére oda ment férjhez, neki írta ötvenegyben másik amerikai testvére, Sándor.)

Nagyapám abból a pénzből, amit Amerikában összegyűjtögetett, itthon cséplőgépet vett, darálója is lett. Körülbelül tíz ember dolgozott a keze alatt. Nagyapám huszonhatban házasodott össze nagyanyámmal. Ő is özvegy volt. Édesapám huszonhétben, a húga rá egy évre született. Majd' huszonöt év múlva azzal szembesült, hogy amit kétkezi munkájával Amerikában és itthon is szerzett, rákerült a kuláklistára. Ötvenben lehetett. Egyik este zörgettek, aztán rugdalták a kaput. Nagyapám kiment. A tanácsházára kísérték. (Hol egyik, hol másik kulákot vitték be esténként abban az időben egy kis népnevelésre.) Egy nagyapámnál idősebb asszony is ott volt. Ő vezette a családi gazdaságot, mert a férje már nem élt, a fia pedig semmit érő volt, így mondta édesanyám. Az öregasszonyt kezdték verni, de azt nagyapám nem engedte. Erre nekiestek újra, így duplán kapott. Amikor hajnaltájban véresen hazakerült, édesanyám mosdatta meg.

Aztán mindenét elvették, amije volt. Elvitték a cséplőgépet, leszerelték a darálót... jóval később mondta édesapám: majd' megszakadt a szíve, amikor ott látta a gépállomáson rozsdásodni a gépeiket a szabad ég alatt. Alkatrészeik szét voltak dobálva! Nagyapám akkor már nem volt fiatal, 1883-ban született. Egy idős embernek mindezt elviselni, feldolgozni nem volt egyszerű. Ő se bírta sokáig, és ötvenkettő augusztusában fölakasztotta magát. A családban soha nem említették a nagypapa meghurcolását, öngyilkosságát se! Felnőtt koromban tudtam meg. Azokról az évekről soha nem beszéltek előttünk a szüleink. Néha-néha csak annyit hallottam: „Amikor kulákvilág volt.” Vagy: „a kulákvilágban”. (A nagypapa halála után kirótták édesapámra a hagyatéki illetéket, de amikor-ra azt kifizette, már nem volt hagyatéka.)

Édesapám Budapesten, az Állami Felsőipari Iskolában érettségizett 1948-ban. A Weisz Manfrédnál végezte a gyakorlatát! Hazajött, és a nagypapa vállalkozásában kezdett dolgozni. (Osztálytársai közül többen gyárigazgatók, más magas beosztású emberek lettek azzal a végzettséggel.) Negyvenkilencben házasodtak össze édesanyámmal. Anyai nagyapám (aki jómódú parasztember volt) segítségével fölszerelt egy műhelyt. (Annak a nagyapámnak az volt a „szerencséje”, hogy egy jóakarója elárulta neki, kik kerülnek majd a *listára*. Gyorsan háromfelé osztotta a földjeit: egyik rész a nagynénémé, a másik anyukámé lett, harmad-részt pedig ráíratta annak a vejének nevére, akinek addig nem volt vagyona.)

A műhely végig megmaradt. Édesapám egyedül dolgoztatott benne, így nem lett „kizsákmányoló.” Aztán a szedresi gépállomáson helyezkedett el, majd a nagydorogiban. A hivatalos munkaidő után otthon javítgatott ezt-azt, nagyon sok „köszönömért” munkája akadt. Semmilyen vezető beosztásba nem került, csak „egyszerű” szerelő lehetett. A hatvanas évek közepétől már a nagydorogi téészen dolgozott. Egy idő után – rábeszélésre – átment az ottani Áfészhez. Saját műhelyében tevékenykedett, amit a szövetkezet tőle bérelt. Bontóban összeválogatott alkatrészekből traktort is csinált az Áfésznek! Este tízkor még világos volt a műhelyében. Reggel pedig, az ébredés után azonnal beindultak fejében a fogaskerek. Magának való, csendes ember volt, és szorgalmas, takarékos. Nem dohányzott, nem ivott, nem volt nagyravágyó, kocsját csak messziről látott. Mindent elvégzett a maga idejében, soha sem égett körmére a munka. A férjemnek elmondta, hogy be akarták szervezni. Valami fináncféle jelent meg egyszer a műhelyben, és nagyon finoman előadta, mit akar. Mert ugye a műhelyben sok ember megfordul, beszélgetnek erről, arról... kétszer próbálkoztak, de édesapám nem hagyta magát. Utána leszálltak róla. Különösebb következménye nem lett az ellenállásának.

Azt is említette egyszer, hogy elköltöznék Pestre. Bizonyára elvágódott abból a lenyomott életből, amiben akkor élt. A költözésből azonban nem lett semmi, minden maradt a régi. Elvégezte továbbra is a téészen a munkáját, aztán a háztájiban folytatta. (Tartottak néhány hízó, baromfit is.)

Oldalkocsis motorkerékpárja is volt, ami akkoriban szenzációszámba ment a faluban. Negyvenkilenc éves korában agyvérzés érte. Műtétet tudták megmenteni. Utána azt mondta nekem: „Tudod, kislányom, amikor lefekszem, még nem végeztem a munkámmal, mert addig, amíg el nem alszom, jár az agyam.”

Olajkályhákat is gyártott, amikor divatba jöttek. A lábakat valahova Pest alá, egykori osztálytársához vitte nikkeleztetni, a lemezeket pedig Bonyhádra, a zománcgyárba, a kályhatestet ő készítette el. Úgyhogy a familiát ellátta olajkályhakkal. Talán néhány még eladásra is jutott. Sok mindent kitalált és meg is valósított. A gép volt a mindene. Szív műtétje után azonban teljesen belevetette magát a szőlőművelésbe. Hetvenéves koráig csinálta, rá két évre halt meg.

Nagydorogon 1963-ban gimnáziumot létesítettek. (Az általános iskola pedagógusainak egy része gimnáziumi tanár lett.) Hetvenkettőig működött. Szüleim azt szerették volna, ha egy kicsit komolyabb középiskolába járok. (Bonyhádra,

a közgazdasági technikumba lelkészünk, dr. Benedek Sándor (aki büntetésből került Nagydorogra, előtte a pápai teológia rektora volt) ismeretsége révén jutottam.¹ Eszem ágában sem volt nekem közgazdász meg könyvelő lenni, de ez kiugrási lehetőségnek látszott.

Elsős koromban félévkor négyes lett a magatartásom! Édesanyámtól kaptam mindent, csak dicséretet nem. „Mit csináltál?! Biztosan rendetlen voltál!” Végül az osztályfőnököm felvilágosította, mi a gubanc oka: „Az ötös magatartásnak a KISZ-tagság a feltétele.” Én nem voltam tag, mert első körben csak azokat vették fel, akik kiváló úttörők voltak. Én pedig nem voltam kiváló úttörő se! Úttörő voltam ugyan, mert kötelező volt, de ugyanakkor eljártam templomba is, mert az is kötelező volt! (Édesanyám főzte az ünnepi ebédet, közben sürgetett bennünket: „Lányok, harangoznak. Induljatok!” Beharangozás után ő is odaért. Apukám nem volt templomba járó.) Ebből következett, hogy én nem juthattam el Csillebércre, Zánkára. (Kilencvenegyben a magyar református világtalálkozó záró istentiszteletét az úttörőtábor sportpályáján tartották. Mi akkor Füreden nyaraltunk. Vonatra ültem, és elmentem. Az úrvacsora-vétel után hatalmas elégtételt éreztem: a hitemmel eljutottam Zánkára, ha már az úttörő-tagságommal nem sikerült!)

Visszatérve a keribe: a második félévben aztán pedáloztam, hogy sikerüljön bejutnom a KISZ-be. Év végén meg is lett az ötös magatartás! Nagyon jól éreztem magam Bonyhádön. Elsőben szállásadónál laktam, másodikban vettek föl a kollégiumba. A Perczel-kertet, ahol a lánykollégium volt, szabályosan imádtam! Tizenhatan voltunk egy szobában, emeletes ágyakon aludtunk, szenes kályhával fűtöttünk, melegvíz egy héten egyszer volt... Magyarból, matematikából nagyon jó voltam, szerettem a fizikát és a kémiát is. Kémiát csak elsőben tanultunk, de én négy évig jártam kémia szakkörbe, majd felvételi előkészítőre is. Tudatosan készültem – már akkor! – a gyógyszerész-hivatásra. Kiváló történelemtanárunk volt. Egészen addig, amíg nem jutottunk el a munkásmozgalmakig. Abból a témából csak kettést, esetleg hármast tudtam szerezni. Egyszerűen nem tudtam bevenni! A kapitalizmus politikai gazdaságtanából ötösré vizsgáztam, a szocializmuséból legfőljebb hármásra. Eleinte nem tudtam, miért van ez. Annyit tanulom, annyi tanulom, és nem tudom megtanulni! Bántott a dolog.

Akkor még semmit sem tudtam a család történetéről. Elég hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az agyamban ez is letisztuljon, hogy genetikailag vagyok így kódolva. Amikor jelentkeztem a gyógyszerészire, az osztályfőnököm próbált lebeszélni. Én azonban tántoríthatatlan voltam. (Nyaranta a nagydorogi téeszben töltöttem a szakmai gyakorlatom. A téeszelnök meg akart győzni, hogy jelentkezsek Gödöllőre, az agráregyetemre, még ösztöndíjat is ígért. Én azonban bíztam magamban: gyógyszerész leszek!) Szegeden a biológia írásbelim kevésnek bizonyult, nem vettek föl. A gyógyszerészeti központ vezetője viszont azonnal alkalmazott asszisztensnek. A simontornyai patikában kezdttem dolgozni.

A következő évben újra jelentkeztem, akkor Pestre. Amikor elmentem a jelentkezési lapért a keribe, az igazgató úr újra próbált lebeszélni: „Biztos, hogy gyógyszerészre akar menni? Jó szívvel tudom ajánlani helyette a bajai vízügyi technikumot. Nem lenne az jobb?” „Nem... nem. Nekem a műszaki terület egyáltalán nem tetszik. Gyógyszerész akarok lenni!” (Jó néhány évvel ezelőtt bemutattuk a paksi református parókián Sághy Gyula: Hortobágyra hurcoltatt című dokumentumfilmjét. Az egyik túlélő elmondta a bevezetőben, hogy az ő családját is kitelepítették az Ormánságból a Hortobágyra. Ő Baján lett vízügyi technikus. Nem oda akart eredetileg jelentkezni, de az ő származásával máshova nem mehetett. Akkor elgondolkodtam ezen. A keri igazgatója azért ajánlotta a vízügyi technikumot, mert tudta, hogy máshol nem vagyok jogosult. Így utólag, amikor az ember ezeket már tudja, összeáll a kép.)

A pesti vizsgabizottság elnöke nézegette a papírjaimat: „Hát igen... igen...”, mondta eltűnődve. Tolna megyében nagy a gyógyszerészhiány, de az asszisztenshiány még nagyobb.” Nem vetek föl. A harmadik felvételim újra Szegeden volt. (Édesapám egyik párttag ismerőse elmondta, amikor már lehetett beszélni, hogy jelentkezésem idején a pártgyűlésen napirendi téma volt az én továbbtanulásom.) Szerdán szóbeliztem, csütörtökön már itt volt a levél, hogy fizika szóbelimre nulla pontot kaptam! Holott mind a tizenkét kérdésre válaszoltam. Akkor azt mondtam: „Jó, ennyi volt. Asszisztens maradok. Ők voltak az erősebbek.”

Elmentem pendliző asszisztensnek. Öt évig jártam a megyét, helyettesítettem, ahol kellett. Nem volt éppen kényelmes, de én nagyon élveztem. Sok embert megismertem, sok gyógyszerésztől sokat tanultam. Sopronban elvégeztem még a gyógyszerkiadói szakasszisztensi tanfolyamot. Negyven évet dolgoztam szakasszisztensként. *Bonyolult szakmunkás* volt a státusom. Ez így volt leírva!

Édesanyám, hála Istenek, még él. A húgom gyors- és gépíró iskolát végzett Bonyhádön, majd levelezőn Sárbogárdon érettségizett. Azután elvégzett egy felsőfokú idegenvezetői tanfolyamot, szabadsága alatt Törökországba, Cseh-szlovákiába, Olaszországba vezetett magyar csoportokat.

Az ELTE művelődésszervező szakán diplomázott; másoddiplomát a Bárczy Géza Gyógypedagógiai Főiskolán szerzett: Foglalkozási rehabilitációs szaktanácsadó. (Annak ellenére, hogy általános iskolai osztályfőnöke „csak” a lengyeli mezőgazdasági szakmunkásképző elvégzésére tartotta alkalmasnak.) Székesfehérváron lakik, ő is nyugdíjas; amellet Martonvásáron az idősek otthonában dolgozik, programszervező.

Hetvenkilencben házasodtunk, a férjem alapszakmája szerint villanyszerelő, de erősáramú technikus végzettséget is szerzett, és az atomerőműben dolgozott. Lányunk nyolcvannégyben született, Kecskeméten érettségizett a református gimnáziumban, majd az ELTE BTK történelem-portugál szakán diplomázott. *A földtulajdonviszonyok erőszakos átalakítása a Rákosi-korszakban* címmel írt szakdolgozatot. Érdekes, nem?

JEGYZETEK

- 1 A Magyar Életrajzi Lexikonban – a többi között – olvasható, hogy Benedek Sándor Felsőőrön született 1904-ben. A gimnáziumot Felsőlővön és Pápán végezte, teológiát Pápán, Bécsben, Marburgban és Baselben tanult. 1933-ban teológiai doktorátust, majd gyakorlati teológiából magántanári fokozatot szerzett a debreceni egyetemen. 1939-től a teológia rendes tanára Pápán, 1953-tól 1966 végéig, nyugalomba vonulásáig Nagydorogon lelkipásztor. Azután 1983-ig (haláláig) a Ráday Könyvtár munkatársa.
- 2 Tihanyi Tímea: A földtulajdonok erőszakos átalakítása a Rákosi korszakban. Bp., 2008, ELTE BTK Történelem szak, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék.

1965: Bosznia-Hercegovina, Mostar, a Carinski híd a Neretva folyón (Fortepan / Romák Éva)

Múltaddal valamit kezdeni...¹

Emlékbeszéd a Nemzeti Összetartozás Napján²

Főtisztelendő Urak, Tisztelt Elnök Úr és Polgármester Úr! Hölgyeim és Uraim!

Szentelt földön állunk ma, a hazáért kiontott vérrel megszentelt helyen. Trianon centenáriuma előtt egy évvel mi másról szólhatnánk egymásnak ma itt, mint az önazonosság és az önrendelkezés egymást föltételező, személyiségőrző és közösségmegtartó összefüggéseiről?

Hallhattuk és halljuk országszerte, nem is elégszer, mit veszítettünk Trianonban, s milyen következményekkel járt ez szellemi és anyagi jóllétünkre, nemcsak a miénkre, hanem Szent István birodalmának más nyelvű lakóira nézve is. De ritkán beszélünk arról, s nem nézünk szembe eléggé azzal, ami a gúzs oldásához elsősorban szükséges: az összetartozást akadályozó vagy építő ön-reflexek történelmi meghatározottságával. A Nemzeti Összetartozás Napján, amellyé ezt a gyásznapot 2010-ben az országgyűlés emelte, engedtessek meg, hogy idén ne a szétszórátásról, hanem az összetartozás föltételeiről szóljunk!

Hölgyeim és Uraim!

Szentelt földön állunk ma itt. A legnemesebb emberi küzdelem, az örökölt szabadság védelmében önként vállalt életáldozat tragédia annak a közösségnek

TEVELŐ ARATÓ GYÖRGY (1986) történész, levéltáros, a *Hitel* szerkesztője.

- 1 A szerkesztéskor utólag adott cím – amely Szörényi László 1989-ben megjelent azonos című tanulmánykötetével vált a nemzettudatról szóló tudományos közbeszéd részévé – Kölcsey Ferenc Mohács című, 1826-ban írt értekezéséből származik. Érdemes kontextusát bővebben is idézni: „Az embereknek, mint mindig, úgy ma is temérdek szükségük van; s te azt akarod-e, hogy ezeket feledvén, túlvilági álmokba szenderedjenek? Hány milliom és számlálhatatlan ohajtás támad minden percben! Alig van, ki másképpen ne kívánná magának a jelent; s minden kívánnat, mely jelenben formáltatik, csak jövődtől várhat teljesülést. Nem látod-e? Jelen és jövő a két fontos tárgy, mely az emberiséget egészen magának foglalja; s itt akarnál-e a te múltaddal valamit kezdeni?” KÖLCSEY FERENC: Mohács. In *Kölcsey Ferenc összes művei*, I. [Budapest,] 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó. Történettudományi és történetfilozófiai írások, 1218.
- 2 Elhangzott Balassagyarmaton, 2019. június 4-én a Teleki Pál-éremdíj átadásán, a Bethlen Gábor Alapítvány Trianon 99 – Teleki Pál-émlékstén.

a számára, amelyből kinővekedett, de üdvözítő lelket önt a hazába, amelynek oltárán elégette magát. Balassagyarmat falai között királyi széket tart magának a magyar önrendelkezés évezredes államszervező akaratának eszméje, amelyet civil kurázszi, helyi öntudat és a mulasztás vétkébe nem eső erély győzelemre tudott vinni akkor is – éppen akkor –, amikor az erre hivatott állami struktúrák romjain szinte mindenütt fásultság, dermedtség és iszony fogadta a gyilkos megaláztatást. Ez a város, amely büszkén hordja címerében a Civitas Fortissima jelét, ez a város nevében annak a családnak a tulajdonjogát viseli, amelynek fia, gyarmati Balassi Bálint egy hasonló veszedelemben forgó ország katonája és költőfejedelme volt. A XVI. század alkonyán, amikor a középkori Magyar Királyság természeti és gazdasági ereje végképp kimerült, és a magyar nyelvet beszélő nép a fizikai megsemmisülés máig ható demográfiai pályájára sodródott, a kortársak úgyszintén cserbenhagyva érezhették magukat azoktól az erőktől, amelyek a nemzeti közbizalom megtartó politikai tényezői voltak. A hajdan nagyhírű és erős államiság széthullott falai között egy idegen civilizáció új világot rendezett be, és a nemzet fiainak társadalmi öneréből kellett megtartaniuk azt a talpalatnyi keveset, amin sarkukat és zászlajukat megvethették, és amiről kedvező történelmi pillanatban elrugaszkodhatott a felszabadítás, a területi és civilizációs revízió erkölcsi és politikai lendülete. A szellem olyan erős volt, hogy jelszavát három évszázaddal később a másik keleti zsarnok is meghallhatta: „Ne félj, Sztalin, nem tart ez örökké, 150 év alatt sem lettünk törökké!” Nem lettünk azok, sem Balkánná, amit valójában ide hozott az úgynevezett török hódítás. És nem lettünk Oroszország sem. Magyarország Európa maradt, megtartotta maga választotta nyugati peremjellegét, és kulturális arculatát, nyelvét, önképét, társadalmi önszerveződését a világtörténelem leghosszabb civilizációs szembenállása, a kereszténység és az iszlám Nagy Károlytól napjainkig tartó frontján is megtartotta, és soha eddig meg nem tagadta. Európához kötötte magát, s ez a szellemi-lelki kötelék erősebb volt a nemzetvédő funkcióitól időnként visszavonuló vagy birodalmi tudatoknak meghódoló állami politika gyöngeségeinél.

Mert a magyar nemzet abból a történelmi sajátosságból eredően, hogy önrendelkezéséért hosszú évszázadok óta, jószerével létezésének kezdetétől fegyverrel és szellemmel rendszeresen küzdeni kényszerül birodalmak és elvi despotizmusok ellenében, legbelső kultúrtörténeti lényegévé változtatta át az európaiság legfontosabb védjegyét: ami nem más, mint a szuverenitás egyéniségképző erejének tisztelete. A magyar jogfejlődés magán- és államjogi része egyaránt az önkormányzatiság alapján állt, a magyar kultúra pedig mindig társadalmi ügy volt azóta, hogy közösségi értelemben létezik. Így beszélhetünk magyar nemzetről azokban az évszázadokban, Balassiéban és Zrínyiében is, amikor mások csupán a birodalmiság vagy etnikai jelleg egyaránt önkormányzatiság nélküli, szabadságot távolról sem ismerő állapotai közt éltek.

És így értelmezhetjük azt a felháborodást és dacot is, amely a csehkiverés emléktáblájáról a mai olvasóra is lesüt. Ennek a táblának a szövegét, amely a városháza falán olvasható, érdemes magunk elé idéznünk:

In memoriam 1919. jan. 29.

Magyarország jövőjére messze kiható esemény
örök emlékét hirdeti e tábla.

1918. év őszén kihullott a magyar nemzet kezéből a kard, és leáldozott a harcos nemzeti becsület.

Népek, melyek évszázadokon át félték a magyart, szertetépték Szent István birodalmát.

Azokban a nehéz időkben, midőn nem volt a magyarban férfierény, akarat és öntudatos erő,
egy hely volt csak széles e hazában, melynek népe a fegyver erejével akart és tudott is
ellent állni a betolakodónak.

Örök dicsőség a harcban részt vett katonáknak, Balassagyarmat vasutasainak és polgárainak,
kik 1919. évi január hó 29-én Balassagyarmatról kiverték a cseheket, és ezzel a hősi ténnyel
egy darab magyar földet mentettek meg a magyar hazának.

Emlékezetül az élőknek és a jövőkor nemzedékeinek áll itt

kőbe vésve azoknak neve,

kik életüket és vérüket adták e harcokban a hazáért.

Nagy József szakaszvezető

Petrovics András vasutas

Dancsok Ferenc tizedes

Vancsó József polgár

Virág Lajos őrzető

Havai József polgár

Czakó Balázs katona

Hrubecz Márton polgár

Rózsa András vasutas

Weisz Sándor polgár

A pátosz által mentett történeti tévedést nem számítva (mert – amint a polgármester úr is megjegyezte – nem ez volt az egyetlen hely, ahol fegyvert fogtak a betolakodók ellen) két mondat tűnik szembe tragikus erővel a szövegből:

„leáldozott a harcos nemzeti becsület”, és

„nem volt a magyarban férfierény, akarat és öntudatos erő”.

Ez a két mondat szemrehányást, sőt szembenállást sugall. Szembenállást a tábla állításának idejéből nézve a múlttal és egymással is – a magára hagyott, a közös igazság védelmében magányosan küzdő, árva és elárult hősiesség tragédiája zúg belőle. Miért?

Ma, a Nemzeti Összetartozás Napján ezt a kínzó ellentétet ne hagyjuk figyelmen kívül, amikor közösségiség, önrendelkezés és önazonosság összefüggéseire emlékeztetjük magunkat!

Hiszen nem tagadhatjuk: Trianon óta is sorjáznak történetünkben azok az útvesztők, amelyek az egyéni hősiesség fölemelő példái ellenére is kényszerpályára állították országunkat és nemzetünket. Magunkra hagyatottságunk tengernyi kínjáról nem akarok ma beszélni, hiszen hol kezdjük, hol végezzük a háborúkban elesett, munkatáborokba hurcolt, 1956-ban szétszóródott, kitelepített, anyanyelvhasználatában máig szorongatott, az erőszakos tévesztésben megnyomorított százezrek panaszát?! A művelt világ szeme láttára tomboló diktatúra a gulyáskommunizmus viszonylagos jólétével és ennek föltételével: 1956 kollektív drámájának kibeszélhetetlenné tételével együtt leültette a fölkelői haj-

lamú nemzetet a televízió képernyője elé, és megtörte a harcos nép szolidaritásérzékét. Így a rendszerváltozás legutóbbi lehetősége alighanem fölkészületlenül érte Magyarországot.

Meggyőződésem szerint ezért elsősorban nem a külső nyomásra, hanem azokra az önemésztő belső útvesztésekre kell ma odafigyelnünk, amelyekre a maguk idejében elmulasztottunk igazságosan válaszolni, s emiatt máig megosztják a nemzeti emlékezetet, újra és újra gyűlölködő táborokra vagy apatikus tömegre és egyoldalúan elkötelezett kormányzói akaratra osztva a nemzetet. Ma nekünk sokkal inkább erről kell beszélnünk, mert ha van valami, ami az önrendelkezés felszabadító erejének, a nemzet lelki fölemelésének útjában áll, az saját magunkon vágott sebeinkkel kapcsolatos kegyetlenségünk, részvéttelenségünk. Az Ady által elkiáltott belső útvesztés nem egyéb, mint méltatlanság az idő kihívásához. És így van: nem volt méltó 1920-ban a romjaiból föltápaszkodó magyar államiság az ősapák örökségéhez akkor, amikor eltúrte, hogy a vörösterorra fehérterror válaszoljon,³ és azóta is hol egyik, hol másik véglet szimbólumokba öntésén s ezzel a közös kín megkisebbitésén fáradozik ahelyett, hogy a kiengesztelődés föloldozásában keresné a jogos elégtétel megtisztító lehetőségét. Nem volt méltó a magyar állam a nemzetet újjászülő reformkor és 1848/49 szelleméhez akkor, amikor majd egy évszázadon keresztül csak szűkítette a választójogot 1848 törvényeihez képest, kirekesztve a magyarul beszélő egyszerű nép nagyobb részét is a politikai jogok szabad gyakorlásából és az öntudatos, honszerető állampolgárrá válás útjáról. Nem volt méltó a magyar politika a történelem kihívásaihoz a két világháború között, amikor a kulturális elit folytonos jelzései ellenére egy kasztrendszerhez hasonlító, szociálisan égbe kiáltóan igazságtalan társadalmi berendezkedés reformjának érzéketlen halogatásával tömegek hitét vette el a keresztény és nemzeti jelszavak örök igazsága mögül. És méltatlan volt 1848 szelleméhez az a magyar állam is, amely – nekünk is, itt a Teleki Pál-esten is ki kell mondanunk – több százezer, faji alapon megbélyegzett honfitársa elpusztítása fölött minimum szemet hunyt, hogy aztán kényszerűen viselje máig az utolsó csatlós bolsevik rágalomát a világ népeinek nyilvánossága előtt. Akkora társadalmi feszültséget engedtünk fölhalmozódni a szabad államiság idejében, 1944-ig a magyar nemzetben, hogy a német megszállás, majd az orosz letarolás és bolsevik diktatúra idején, amikor államiságunk és nemzeti létünk is elveszítette szabadságát, egyenesen csodaszámba megy, hogy 1956-ban milyen világgraszoló áldozatra és szolidaritásra volt képes a szabadságért ez a nép. És most, Trianon 100. évfordulójának küszöbén ráadásul azt is ki kell mondanunk, mert statisztikailag nyilvánvaló: a revízió etnikai alapú esélye számunkra és gyermekeink nemzedéke számára a magyarlakta területek drasztikus összezsugorodása miatt szintén elveszett. A Trianonban elcsatolt 190 ezer km²-ből alig 20 ezernek a lakossága vallja magát többségében

3 Akkor is, ha a vörösterroret állami támogatottsága felől nézve nem hasonlíthatjuk össze az éppen Teleki által leállított fehérterrorral.

magyarnak. Ez alig 10%-a elvett területeinknek. Szédítő tény, de tény. Az etnikai elvre hivatkozó revízió esélyének igazságalapja elfoszlott lábunk alól.

Végzetesen beszűkült területi kiterjedés, rossz nemzetközi hír és emlékezet, belső megosztottság és apátia. Így is lehet látni azt, ami a napi politika rikkancs sikereivel rózsaszínűnek hazudható.

Amíg ezekre s az emléktábla szövegében is rejlő, kínzó belső ellentétekre, a szolidaritás hiányára nem találunk a közbeszédben engesztelő és közösségteremtő választ, vagyis nem európai módon, következetesen és igazságosan kapcsoljuk össze önrendelkezésünk és önazonosságunk kérdését, addig nem férünk hozzá Trianon erkölcsi értelmű kiigazításának egyre égetőbb kérdéséhez sem. Engedjék meg, hogy befejezéséppen erre hozzak példát a XX. század egyik nagy költőjétől, Vas Istvántól. 1956 januárjában Vas, aki a 30-as években katolizált, s nagyapját még Weiss Dávid rabbinak hívták, tehát igazán okkal haragudhatott volna a magyarság egyes vezetőire, 1956 januárjában Vas verset írt Teleki Pál miniszterelnökről, az ún. zsidó törvények atyjáról Teleki Pál emlékezte címmel, amelyet Illyés Gyula 1936-os Haza a magasban című hitvallásának párjaként is tekinthetjük, és a magyar sorsirodalom legnagyobb versei közt tartjuk számon. Csak röviden idézek belőle, mert a vers hosszú. Telekiről így ír:

*Hogy tévedett?
De nem volt nála kényesebb:
Ő úgy szólt, hogy elhallgatott,
S mert tudta, hogy szava mit ér,
Azért hozta a véráldozatot.*

A vers vége pedig egy olyan nemzetdefiníció, amelynél megrázóbbat talán a világirodalomban is alig találunk:

*Amit ezer éve mindig csak néhányan
Tudtunk, volt már úgy is, hogy csak ketten-hárman,
Volt már olyan év is, mikor nem élt másban,
Csak az egyetértő szemhunyorításban,
Ami soha nem volt pillanatnyi érdek,
Nem részeg hujjongás, nem áldott tényészet,
Ami soha nem volt, ami csak lehetne,
Ami nincs forgandó sorsnak alávetve,
Ami fel-feltámad tisztultabb agyakban,
Az eladhatatlan, meghódíthatatlan,
Ami még osztályé, párté soha nem lett,
Az a vágy, akarat, az a magyar nemzet
Akkor vele egy volt, s lángja benne égve
Vele együtt hullott a nemesebb éjbe,*

*A tisztább sötétből fel a fényre szállva,
A reményentűli remény magasába,
S hiába takarják hazug feledésbe,
Megnő minden évvel éltető emléke,
S ragyog tizenöt év vérpárás ködéből,
Teleki füstölgő revolvercsövéből.*

A Rákosi-diktatúra által fulladásig elfacsart nemzeti közérzetre Vas István 1956. januárban ilyen gyógyírt kínált: becsületünk oltalma a közös igazságok szolidáris felvállalása felé visz. Tudta tisztelni a halál és ítélet pillanatában új fénnel átragyogott államférfiúi életet, amely képes volt hivatása kihívásával azonosítani saját becsületét nemzete kiáltó sorsával. Ha ezt Teleki és Vas és két évvel később Nagy Imre megtehetette, nekünk is, Hölgyeim és Uraim, szembe kell néznünk az egymás elleni gyűlöletet szülő igazságtalanságokkal és a takargatásukra használt történetietlen képtelenségekkel. Nem tagadás, hanem szaktörténeti helyretétel és erkölcsi alapú kiigazítás szellemi programja vezet ahhoz az emelkedő nemzethez, a magasban lévő Hazához, amelynek útjai átívelnek a rajtunk és egymáson vágott, behegedhetetlen sebeken, legyenek akár egy százéves rablóbéke csúfos határai vagy a népnemzeti és urbánus szekértáboroknak politikai apátiát szülő, a közügyek iránti érdeklődést demagóg félelmekkel fölcserélő, erkölcstelenségbe fúló testvérharcai.

Az emelkedő nemzet réges-régen meghirdetett népi programjához, önazonosságunk és önrendelkezésünk kiteljesítéséhez ma Balassagyarmat polgárainak 1919-es áldozatából merítünk erőt. A városháza falán lévő emléktábla utolsó sorával együtt imádkozunk mi is:

„A hősök kiontott vére hozzon áldást és feltámadást a magyar hazára!”

Croatia vonzásában

Horvátországi emlékeim nyomában

Fél évszázad elmúltával – a pálya vége felé – visszatekinteni az indulás éveire, emlékezetpróbáló kaland. Hogyan látom akkori önmagam, illetve – a tovatűnt idő szűrőjén át – miként elevenednek meg a régen volt történések, találkozások? Emlékképek rajzanak, intenzitásuk váltakozó: némelyek filmkockák módján peregnek lelki szemeim előtt, mások akusztikai effektusokkal párosulva idéződnek fel, majd emlékfoszlányok-töredékek suhannak el, s régen volt képzetek tolakszanak elő az idő visszapillantó tükrében. Mégis vállalni kell a „kalandot”, mert a további életút mára ugyancsak tovatűnő stációi és eredményei itt gyökereznek. Tanúságtétel is a „kaland”, általa események, személyek kaphatnak szubjektív, de talán épp ezért korképet gyarapító publicitást.

„Kroatista” életem alább vázolandó históriája egy az egyetemi évek impulzusai nyomán megfogant, majd a véletlenek sora – s hitem szerint a predestináció – alakította diszciplináris pálya foglalata. Konfesszió is: nyolc évszázad horvát-magyar állami és szellemi szimbiózis tradíciójának máig ható értékvilágáról s tanulságairól. Arról a tulajdonképpen axiomatikus tényről, amelyet ekképp definiálhatunk: *croatohungarus tudat*. Németh László fogalmazása szerint: *tejtésvériség*. A nyolcszáz éves történelmi együttélés e példaértékű kontinuitása a romantika idején kezdett lazulni, majd az ezt követő évtizedek idején szakadozni, 1918-ban pedig tragikusan megszakadt. Ám – közös múltunk bő félszázados kutatása nyomán – mind erősebb lett meggyőződése, hogy a viszályokkal terhes évtizedekben sem halt el a történelmi sorsközösség, az együvé tartozás tudata. Kutatóként megtapasztalhattam: valahol – a legnehezebb időkben is – mindig jelen van a „horvát-magyar kézfogás” gesztusa, amelyet egy XIX. századi litográfia ábrázol – Kiss Gy. Csaba szavai szerint – ekképpen: „két bajszos figura fog kezét egymással Szent István koronája alatt. Bal oldalon sujtásos nemzeti ruhában a magyar, jobb oldalon stilizált szlavóniai viseletben a horvát. Előttük a két címer: a magyar és a sakktáblás horvát. Kis mondóka alatta: »A magyar korona alatt mint testvérével szorít kezét a magyar a horvátal«”. Ne feledjük: még az illírizmus élharcosai között is voltak hungarofil ér-

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

zületű írók, költők, politikusok. Tizenhét után pedig Ksaver Šandor Gjalski a mártírrá lett Tisza Istvánt méltatja szép szavakkal: „...igen gyakran volt alkalmam magyar államférfiakkal és miniszterelnökökkel beszélgetni. A kirobant világháború különösen sok lehetőséget kínált erre. Azért említem ezt, mert így találkozhattam gróf Tisza miniszterelnökkel, kinek személyében az egyik legnagyobb és legzseniálisabb államférfit ismertem meg. Társaságában s a vele való beszélgetés közben az ember szinte szüntelenül érezte intellektuális és jellembeli nagyságát. S noha töretlenül a valódi kálvinista hűvössége áradt belőle, őszinte, tisztességes és lovagias viselkedésével mégis megnyerte az embert. Nem itt van a helye, hogy megismételjem számos fontos kijelentését, amelyeket most is értéként tudok becsülni, mert azt mutatják, milyen gyorsan felismerte a dolgok valós állását, és milyen szigorúan ítélte. Igen, nagy és tisztességes ember volt.” És Krleža! 1919 januárjában Adyt siratja el – értő méltatással áldozva a költő emlékének, majd meg a *Halotti beszéd* s a kuruc költészet veretes nyelvezetét: az előbbi ősi zengésű akusztikáját dicséri, s Ady mellett a *Nyugat* jeleseit (Babits, Kosztolányi, Móricz) – Petőfiben és Adyban jelölve meg a „magyar irodalom lobogóit” (*Petőfi i Ady, dva bajraka madžarske knjige*). S ha még tovább lépünk az időben a közös múlt szépírói krónikáját kutatva, a *corpus separatum*, azaz Fiume magyar-olasz-horvát történelmi pannójára fogunk rácsodálkozni Ndjeljko Fabrio *Város az Adrián* című regényében, legújabbán pedig Željka Čorak Himnusz-fordításának örvendezhetünk.

E néhány improvizatív gondolat után következzenek az emlékek.

*

Zágráb: impressziók, találkozások

1965. Kék útlevelemmel, vízum nélkül utazhatunk Jugoszláviába. Mégis csak van enyhülés. Barátaink – egy muzeológus-házaspár – társaságában, Matuzsálem korú, több százezer kilométert futott, megannyiszor „felújított” Škodával vágunk neki – vakmerően – a sok szép élményt ígérő utazásnak. Az első állomás: Zágráb. Szállás egy egyetemi diákokthozban. Az utazásra szánt három hetet arányosan kell beosztani. Zágráb utáni tervezett úti céljaink ugyanis: Fiume, Zára, Spalato, Ragusa, Mosztár, Szarajevó, Belgrád, Pácsér. 1962-es első utam élményeinek és ismereteimnek birtokában – Zágrábban – már mi sem természetesebb, mint felkeresni Krležát. Szívélyesen fogad, s ezúttal is rám parancsol: „Beszéljen, kérem, magyarul!” Úti tervünkkel kapcsolatos információinkat hallgatva csak mosolyog, aztán máris közli: „Hölgyeim és Uraim! Tizenkettőkor a Gradski podrumban várom magukat ebédre!” Barátom és felesége szabadkozni próbálnak: „Nem akarunk terhére lenni”, mire a Mester csak ennyit mond: „Lőkös! Tehát tizenkettőkor a Gradski podrumban. Maga tudja, hogy hol van.”

A Gradski podrum – elegáns vendéglő a „Jelačić plac” sarkán. Nem igazi pince (podrum), ám hangulatában van valami az errefelé oly divatos „konobakra”,

azaz pincékben kialakított vendéglőkre emlékeztető. Krleža a bejáratnál fogad s a kerthelyiség felé kalauzolja kis társaságunkat. Gyakori vendég lévén itt, már a bejáratnál pincérek hada veszi körül, s asztalhoz ülve kezdődik a „gasztronómiai” konzultáció. A főpincér veszi át az „irányítást”, mivel társa és Krleža között – egy ajánlott fogás kapcsán – heves vita támadt. Az étlapon ugyanis ez volt olvasható: „Pariški odrezak na mađarski način” azaz: párizsi szelet magyar módra. „Hogy lehet valami párizsi, ami magyar módra készül? Valami vagy magyar, vagy ha párizsi, francia”. A főpincér egy oldalvágással gyorsan véget vet a vitának (érzékeltetően máskor is zajlott itt hasonló polémia), „hungarus” irányba terelve a szót: „Desszertként kitűnő cseresznyés és túrós rétest ajánlhatunk – magyar ízlés szerint.” A vitának ezzel vége is szakad, s máris kapom a „parancsot”: „Itt az étlap, fordítsa, Lőkös!” Vita ide, vita oda: társaságunk végül a kifogásolt, magyar módra készült párizsi s a csábító cseresznyés rétes mellett dönt. A borkínálatból a hercegovinai žilavkát javaslom, s döntésemet – a magának duvećet rendelő – Krleža is helybenhagyja. E hercegoviani borkülönlegesség tökéletesen passzol a Balkánon oly népszerű *gyuvety*, azaz lecsós, krumplis, pörkölttel vagy sült sertéskarajal ékes éteknek. Az ebédet természetesen kávé és kenyér zárja, az ebéd utáni társalgás elmaradhatatlan kísérője. Vendéglátónk láthatóan élvezi a magyar nyelvű társalgást, muzeológus barátom alig győz válaszolni kérdéseire: Milyen az egri múzeum gyűjteményének karaktere? Tükröződik-e az installációkban a *genius loci*? Van-e irodalmi-, irodalomtörténeti gyűjtemény? Gárdonyi neve is szóba kerül, s Balassi, akinek költészetét pécsi hadapródként ismerte meg, s egykor *Tužaljka nad crkvom* (Siratóénekek a templom fölött) című versét „Báró Balassa Bálint régi magyar infinitivuszainak dicséretére” („U slavu staromadžarskih infinitiva baruna Balinta Balasse”) írta meg. Bródy egykor népszerű színművét, *A tanítónőt* is ismeri, nincs túl jó véleménye róla, de amikor a horvát tanítósors Gjalski rajzolta regényes megjelenítését hozom szóba párhuzamként, helyeslően bólint. (A *Đurđica Agićeva* című Gjalski-regény egy szlavóniai faluba sodródott fiatal tanítónő kálváriájának megrázó története.)

A kellemes társalgást az idő múlása szakítja félbe: Krleža két órára rendelte autóját a vendéglőhöz, s mert még van tíz-tizenöt percnyi idő, elkísér a közeli parkolóban veszteglő öreg Škodánkhoz. Meglátva a jó öreg járgányt, nevetve kérdi: „Hogy férnek el ebben négyen?” Aztán gyorsan hozzáteszi: „Fiataloknak persze minden jó! További jó utat mindnyájuknak! Lőkös, mikor jön legközelebb Zágrábba? Mindenképp látogasson meg! A viszontlátásra!”

Fiume – az egykori „corpus separatum”

A „bijeli Zagreb”, azaz: a „fehér Zágráb” – látnivalói okán – bármennyire marasztaló metropolisz is, másnap tovább kell mennünk. Korai indulás vár ránk, a Gorski kotaron áthaladó, serpentinek tarkította hegyi út bizonyára próbára

teszi öreg masinánkat. Karlovacot elhagyva a váltakozó, fenyvesek, majd meg sziklák övezte kanyargós úton szerencsésre becsülettel helytáll. 60 kilométeres óránkénti sebessége *csúcsteljesítmény*. A Fiume előtti serpentinén motorfékkel ereszkedünk alá, s bár a felbukkanó tenger látványa lenyűgöző, a keskeny kanyargó út köti le figyelmünket. Megérkezve nyomban szállás után nézünk: a *Kvarner Ekspres* utazási iroda az új városrészben ajánl pénztárcánkhoz illő kellemes szobát. Pár éve épült, villaszerű ház: terasz, tengerre néző ablakok, tujákkal, virágokkal teli kert, a hőséget az Adria felőli szél teszi elviselhetővé. Középkorú házigazdánk, s a felesége szintúgy, szívélyesen fogad, az pedig fölöt-
tebb megörvendeztetni őket, hogy velem horvátul társaloghatnak. Alig helyez-
zük magunkat kényelembe, a háziasszony máris illatozó, török kávéval kínál, s közli: ha kedvünk tartja, a konyhában akár főzhetünk is. Az ajánlat csábító, hiszen máris felsejlik valamely izletes tengeri hal gusztusunk szerinti elkészí-
tésének lehetősége. Élünk is vele, a házigazda ajánlását megfogadva szerezzük be az Adria nemes lakóinak egyikeként számon tartott scarpénát, ezt a zamatos húsú, szálkátlan inyencséget..

A halpiacon scarpénánkat szatyorba rakva megcsodáljuk a tenger kínálta gasztronómiai csodákat, a zöltségfélét és odább, a mészárosnál (u mesarnici) a rénfára aggatott félmarhát, féldisznót, borjút, szopós bárányt, miegyebet – gyermekkorom háború előtti magyar hentesüzleteit juttatva eszembe, amelyeknek 1965 táján, szocializmust építő hazánkban bizony nyoma sem volt. (Szülő-
városomban ekkoriban még a pacalért is sorba kellett állni!) A piaci szemle után városnéző sétára indulunk. Fiume 1965-ben még korántsem akkora város, mint ma, így a délután elegendő az óváros bejárására. A város feletti hegycsúcsot uraló Trsat (Tersatto), a Frangepánok ősi fészkevel, a várral (ezt csak évek múltán tapasztalhatom meg) fölöttébb csábító látványosság, ám az ötszázötvenki-
lenc lépcsőfokot jelentő *Trsatske stube* (Tersattoi lépcsők) „megostromlása” nem fér bele az időnkbe. Meg kell elégednünk a régi városháza, az Ágoston-rendi kolostor s a Szent Jeromos templom, odébb a jezsuiták építette szentegyház, a dóm s a keskeny, olaszos hangulatú utcák látványával. Az egykori olvasmányaink, s a közép- vagy polgári iskolai történelmi stúdiumok Fiuméje, a szüleink, nagy-
szüleink emlegette „Szent Korona gyöngye”, a *corpus separatm Sacrae Coronae Regni Hungariae*, a különálló test magyar emlékeinek nyomát sem találjuk. Arról – ekkor még – nincs tudomásom, hogy egykor, a város gimnáziumában, a XIX. század elején, magyar nyelvet tanult a horvát romantika kiválósága, Ivan Mažuranić, mi több: magyar nyelven itt írott versével indult el a Parnassus felé vezető úton. Sétánk végeztével hazatérve hozzálátunk a scarpéna sütéséhez, melynek elkészítésében háziasszonyunk készséggel nyújt segítséget. Pompás lakoma volt, kiváltképp, hogy házigazdánk egy palack graševinával (kellemes fehér bor) ajándékoz meg bennünket. Napnyugtával bizony jól esik az álomba szenderedés...

Útban Zára felé

Másnap – elfogyasztva a háziasszonyunk készítette bőséges reggelit – *in nomine Dei* nekivágunk a Dubrovnikig több mint ötszáz kilométeres út első szakaszának „na Magistralu”, azaz a Magisztrálén, amely ekkor korszerű autóútnak számít. A tengerparton halad déli irányban – jobb felől helyenként ijesztő mélységben a tenger kéklik, balra a Velebit hatalmas sziklaszirtjeit csodálhatjuk. Záraig kell eljutnunk legkésőbb alkonyatig, ahol Švelec professzor úr jóvoltából biztos szálláshely vár bennünket. Ez több mint négyszáz kilométer, így mindössze Zenggben (Senj) időzünk egy fél órát legalább futólag megcsodálni Horvátország legrégebb városát, s a felette magasodó Nehaj-várat, az uszkókok hírhedt fészket, s képzeletben felidézni e félig-meddig kalózkodó népcsoport hol Velencével, hol a törökkel folytatott harcainak emlékét. A magyar turistának illő tudni azt is, hogy a Frangepánok hazájában járunk: a család IV. Béla jóvoltából birtokolta a várost, s persze az is eszünkbe kell jusson: Senjt Mátyás király emelte szabad királyi városi rangra. Arra sajnos nincs időnk – középkorkutató barátom nagy bánatára –, hogy a román kori katedrális s az uszkók családok palotáit megcsodáljuk. Elindulunk hát a mielőbbi zárai érkezés reményével. Veterán autónk dicséretére legyen mondva, kora délután van, amikor Švelec professzor úrék lakásán csengetek, aki készséggel kísér el az újabb, főleg albánok (ahogy itt mondják: šiptárok) lakta városrészbe, ahol „szállásunk leszen”. Csak most érezzük: bármennyire csodás, szépségekkel teli, vadregényes tájon át vezetett idáig utunk, a fáradtság némi pihenésre kényszerít bennünket. Ennek ellenére szívesen elfogadjuk a professzor úr meghívását „egy čevapra” este az óváros közeli vendéglőben. Jöjjön hát egy kis szieszta a kellemesen berendezett lakrészben, hogy aztán egy óra múltán elinduljunk egy kis óvárosi sétára. Magam immár Zarában otthonosan mozgó vendégként magabiztosan kalauzolom kis társaságunkat az óváros szűk utcáin. A Szent Donát és a Szűz Mária templom s a Könyves Kálmán emlékét őrző harangtorony, majd a Szent Ferenc kolostor-templom látványa középkorrajongó barátomat fölöttébb felvillanyozza, magam ez utóbbi szentélyében lágyulok el: három éve itt hallgattam először ószláv, azaz glagolita misét. Mintha most is hallanám az ősi textust s a liturgikus dallamokat, s felidéződnek bennem Leoš Janaček *Glagolita miséjének* akkordjai is... Hét órai randevúnkig van még némi időnk, kimegyünk hát a Rivára élvezni a tengervíz illatát, s az Ugljan szigete felől áramló hűsítő szellőt, ami fölöttébb jólesik, mert bár közel már az alkony, a hófehér kövekből még mindig árad a hőség...

Hét előtt pár perccel érkezünk a hangulatos, tenger fölé épített teraszával oly csábító vendéglőbe. Vendéglátóink – a Švelec-házaspár – már itt vannak és – minő meglepetés – társaságukban a Matica hrvatska elnöke, Jakša Ravlić professzor is. Régi ismerősként üdvözljük egymást – most is felvillannak emlékezetemben három évvel ezelőtt hallott, a horvát barokk nagyszerű költője, Ivan Gundulić poézisét méltató szavai. S persze egy évvel ezelőtti zágrábi találko-

zásunk emléke is a Hotel Dubrovnik teraszán, amikor Gundulićról szóló tanulmányainak különnyomataival ajándékozott meg. De ki is volt Gundulić – kérdeheti most a magyar olvasó. Németh László egykori szavait kell idéznem, akinél tömörebben – eleddig még – nemigen méltatták az európai formátumú horvát költő munkásságát. A *Kisebbségben* közreadott, *Híd a Dráván* című esszéjében írta: „Tudós klasszikusunk, Arany János, gondos tanulmányban vont párhuzamot Tasso Jeruzsáleme és Zrínyi Szigeti veszedelme közt. Hátravan még egy hasonló súlyú tanulmány Zrínyi és a horvát irodalom viszonyáról. S itt nem lesz elég csak Gundulityot szemügyre venni. A húsz évvel fiatalabb Zrínyi biztosan ismerte őt, pásztorénekeiben ott van a Dubravka [Gundulić korai remekműve – L. I.] visszhangja, mindketten Tasso-tanítványok, Gundulity is egy csaknem kortárs eseményről, Oszmán 1621-es lengyel hadjáratáról írja eposzát, mint Zrínyi dédapjáról – a téma azonban más. A horvát hegyek két oldalán élnek ők, Gundulity az édes, védett Adriain, Zrínyi az északi szelektől és török hadaktól átszívott. Nyelvében és ábrázolásában van valami zord igazság, mely már az egykorú magyar költészetben is (a lágybarokk Gyöngyösi kortárs) visszaütés. Verselése is olyan középkori sajátosságokat őriz, amelyek az akkori magyar költészetből kihaltak. Lehetett ez délszláv hatás? Műköltőké vagy guszlároké?” (Németh László: *Kisebbségben*, IV. Bp., 1942, Magyar Élet, 352–353.)

Ravlić professzor régi vágású úriember, már a Monarchia idejében tisztí rangot viselt, s a Ferenc Józsefi-kor eleganciájának kései megtestesítője, őrzője. Nagy örvendezéssel fogad, feleségeinket a „békebeli idők” manírjával köszönti: katonásan összeüti bokáját, elegáns főhajtás, kézcsók. E pillanatban még nem tudom, hogy az elkövetkező órákban kroatista sorsomat meghatározó pillanatok részese leszek.

Az Adria-parti horvát vendéglők „kerthelyiségeinek” sajátos hangulata van. Mindenütt a roston vagy nyáron sült húsok, olykor egész bárányok illata száll a faszén parázsra hulló zsiradék vagy olaj okán. A mi čevapjaink is készülnek már, a pincér közben italt szolgál fel: jókora kancsóban vöröslök a dalmát „crno vino” (szó szerint fordítva: fekete bor), azaz a pelješaci *plavac* (kék oportó). Most még – ugye – Jugoszláviában vagyunk, többféle ásványvíz is kapható: a szlovéniai „tri srca” (három szív) éppúgy, mint a szarajevói „kiseljak” (savanyú víz) és persze a horvátországi „jamnica”, ami a vörös bort hígítandó kerül az asztalra – a szigeteken használt, ciszternában gyűjtött esővíz helyett. A sült húsok és faszénparázs füstje a tengervíz illatával vegyülve igazi adriai atmoszférát terem, hát még a közben elkészült, vöröshagymával és a „somunban” (kenyértésztából sültt cipő) tálalt, ínycsiklandó čevapčići. A menüt lezárandó, Švelec professzor úr fagylaltot rendel, ami természetesen – talján irredentista felhangok ide vagy oda – olasz recept szerint készül errefelé, s kifogástalan. (Zára a két világháború között olasz fennhatóság alatti város volt, s látogatásunk idején még élt a taljánokban a visszaszerzés reménye. Emlékszem egy újságcikkre, amely felháborodottan részletezte Togliatti elvtárs ambícióit ilyenféle címmel: Togliatti Fiumét is akarja.)

A vacsora végeztével még hosszan beszélgetünk s egy váratlan pillanatban Ravlić professzor úr nekem szegezi a kérdést: az ősszel nagyszabású nemzetközi konferenciát szervez a Matica hrvatska Ivan Mažuranićról, részt kívánok-e venni a rendezvényen? Ha igen, úgy közelesen megkapom a hivatalos meghívót. Ha akarok referátummal is szerepelhetek, de e nélkül is szívesen látott vendég leszek. A részvétel minden költségét a Matica vállalja. Mi mást mondhattam volna, mint hogy örömmel megyek, hisz a meghívás számomra talán szakmai jövődómet is meghatározó megtisztelő gesztus. Csak később, napok múltán kezdek aggodalmaskodni magamban: tudok-e annyit a jeles romantikus költő munkásságáról, életútjáról, hogy legalább egy-egy szakmai társalgás keretében véleményt formálhassak az életmű valamely magyar párhuzamáról például. Mi módon juthatok hozzá – Egerben – legalább egy a Mažuranić-művek válogatását tartalmazó kötethez s némi, ismerni illő szakirodalomhoz? Bízom a budapesti egyetem szláv tanszékének könyvtárában, s egy Hadrovics professzor úrral folytatandó konzultáció lehetőségében. Nem is csalódtam: a konferencia időpontjáig (két napon állt rendelkezésemre) sikerült elolvasnom kötetnyi Mažuranić-verset, mindenekelőtt a *Smrt Smail age Čengića* (Csengics Smail aga halála) című epikai remekművét. S persze néhány tanulmányt, amire Póth István tanár úr hívta fel figyelmemet. (Eközben tudtam meg: Póth tanár úr is kapott meghívót a konferenciára.)

Ravlić professzor úr gyorsan intézkedett: mire jugoszláviai körutazásunkról hazatértünk, már lakásunkon várt a hivatalos meghívó...

Spalatói impressziók

A Zarában töltött három szép nap után irány az újabb úti cél: Spalató, azaz Split, Dalmácia „fővárosa” felé. A két civitas közötti távolság nincs száz kilométer, kényelmesen kocsikázunk a Magisztrálén, haladásunkat csupán a sebenicoi (šibeniki) öblön a „trajekttel” (komphajó) történő átkelés lassítja. Nincs okunk bosszankodásra: a város tenger felőli látványa kárpótol minden idővesztéséért. (Utazásunk idején még nincs kész az öblön átívelő közúti híd.) Sebenico óvárosa elkápráztató: a híres dalmát mester, Juraj Dalmatinac és a későbbi építőművész, Niccolo Fiorentino építette Szent Jakab-katedrális gótikus, majd az utóbbi munkájaként reneszánsz elemekkel gazdagodó műemlék látványa leírhatatlan: hossza 38,5, szélessége 14, illetve 18 méter, építőanyaga Korčula, Rab, Brač és Krk kőbányáiból származik, külső falának „fülkéiben” 72 kőből faragott fej látható: a város egykori polgárainak – köztük – Dalmatinac mesternek az arcmása is. A templombelső megannyi szépsége: a gótikus oszlopsor, a dongaboltozat, a kupolát tartó négy rózsaszín márványoszlop, a keresztelőkápolna szoprán, alt, tenor és basszus hangolású faragott oszlopfői, amelyeken, mint egy xilofonon, dallamot lehet megszólaltatni – feledhetetlen élményforrás. Régész barátom elemében van, ez az „élő” középkor valósággal elbűvöli, alig

lehet meggyőzni: indulniuk kell tovább. Élményeinket tetézi, hogy az egykori egri püspök, majd esztergomi érsek Verancsics Antal s unokaöccse, Faustus nyomdokain járunk. Faustus Verancsics (Vrančić) ötnyelvű (latin, olasz, német, dalmát, magyar) szótára, a *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (megjelent 1595-ben) a horvát és a magyar lexikográfiai örökség közös kincse. (Most még nem tudhatom: néhány évtized múltán majd horvát nyelvű előadásban szólhatok itt a városban a néhai érsek, illetve püspök egri kötődéséről.)

Noha megcsodálni való még bőven lenne Sebenico falai között, további úticélunk, s előtte Trau (Trogir) rövid megtekintésének reménye indulásra készítet. Trauig mintegy bő húsz kilométernyi a távolság, ám közben a „Kaštelanska rivijera” is át kell jutnunk. Az iménti geográfiai objektum hét Kaštel (kastély) nevű települést jelent: Kaštel Sućurac, Kaštel Gomilica, Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić, Kaštel Stari, Kaštel Novi, Kaštel Štafilić – megannyi „ékszer” a „Kašteli öböl” partján, s kedvelt csendes üdülőhely. E városkákon tanácsos persze óvatosan közlekedni, sok a gyalogos turista, s olykor egy-egy kiszámíthatatlan mozgású számár is keresztezi utunkat – gazdájával a hátán, aki jókora husággal próbálja gyorsabb haladásra bírni.

Trauba érkezve ünnepélyes érzéssel szállunk ki öreg autónkból: a kicsinyke város a magyar történelem megannyi emléke: épületek, relikviák őrzőhelye. Vajon ilyennek láthatta-e e falakat a tatárok elől idáig menekülő IV. Béla és házanépe? A Szent Lovro katedrális román stílusban épült részét biztosan, hisz az már 1240-ben állott, s bizonyára az is tudott volt, hogy építtetője: Treguanus püspök Magyarországról jött a kis dalmáciai városba. Mi, mai látogatók örömmel nyugtázzuk: a főhomlokzaton – vélhetően a későbbi magyar uralkodók mecénatúrája emlékeként – az Árpád-sávós magyar címer az egyik legszebb ékesség. A templombelsőben Mátyás király udvari szobrászának, Giovanni Dalmata alias Ivan Duknovićnak két remekművét is megcsodálhatjuk (a prófétákat és szenteket ábrázoló szobrok közül kettő dicséri művészetét). A sekrestye kincstárában őrzik IV. Béla koronázópalástjának csuklyáját, amelyet a magyar király hálából adományozott a katedrálisnak a trauai nép iránta tanúsított hűsége jutalmául. Magam szívesen megnézném azt a kéziratos kötetet, amelyet itt őriznek, s amelyben egy névtelen szerző a mohácsi csatáról és Lajos király haláláról szóló *tužaljka* (panaszéneke) is olvasható. A néhai zágrábi professzor, Franjo Fancev publikálta szöveget már ismerem: veretes sorai iskolázott költőre vallanak: a mohácsi csata előtt negyedszázaddal korábban készült első horvát eposz, Marko Marulić *Juditjának* páros rímű izoszillabikus tizenkettőseit választotta formai keretül, s hogy milyen esztétikai hozadékkal, azt az alább idézendő sorok illusztrálhatják. Az árral küzdő, Európa által cserbenhagyott, ezért ennek uralkodóira most átkot szóró, majd megbocsátó, kegyelemért esedező Lajos király a menekülés egyetlen módját már csak lovától remélheti:

Hogyha engem innen hazaviszel bátran,
jutalmazlak téged drága ajándékkal:
patádon a patkó színezüstből leszen,
kantárodát pedig kirakom gyöngyökkel,
vert arany díszíti hátadon a nyeret,
szűgyödre meg teszek szép, ragyogó selymet.
Hogyha egészségben hazaviszel engem,
takarót is kapsz majd aranyos hímzéssel...

Az idő múlása vet véget a Lajos királyt felidéző merengésemnek: indulnunk kell tovább. Spalato-Split vár bennünket – reményeink szerint a Poša családnál kényelmes szálláshellyel. Egy évvel korábbi rövid tartózkodásom jóvoltából nem nehéz „sofőrünket” a tethelyre navigálni.

Pošák a Hotel Bellevue közelében egy kis mellékutcában laknak háromszobás emeleti lakásban – két szoba szezonálisan a vendéglátást szolgálja. Régi ismerősként örömmel fogadnak, kicsit *etnikai rokonként* is. Poša bácsi Curzola (Korčula) szigetéről költözött Splitbe. Mint mondja: szülőföldjén gyakori a Poša családnév, amelyhez érdekes hagyomány kötődik. Úgy tartják: őseik Magyarországról kerültek a szigetre, ami nem is alaptalan feltevés – lévén, hogy a sziget 1338-ban Nagy Lajos király fennhatósága alá tartozott, 1417-ben pedig Zsigmond királyunk Gara Miklósnak ajándékozta az Adria e gyöngyszemét.

Délidőben érkezünk Pošákhoz, s mi sem természetesebb: az üdvözlő szavak után máris elhangzik a kérdés: „Jeste li za kavu?” (Elfogadnak-e egy kávé?), s mert válaszunk igenlő, Poša néni máris fogja a džezvát (kávéfőző rézedény), akkurátusan a forró vízbe porciózza a finomra őrölt kávé, aztán szertartásosan, háromszor hevíti forráspontig, majd a „kajmakot” (a kávé föle) is szertartásosan szélesztja a „findžannak” nevezett kis kávéscsészékbe, végül a különleges illatú és aromájú italt. Ez ugyan nem dalmát manír, ám – úgy látszik – bosnyák vidékekről errefelé is megkedvelték a „turska kavát”. Varázsának titka egyébként az, hogy a gyermekkoromból ismert Franck-féle keverékből készítik, s a közeli keleti főzési technika csak fokozza sajátos aromáját.

Némi szieszta után máris ismerkedünk a várossal. Három napot szándékozunk időzni a görög alapítású, majd a rómaiak (főleg Diocletianus császár) idején prosperáló településen. Műemlékeinek, irodalmi múltjának sokasága-gazdasága: a Meštrović-émlékmúzeum s a történelmi Spalato IV. Béla korát, hagyományát s emlékét őrző épületek egyaránt megkívánják a jól átgondolt, nem kevés időt igénylő városnézést.

Előbb a Riván teszünk egy sétát (tartózkodásunk idején Titova obala a neve). A Hotel Bellevue-től a Révkapitánysáig (Lučko kapitanije) a part mentén halászhajók meg bort, zöltségfélét, miegyebet szállító bárkák sorakoznak – a régi életforma megannyi, olyan használati tárgyaival, mint a bor tárolására és szállítására használt kecskebőr tömlő vagy a hatalmas méretű, fűzfából fonott kosarak, amelyeket fejükön hordanak az asszonyok, bámulatos egyensúlyt tartva.

Mindezeket jobbra Brač lakói használják. A Riva közeli piacon hihetetlenül bőséges és változatos az árukínálat: van itt füge, szentjánoskenyér, mandula, barack, olíva olaj és tartósított olajbogyó, zöldségféle a karottától a salátán, paprikán át a paradicsomig minden. A halászbárkák kora délután már üresek, csendesen ringatóznak besötétedésig a gyenge hullámverésben, hogy aztán ismét elinduljanak az éjszakai jó zsákmány reményében. Távolabb, a Révkapitányság épületénél hatalmas tengerjáró luxushajó éppen kikötni készül, Brač irányában néhány motorcsónak száguldozik, távolabb vitorlásokat hajt a szél. A Riva most is tele van emberekkel, idősök, fiatalok jönnek-mennek ráérősen, némelyek – jobbra külföldiek – a tenger látványában gyönyörködnek, emitt középkorú férfiak társalognak nagyobb csoportban. Harsányságuk sokaknak szokatlan, van, aki azt hiszi: veszekszenek, pedig csak a déli mentalitású férfinép itt megszokott zajos társalgásáról van szó. Senki sem siet, „ima vremena” (van idő) – mondják, s eszembe jut egy tavaly hallott anekdotaféle, mely szerint a dalmát napi foglalatossága a délutáni séta a Riván. Egy alkalommal barátja szokatlan időben, reggel ötkor találkozik itt velem, s meglepődve kérdi: Hát te meg mit csinálsz itt hajnalok hajnalán? A válasz: kijöttem sétálni, hogy délután ráérjek. Ez a mediterrán gondtalanság ránk is átragad, egy padot birtokba véve csodáljuk az alkonyban a tengert – holnapra hagyva a városnézést.

Most, több mint fél század elmúltával, amikor e sorokat írva felidézem spatatói emlékeimet, rádöbbenek: mily csekély tudásom Spalatóról 1965 nyarán. Itt állok például a Diocletianus-palota Arany Kapujával (Porta Aurea) átellenben Grgur Ninski szobra előtt (Meštrović alkotása), s csak annyit tudok: ő volt a szláv nyelvű (glagolita) misézés korai és kitartó szorgalmazója, s a glagolita papok oltalmazója. A középkori glagolita misézés hozadéka a horvát kultúra szférájában felbecsülhetetlen értékű – tanultam egyetemistaként Dombrowszky tanár úr és Angyal Endre óráin.

Marko Marulić-ról sem tudok többet főiskolai jegyzetek sommás textusainak szűkszavú információinál. Még nem tudom, hogy Marulić Beriszló Pétert (Petar Berislavić), a jeles horvát-szlavón-dalmát bánt, Veszprém püspökét, a híres törökverő hadvezért barátjának tudhatta, s hogy megírta a közép- és délkelet-európai régió egyik legbátrabb hangvételű episztoláját, amelyben parancsolóan szólítja meg VI. Hadrián pápát: cselekedjék Európa védelme érdekében, mert már Spalato falainál jár a török. Azt viszont tudom: ő írta az első horvát nyelvű eposzt, a *Juditot*, amely – közvetve bár – a magyar Zrínyiásznak is forrása-előzménye volt. S tudom azt is: a horvátok épp e jeles mű megírása okán tekintik a *litteratura croatica* „atyjának”. Arról majd csak évtizedek múltán, a múlt század kilencvenes éveiben, a spatatói Marulić-konferenciák résztvevője-előadójaként alkothatok képet, hogy ő volt a XVI. századi Európa legnépszerűbb morálteológusa, aki ismerte Erasmus munkáit, s akinek *Institutióját* már részben életében, majd a halálát (1525) követő évtizedekben számos európai nyelvre lefordították – még japán nyelvű translációja is készült. Latin nyelvű opusai a magyarországi kolostori és főúri könyvtárak gyűjteményébe is bekerültek, említett *Institutiójára* pedig a ka-

tolikus bibliafordító Káldi György is hivatkozik. Azt még most, a hatvanas évtized közepén, a még mindig hűvös jugoszláv–magyar viszony idején hogyan is álmodhatnám, hogy az új évszázad hajnalán, immára Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagjaként a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban szólhatok majd a Marulić-életmű magyar recepciójának tényeiről.

Megilletődötten állok most a tudós és költő szülőháza előtt, örülve annak, hogy a bölcsőhely látása megadatott. A Preporod téren (A nemzeti ébredés tere) szobrát is megcsodálhatom (ez is Meštrović alkotása), hogy aztán a monumentális Diocletianus-palota ezernyi látnivalót kínáló építészeti együttesét próbáljuk bejárni. Az Arany, Ezüst és Vas kapuk (Porta Aurea, Porta Argentea, Porta Ferra) ókori atmoszférát kínáló építészeti látványa után a Dóm (egykori császári mauzóleum) csábít leginkább. Nemcsak égbe nyúló, az egész palota fölé magasodó tornya vonzza a tekintetet, a templombelső megannyi műreke is. Már a Főkapunál meg kell állnunk: a kapu feletti párkányon magyar emléket láthatunk: IV. Béla király Klissza várában elhunyt leánygyermekének két kis koporsóját, latin nyelvű felirata szerint „Bélának, Magyarország királyának leányai nyugosznak itt, akik a tatárok idején 1242. március 13-án hűnytak el”. A Főkapun belépve az antikvitás és a kereszténység emlékeinek, szellemének együttes jelenléte lélekemelő élmény. A boltozatot tartó vörös gránitoszlopok, a boltozat alatti, vadászjelenetet ábrázoló „Diana-fríz”, a császár és a császárné képmásai, a román kori szószerk, a Juraj Dalmatin keze munkáját dicsérő Krisztus megvesszőzése című relief, a Spalato patrónusaként számon tartott Szent Dujmo oltára, akinek életszakaszai is megjelennek a falon függő képeken – mindez gyönyörködtető, lélekemelő, szakralitást árasztó szépség. És az orgona! Fiatal apáca gyakorol éppen: Bach remekműve, a d-moll toccata és fuga akkordjai, futamai zengnek a páratlan akusztikájú térben. Órákon át gyönyörködhetnénk még e pazar emlékekben, ám a Meštrović Emlékmúzeumot is látni kell. A távolság miatt autóval megyünk. A méltán világhírű szobrászművész a jugomessianizmus artisztikus kifejezője, de a keresztény szellemiségé is, alkotásainak együttes látványa életre szóló élmény. Márvány és bronz szobrok: a türelmes Jób, Ádám és Éva, próféták, márványba faragott angyalok, majd meg a Balkán történelmi múltját: küzdelmeit, szenvedéseit megjelenítő férfi és nőalakok: harcosok, a hősöket sirató nők bronzba öntött, márványba faragott, szenvedélyt, majd szomorúságot kifejező szculptúrák sora.

Az élmények intenzitása most, fél század elmúltával is tart.

Raguza varázsa

Szívesen időznénk még a dalmáciai metropolisz falai között, ám az előttünk álló száz kilométerek indulást parancsolnak. Három szép nap után búcsút veszünk a Poša családtól, *s in nomine Dei* elindulunk Raguza, azaz Dubrovnik felé. A két város közötti távolság – a térkép szerint – 164 kilométer. Reménykedünk,

hogy öreg masinánk hősiezen megküzd e további kilométerekkel is. Jó ideje autózunk már a változatos, hol kopár, hol mediterrán növényzettel tarka táj övezte Magisztrálén, amikor váratlanul erőteljes sivitást asszociáló zaj okoz bennünk ijedséggel vegyes meglepetést. Barátom riadtan fékez, azt gondolván: defektet kaptunk. Hála Istennek, semmi baj, a kocsiból kiszállva, megnyugodva konstatáljuk: a „dalmáciai tücskök” muzsikálnak kitartóan – ahogy egykor Szabó Lőrinc is hallotta őket. Hogy is írta szép versében:

úgy megzendült a hegyek alja,
mikor a kopasz Karszton át
megint az Adriához értünk
és agavék és fügefák

vettek körül és pálma, ciprus...
Gyújtogatott a déli nap
és mindenütt kerestelek
és sehol sem találtalak,

mert hang voltál csak, élesebb,
mint nálunk, sziszegő zene,
részegebben zakatoló,
mint a gyors dsesszek üteme,

hang voltál, kemény és konok
s érces, mint a motoroké,
és elkísértél még soká
Raguza, Korčula felé

s ott is, másutt is, mindenütt
hallgattam duhaj dalodat
s fán és bokron kerestelek
és sehol meg nem láttalak,

és te csak zengtél, lüktető
bogár, titokzatos zenész,
és a dalmát szigeteket
felkapta ez a berregés,

szárnyára kapta, vitte, – ha
lehúnytam a szemeimet,
tengerzúgássá vált a föld,
s a felhőkbe emelkedett,

s félig már itthon is hiszem,
amit ti, tücskök, millió
boldog örült, hirdettek: azt,
hogy élni jó, hogy élni jó.

Lehet-e szebb ajándéka egy ifjonti, olykor már-már kalandosnak tűnő utazásnak, mint egy sokszor elolvasott vers tükrözte világ valós voltával szembesülni?! Kivált, hogy „vészhelyzetnek” tűnt a semmihez sem hasonlítható tücsök-ciripelés.

Még hosszan élvezzük a dalmáciai táj e kedves muzsikusainak életörömet sugárzó zenéjét. Ez az ábrándozásba hajló hangulat uralja gondolataimat csaknem Dubrovnikig. A várost már-már elérve autónk egyszerre „megfeneklik”: most valóban defektet kapunk. Szerencsére a pótkerék szerelése gyorsan megy, s öröm az örömben, ahogy elérjük a várost, egy gumiszerelő műhely reklámja tűnik fel, s fél óra múltán már ismét gondtalanul utazunk tovább, majd megérkezve – a térkép alapján – hamar rátalálunk az Atlas utazási irodára, ahol percek alatt megkapjuk szálláshelyünk címét. Az Ulica Cvijete az óváros utcáinak legtöbbszöréhez hasonló szűk sikátor, de kellemesen hűvös, különösen a Pile téri (itt van az Atlas irodája) déli hőség után, s még inkább szálláshelyünk második és harmadik emeleti szobáscskáink. Autóval ide behajtani nem lehet, a városfalon kívüli Pelješka utcában parkolunk. Házigazdánk (szorgalmas cipésmester) megnyugtat: semmi baja nem lesz ott az autónak, kis forgalmú, csendes utca. Valóban, s látva hogy sorakoznak a parkolni kívánó gépkocsik, hátrahagyva az öreg járgányt, megnyugodva indulunk bőröndjeinkkel az óvárosba.

Spalato ékessége, a Diocletianus-palota látványa után az egykori városállam: Ragusa, alias Dubrovnik bástyaival, monumentális, az egész várost körülvevő falaival, a bástyákon és falakon belüli templomaival, kolostoraival, palotáival, tereivel, a román kor, majd a gótika, a reneszánsz s a barokk pazar gazdagságával, majd meg festészeti értékeivel ejt ámulatba. S persze magyar emlékeivel is, hisz itt, a domonkos rendiek kolostorának *relikviáriumban* őrzik Szent István ereklyéjét: a király koponyájának egy darabját, s itt őrizték egykor a Szent Jobbot is, mígnem Mária Terézia jóvoltából haza nem került Pozsonyba, majd Budára. S az is eszünkbe jut: Nagy Lajos 1385-ben, az ún. zárai békével úgy megingatja Velence uralmát, hogy a városállam – a békekötés nyomán – függetleníthette magát a dózse hatalmától, s bár a magyar uralkodó fennhatósága alá került, 500 dukát évi adó lerovásával névlegessé vált politikai függősége.

Ebben a varázslatos műemlékvárosban nem nehéz visszaálmódni magunkat ennek pezsgő életritmusú múltjába. Képzetelem máris mozdul: Gundulić páratlan szépségű szobra előtt állva újra felidéződnek bennem Németh László szavai, kiváltképp e sommás utalás: Zrínyi „pásztorénekeiben ott van a *Dubravka* visszhangja”. Az említett mű Gundulić drámai remeklése, s noha Tasso *Amin-tájának* lenyomata is jelen van textusában, nem kétséges: eredeti alkotás, amely Dubrovnik emblematisz jelképe is. Az 1628 táján véglegessé formált dráma

a városállam státusából következő dubrovniki szabadság dicsérete. A sovány cselekményű, ám lírával teli mű szerzője ugyanis azt vallja: ennek a szabadságnak nem árthat se pénz, se gazdagság, sem emberi ármánykodás, de még az olykori belviszály sem. A pásztorjátékok eszköztárát ügyesen alkalmazó dráma cselekménye egy a szabad akarattal szembemenő, készülő kényszerházasság veszélyének s zátonyra futásának foglalata. Az ősi dubrovniki hagyomány szerint minden esztendőben a szabadság évente megünnepeelt napján esketik össze a város legszebb ifjú párját. A bírói tanács ezúttal törvényt szegni készül: a szépséges Dubravka férje ne a délceg pásztorfiú, Miljenko, hanem a megvénült, csúf Grdan legyen. Városszerte nagy a felháborodás, ami csaknem zendülésbe forul, amikor váratlanul hatalmas vihar támad, amit a bírák égi jelnek vélnek, s elállnak hagyománytipró tervüktől. A fiatalok egybekelnek, s a darab végén felhangzik a pásztorok ajkán a dubrovniki szabadság himnusza:

Ó, édes, ó drága, fenséges szabadság
mennyek adománya általad fakad ránk,
mind a gazdagságnak, dicsnek kútforrása
vagy Dubravkának ékes patronája.
Arany, ezüst, ékszer becsben az étellel –
semmi kincs nem ér fel fennkölt szépséggel!

(Dudás Kálmán fordítása)

E kedves kis történetnek – a történelmi tények bizonyítják – hosszú távú aktualitása volt: a városállam falain és birtoka határain kívüli dalmáciai világ más tájain Velence az úr, s a török napi veszélyforrás.

A Gundulić-dráma szüzséjét felidézve a néhai professzoromtól tanultak emlékei rajzanak fel bennem, mely stúdiumok jóvoltából most azt is tudom, hogy Raguzai történelmi falai között virágzott fel a horvát petrarkista költészet, s a reneszánsz drámának is bölcsőhelye volt a város, amely dráma Marin Držić alkotóműhelyében világirodalmi léptékűvé lett: a *Dundo Maroje* a világ számos színpadán máig sikerdarab.

Šiško Menčetić és Đore Držić szerelmi költészetében a petrarkista hagyomány páratlan szépségű horvát nyelvi orkesztrációban szólal meg. Menčetić Petrarca *Daloskönyvének* mintáját követve komponálja meg *cantionáléját*, hősnője, Katarina, akinek neve a közel másfél száz versből álló ciklus mintegy ötven darabja akrosztikonjában jelenik meg hol Kata, hol Katica, hol Katarina, hol Katu, hol meg enigmatikusan Utah alakváltozatban. A versfüzért végigolvasva kibontakozik a *petrarkista szerelmi regény* „cselekménye”, mely szerint a költő ötesztendőös szenvedélyes ostrom után végül a viszonzott szerelem boldog részese lehet.

A horvát reneszánsz szerelmi líra e remekműve felett meditálva Dubrovnik évszázadok szellemét sugárzó falai között, emlékeim kútjának mélyéről a nyolc évszázados magyar-horvát állami és kulturális szimbiózis újabb felhőtlen pél-

dája merül fel. Mavro Vetranović Čavčić, a horvát költészet XVI. százdi *poeta eruditusa* gazdag életművének egyik legszebb darabjában (*Tužba grada Budima* = Budavár panasza) Buda 1541-es elését siratja el, melyben a perszonifikált Budavár az egykori közép-európai: magyar, cseh, lengyel, horvát, bosnyák, dalmát, erdélyi és ugrovlah vitézek hiánya miatt kesereg:

Ma pedig se magyar, se cseh és se lengyel,
hogy töröknek mezőben kopját szegezzen,
nincs többé Bosznia vitéze, sem horvát,
sem bátor dalmata, erdélyi s ugrovláh,
ki keresztény hitünket egyként oltalmazza,
jobbajával szablját török vérbe mártva...

Szűkös, de sommás mivoltukban is lélekemelő korai kroatisztikai emlékem az a tanáromtól hallott interpretáció is, amely a XVII. századi Raguza termékeny költőjének, Petar Kanavelovićnak *Szent Iván trauai püspök és Kálmán király* (*Sveti Ivan biskup trogirski i kralj Koloman*) című huszonnégy énekes eposzának rövid foglalata volt. A mű tárgya Könyves Kálmán 1105-ös dalmáciai hadjárata, amikor a már 1102-ben Tangerfehérvárott (Biograd na moru) horvát királlyá koronázott Kálmán elfoglalta a déli területeket is, továbbá Zára, Trau, Spalato és Sebenico városát, s Horvátország élére kormányzót állított, akit az avar eredetű méltóságnévvel ettől kezdve neveznek bánnak. Ennél többet ugyan még nem tudok, ám ez is elegendő indíték, hogy korai kroatisztikai érdeklődésem bővüljön, s a *croatohungarus* tudat további jelenségei felé forduljak.

Dubrovnikai időzésünk pár napja során újra és újra felszínre kíváncsoznak tudatom mélyéről a város *hungaricumai* – sétáljak bár a Placán (Platea communis), avagy elmélázva gyönyörködjek a Ferences kolostor árnyas kerengőjén a gyümölcsét érlelő narancsfákban, majd az 1317-ből való *apotéka*, a gyógyszerár múltat idéző relikviáiban. Nem feledjük el megnézni a Jókai-regény címadó emlékét, a „három márványfejet” sem, s mert az újabb idők turisztikai látványosságává lett, a nyári játékok Hamlet-előadásának színterét, a sziklaszirtre épült Lovrjenacot is.

Mosztár–Szarajevó

A szűkre szabott nyaralási idő persze ismét parancsolóan „közbe szól”: indulni kell tovább – búcsút intve a kéklő Adriának – az ország belseje felé. Következő állomásunk Mostar, Hercegovina központja, jóllehet utazásunk idején csak járási székhely. Pedig sajátos, balkáni városképe, múltja, emlékei okán rangosabb státus is megilletné.

A Magisztrálén immár észak felé tartva kell autóznunk mintegy 85–90 kilométert Metković-ig, ahonnan újabb 48 kilométer megtétele után eljuthatunk

a Velež és a Čabulja ölelésében egy völgykatlanban elterülő, Neretva parti városkába. A négyszáz esztendőös török uralom sajátos arculatot adott a településnek, ám az 1878-as okkupáció, majd az 1908-as annexió utáni és alatti osztrák-magyar fennhatóság lenyomata is ott van a Neretva Szálló, a dohánygyár, az iskola s nem utolsósorban a Dubrovnik–Mostar–Sarajevo vasútvonal jóvoltából. Sok időnk nem lévén, a Régi hidat csodáljuk meg, s a bátor fiatalokat, akik a 20 méteres magasságból vetik alá magukat az itt kellő mélységű folyóba. Az 1566-tól kilenc éven át épült híd páratlan építészeti teljesítmény, amit csak a XX. századi tragikus háború tudott lerombolni. (E sorok írásakor már újra régi szépségében áll e remekmű, hála a magyar műszaki-katonai alakulat munkájának.) Megcsodáljuk a Neretva fölött magasodó Halebija-tornyot, s kávézójában elfogyasztjuk a *turska kava* mosztári változatát, mely itt még inkább őrzi főzésének évszázados titkát – Sztambulban sem igen készül jobb aromagazdagsággal. A városka szerb irodalmi emlékhelyére, a költő Aleksa Šantić sírjához szeretnék eljutni, ám aggastyán korú alkalmi informátorom szerint az igencsak távol van, így látásáról le kell mondanom. Kárpótol viszont az öregúr Monarchia-korát idéző története, mely szerint 1914-ben a budapesti bosnyák ezred katonájaként, a frontra indulva, egy ismeretlen hölgytől hatalmas úti csomagot kapott. „Itthon – meséli –, amikor berukkoltam, az anyám sem kísért el a vasútállomásra, ott meg egy vadidegen dáma ajándékozott meg a mindenféle földi jót tartalmazó pakéttal!” Történetét előadva könnycsepp csillog az aggastyán öregúr szemében...

„Isten veled Mostar”, mondtam félhangosan, s egy flaska žilavkával beülök az öreg autóba. Sarajevóig még jó 130 kilométer van előttünk. Utunk amolyan 2000 méter magasságú hegyek között kanyarog, látványnak lenyűgöző, s mert nincs túl nagy forgalom, szépen haladunk újabb stációnk: Sarajevó felé.

Előző évi sarajevói emlékeim birtokában könnyedén navigálok. A Titova ulica nyomvonalán haladva, az elegáns, még a Monarchia idején épült paloták mentén szerencsésen megérkezünk a Centrotrans idegenforgalmi hivatalához, ahol kitűnő szálláshelyet kínálnak a belvárosban elfogadható áron. A cím birtokában meg is érkezünk szálláshelyünkre. Orvos házaspár a lakás tulajdonosa, a feleség nyit ajtót, az utazási irodában kapott cím szerint ő Šahinagić Bahra. Negyvenöt-ötven körüli elegáns hölgy, kedvesen fogad, kávéval kínál, s persze – már most, a megérkezéskor – arra kér: vegyük le cipőinket az előszobában, a lakásban ugyanis – muszlim szokás szerint – lábbeli nélkül kell tartózkodni.

Sarajevóval kapcsolatos eddigi ismereteim és képzeitem forrásai apám első világháborús emlékei, és Ivo Andrić bosnyák mentalitást és életvitelt oly hűen és élményszerűen bemutató prózája. A *Híd a Drinán* s a *Travniki krónika* cselekménye akár itt is játszódhatna, a város törökkori emlékeit idéző része, a ma is élő – ahogy itt mondják: *muslimanska tradicija*, azaz muzulmán hagyomány – a regényvilág atmoszféráját idézi fel bennem. Csak természetes, hogy mindezzel ezt a hangulatot keresem és vélem is felismerni. Sarajevó persze ma már korántsem az a város, mint a fél század előtti, a Ferenc József-i korban volt. A Baščaršija s az óváros török kort idéző házai, džámijai mellett itt is jelen van – főleg

az újkori épületekben – a „hajdani békeidők” lenyomata, de a Tito-korszakban felépült egy modern Újszarajevó – az új pályaudvar is ezt a nevet viseli: *Sarajevo novo*. A turistát persze az óváros s Monarchia korabeli emlékhelyek vonzzák, így mi sem természetesebb: a Miljačka rakpartra érve a Principov most-nál állunk meg, ahol 1914-ben Gavrilo Princip szerb diák revolvergolyói a trónörökös pár: Ferenc Ferdinánd és Chotek Zsófia életét kioltották. Szemben a híddal áll a *Muzej Mlade Bosne* (Ifjú Bosznia Múzeum), falán emléktáblával s az épület sarkánál a betonba öntött lábnyommal, mely állítólag a merénylőé. Az Ifjú Bosznia nevű nacionalista mozgalom szerepéről, tevékenységéről most még alig tudok valamit, így érdeklődésünk a merényletről tudósító emlékekre irányul. Korabeli lapok, fényképek, egyéb dokumentumok sorakoznak a kiállító szekrényekben, ismerősek is többnyire: apáink nemzedéke különös gonddal őrizte *A nagy háború története* című, többkötetes kiadványt, amelyből már gyermekként tüzetesen tájékozódtam a Szarajevóban történetekről, azok szereplőiről, a hőskörről és az áldozatokról egyaránt. Tudtam, ki volt Nikola Pašić a „ravasz szerb diplomata”, ki volt Mackensen német tábornok, báró Szurmay Sándor, „az uzsoki hős”, Kövesházi Kövess Herman tábornok s megannyi más szereplője az akkori véres csatáknak. Ám most mégis más helyben felidézni ezeket az emlékeket, s elképzelni az ötven év előtti történéseket. Múzeumi szemlélődésünk váratlan epizódja lesz egy „találkozás”. Idős, alacsony termetű házaspár lép hozzánk – felismerve a magyar szót. A hölgy magyar, fiatal leányként került ide Boszniába Szabadka mellől, mert hogy férje, Alaj Begović Sulejman szarajevói muszlim férfi. Sulejman úr nem tud magyarul, csak velem tud anyanyelvén szót váltani, az asszony feleségemmel és barátainkkal társalog. Több mint húsz év repült el esküvőjük óta, ennyi ideje élnek Szarajevó környékén, s hiányolja az asszonyka a magyar beszédet. Vajh, hány ilyen *magyar életsorsnak* lett meghatározója a Délvidék trianoni elcsatolása s a titói Jugoszlávia „föderalizmusa”?! Búcsúzáskor az asszony könnyes szemmel kíván további jó utat...

Két napot töltünk a bosnyák metropoliszban, az első estén jó ízűen fogyasztva el a Drina-fogadó kerthelyiségében a bosnyák gasztronómiai specialitást, a *bosanski lonacot*, azaz a bosnyák csuprot. No nem a kemencéből éppen kiemelt, parázségette cserépedényt, hanem a tartalmát, amely amolyan egytálétel, némileg a mi gulyáslevesünk balkáni rokona, ám mégis más. Először is többféle húsból (birka és marha) készül (sertéshús vallási okokból kizárva) sok-sok zöldségfélével. Ezek nagyjából a következők: padlizsán, burgonya, zöld színű zöldbab, paprika, paradicsom, sárgarépa, petrezselyemgyökér, vörös- és fokhagyma s persze némi kelkáposzta. E hozzávalók kisebb darabokra metélve rétegesen kerülnek a cserépfazékba: répa, gyökér, zeller, birkahús, burgonya, kelkáposzta, marhahús, vöröshagyma, paprika, bőségesen paradicsom felkockázva, birkahús, zöldbab, burgonya, marhahús, végül az apróra zúzott két-három gerezd fokhagyma. Rétegenként borsozzák, a tetejére 2-3 babérlevél kerül, majd 2-3 kanál gyenge borecet, s végül annyi víz, hogy az egészet ellepje. Természetesen – ízlés szerint – meg is sózandó. Fontos tudnivaló: legfőképpen marhahús legyen,

ami ha megpuhult, kész a bosanski lonac. A cserépedényt lefedve teszik a jól felfűtött, parázzsal teli kemencébe.

Az óváros látnivalói nem kevesek: a Spanyolországból egykor elűzött és itt, a bosnyák metropoliszban menedéket találó szefárd zsidók zsinagógája (nemrég restaurálták), a szultán-dzsámija, a Čekrdžija s a Gazi Husref-begova dzámija, a Kursumli-medres (muszlim teológiai iskola), a begova dzsámija melletti Sahatkula, avagy óratorony, s ugyancsak a dzsámija melletti türbék – az egyik a bég hamvait őrzi –, amelyek hithű muzulmánok becses ereklyéit is őrzik: Mohamed próféta szakállának töredékét, a XIX. században uralkodó szultán ajándékát. Legtöbb időt a Gazi Husref-dzsámija látása kíván. Gazi Husref bég három évtizeden át kormányozta Szarajevót, ott volt a szultánnal a mohácsi csatamezőn, s – erről nálunk ritkán szól az írás – nem kevés rablott kincssel távozott, amiből bőven tellett az emléket megőrzendő szándékkal építtetett muzulmán szenthelyre: a dzsámira. Mindezeket tudva lépjük át a Korán textusából származó idézetekkel ékes kaput – megtartva a rendet: nem lépünk le a turisták számára leterített szőnyegről, mivel mi is gyaurok vagyunk. Az idegenvezető büszkén mutatja az egykori egyiptomi király, Faruk ajándékát, egy különösen szép szőnyeget, egy másikról pedig megtudjuk: Szukarno adományaként került a dzsámija birtokába. Vonzza a tekintetet a mihrab-oltár éppúgy, mint a csodaszép szószék, nem különben a nyolc oszlopos mahafil is: a müezzin helye. Idegenvezetőnk mindezt alázattal, de érzékelhető büszkeséggel meséli el.

A bég érdeme a teológiai iskola, a Kursumli-medresz megépíttetése is. A bizánci és muzulmán elemeket elegyítő stílusjegyek mellett az átrium is kellemes látvány, nem különben a közepén látható kút. A medresz nemcsak oktatási műhely, diákszállás is volt, kétágyas szobáik a korabeli viszonyok között luxus szolgáltatást jelentettek.

A vallási emlékhelyek sokasága mellett természetesen a Baščaršijában időzünk hosszabban. A helybeliek szerint a jelenlegi állapot csak halvány árnyéka az egykori keleti piactérnek, amely a háború előtt is sokkal nagyobb kiterjedésű, utcácskákkal szabdalts terület volt, történelmi hagyományokat is őrző „bevásárló központ” – teli a kazandžik (rézművesek), bravadžik (vaskovácsok), bakladžik (cukrászok) dućanjaival (boltok). Hangulata így is lenyűgöző, s nem is tudok ellenállni a vásárlásnak, az egyik kazandžik műhelyében szemlélődve egy egyszerűségében is szépen kimunkált džezvát, azaz török kávé főzésére használt rézedényt vásárolok, s néhány apró porcelán findžant is (kávécsésze). A mester készségesen csomagolja a vásárolt portékát – közben hosszan siránkozva a gyérülő vásárlási hajlandóság miatt. Ezüsből készült remekműveit is kínálja erősen, nagyon „jutányosan”, szinte – mint mondja – „áron alul” adná, ám ezeket nem a magyar turista pénztárcájához „árazta be” a mester.

Szarajevó persze a muzulmán szellemiség és atmoszféra dominanciája ellenére európai arculatú város is, ami vitathatatlanul a Monarchia évtizedeinek romolhatatlan öröksége. Háziasszonyunk anekdotikus meséje kikívánczik belőlem, mely szerint a szarajevói édesanya gyermekével a régi városrészben

sétál. Az egykori, a Monarchia éveiben épített régi városháza mellett elhaladva a gyermek azt kérdezi anyjától: miért ilyen szép ez a hatalmas épület, nem olyan, mint Új Szarajevóban a mi bérházunk? A mama válasza: ezt még Ferenc József építette, a miénket meg Tito marsall.

Az okkupáció eseménytörténetének jellemző epizódjaként mesélik: a Žuta Tabijan (sárga bástyán) 1879 és 1914 között naponként ágyúlövessel jelezték a déli 12 órát annak emlékeképpen, hogy 1878-ban itt dördültek el utoljára idegen erők ellen a szultáni ármádia ágyúi a bevonuló osztrák–magyar katonaságot próbálván feltartóztatni – esélytelenül.

Arról, hogy Boszniában, így Szarajevóban a katolicizmus is jelen van, pater Unyi Bernardin *Sokácok, bunyevácok, bosnyák ferencesek* című könyve, s a ferences renddel kapcsolatos dolgozatok jóvoltából vannak képzeteim, most mégis meglep a neogót stílusú katolikus székesegyház monumentalitása, miként a szarajevói szerb lakosság fenntartotta ősrégi ortodox, másként pravoszláv templom is, melynek ikonosztáza 1734-ből való, s az egyetemes szerb ortodoxia művészeti emlékeinek sorában is előkelő helye van. Délután tévedünk be a misztikus hangulatú *srpska pravoslavna crkva* ajtaján, a benn zajló liturgia dallamvilága csábít: éppen az estébe hajló *večernjkat* végzik. Tömjénfüst illata, gyertyák fényének lobogása, a liturgia szövegét át meg átszövő *Gospodi pomiluj* (Uram irgalmazz) szintagma elnyújtott melódiája valósággal elbűvöl. Pravoszláv liturgiát először – néhány esztendővel korábban – az egri „rác templomban” hallottam, amelyet ott és akkor orosz emigráns pópa, Szergej Galeckij végzett – félig ószláv, félig tört magyar nyelven. E mostani szertartás dallamai és a szöveg a néhány év előtti, zárai glagolita mise emlékét is felidézi bennem. Sajnos, a templomhoz tartozó múzeum már zárva van, így az ott őrzött értékeket már nem láthatjuk. Le kell mondanunk a trebevići kirándulásról is, pedig – a műemlékek mellett – ez a hegycsúcs is, dús és változatos növényvilága okán, emblematisztikus látványossága Szarajevónak. A leszálló alkonyban csak másfélezer méteres csúcsára tekinthetünk vágyakozással.

(Folytatjuk)

Fátyol Zoltán

arany kutyafej

a vesztes hadvezérrel

egy arany kutyafejen írja memoárjait, néha lerajzolja egy-egy halott katona arcát, némelyiké rejtélyes ok miatt kitörölhetetlenül ragadt neuronjaiba, mint legyek a légyapírra, pedig a harctéri halál mindennapos látványa soha nem okozott neki traumát – kérges tenyérnek szerszámnyél, olyan volt számára a vértől gőzölgő csatatér ütközet után. önkéntes száműzetés, néha emigrációt emlegetett helyette kevés meggyőződéssel: utolsó vesztes csatája másnapján nem dönthetett másként. csak az arany kutyafejet vitte magával, egykori hadizsákmány egy ószerestől, aki vesztére levélnyitó aprócska tört kínált megvételre az ellenség hadurának valahol a hosszú háború forгатágában; agressziónak ítélte, mi több, életére törő vakmerő támadásnak, de nem maradt adós. a kutyafej teteje lapos, talán kandeláber darabja volt, talán asztalka-láb: alkalmas eszköz mindennapi műveleteihez, elférnek rajta tenyérszerű lapjai. egy hadvezérnek kevés a duplikált egó, legalább tripla kell, hozzá látens hiszékenység afelől, hogy a győzelem bravúr vagy lopott holmi, de mindenképp gyanús, még inkább manír, üresjárat csupán két vereség között.

Arany blézer

A kirakat üvegén váratlanul tűnt fel az arc
amikor néhány rongyot készült venni magának
és szembenézett vele Miért is vannak ruháink
meglepetésében akaratlanul tolult föl benne
a kérdés amire csak praktikus válaszaink lehetnek
futott az elsuhanó gondolat után azokon túl semmi
De az aranyszín könnyű kabátka valami más Erre
később gondolt csak felidézve kirakat-élményét
megjelenése nehezen magyarázható és végtére
nem vitt közelebb a hirtelen támadt kérdés
megválaszolásához sem Az üvegből vagy mögüle
talán a felszínéről rátekintő arcon tűnt át és mintha
maszkjává lett volna aranyló lepelle A következő
ezredmásodpercben felismerte önmagát
de az aranyszín textilt nem látta többé

szótlan esők

szótlan esők járnak és nem
néznek vissza tűntükben mint
az öregek recsegő ízületeik
jelzik csak jöttük a csend felé
közelítve lassan hallgatagok
szelíd megadással hüppögnek
csupán a szótlan esőket nézve
és nem fordulnak hátra sem
tovatűnve régi esőket idézve
nagy vizeket sem emlegetnek

elmennek szótlan esőkkel rebbenő
párak után itt hagyják botjaik
a görbülő cseresznyehusángot
testük súlya is rajtamarad nincs
szükség arra se már nem kell a
csorba pohár sem és nem jönnek
vissza szótlan esőkkel magukban
járnak azok újra és újra kicsapva
nem tudni régi vizük hozzák-e
vagy az újat mégis a változatlant

Karkó Ádám

Napszak

mert valami elhúzott mellőled az ágyból
egy szikra napsütés az éjszakában –
neked alvás volt számomra ez volt az ebéd
mert ebédidőben az emberek áhítoznak
s ájtatos énekeket zengenek
hol ódában hol himnuszban hol egy karóra
kattanására amit a dobozban hordasz
lázadás volt ez nem ellened
valami deklarált étvágy ellen
álom azt hiszem az volt
kemény reccsenések az ágyon
friss ágyneműhuzat
hogy mit nem írtam alá a szerződésben
bontásra nincs lehetőség
töretlen éjszaka ez
tört fények között
csak a karóra ketyeg mint a bomba
tudod az idő az
és a konvektor zörög
hogy a kinti világ jobban
érezze magát mint
ez itt
sárga az ég alja

KARKÓ ÁDÁM (1997) költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán, magyar-történelem szakon tanul.

Erkély

éjfél van az erkélyen ülök
most halkul el a város
egy óra telefonálunk
két óra nem bírjuk letenni
hat óra világosodik
a szemembe süt a nap
a hegytetőn már izzad a Turul
nyolc óra a csomagom kész
Pestig még van klíma
tíz óra az Alföld közepe
a búzatáblák hangosak
felém néznek a napraforgók
dél ebédelek egy csabai
étteremben ritkán írsz
két óra megérkeztem
a vakolatnak nincs hova
omlania
a régi otthonban
hideg lázzal égek
dolgozunk írás dal
képek az életünkből
a falon kezeink nyoma még
hat óra a helyi kocsmában
a lakat kulcsa évek óta elveszett
a lakat helyi látványosság
hívsz felveszem
tíz óra újra Pest
metrón állok
tizenegy óra a kórházban
berohanok ott fekszel
percek múltán
kitámolygok csapzottan
pad hiányában egy padkán ülök
a hátamra hűl a veríték
kopott cipőm hanyag zakómm
éjfelek szünni nem akarón

Füzet a zöldségeskertről

(Napló: beszámoló, tüzetesen)

„A három szép: a gyermek, a nő és a virág.” (Szabó Pál)
„...helyezteté őt az Éden kertjébe, hogy művelje és őrizze azt.”
(Móz. I. 2. 15.)

Kovács Szilviának, Karcag város alpolgármesterének, „A leg-
szébb konyhakertek” programigazgatójának, valamint Lingné
Orosz Hajnalkának és Sipos Gábor kertészmérnöknek, továbbá
Németh László, Somogyi Imre és Veres Péter emlékének.

Ez az én különleges történetem, Nagy Kalandom a Kerttel.

2015 novemberében léptem be a Rózsa Ferenc Kertbarát Körbe. Bokor József volt az elnök, Halász András a kertgazda. (Az idén Bokor József a betegsége miatt lemondott, és a közgyűlésünk Halász Andrást választotta meg elnöknek. Persze eddig is ő volt a kert mindenese.) 2015. november 7-én szántattunk közösen. Nekem 600 négyzetméterre (4,44 sorra), mivel még a tarackost is felszántattam, 2500 forint jutott. Halász Bandi tudja, van neki egy könyve, „térképe”, hogy a tizenvalahány embernek, kinek-kinek mennyi a parcellája. A tagdíj 2000 forint lett volna, de az első évben nem kellett fizetni. Tavaly is 2500 forint volt a szántás, az idén is. Tavaly március 15-én fogasoltattunk, közösen, az idén csak április 14-én. Az idén nagyon szalonnás lett a föld, megnyomta a sok eső. Az idén nem valószínű, hogy sok lesz a termés, hiszen a növény gyökérzete ilyen talajban nem tud jól kifejlődni. Ráadásul itt valaha téglagyári gödrök voltak, azt hordták tele ilyen-olyan földdel. Az enyém agyagos. Kinek milyen lett a szerencséje: így kapták meg a fegyveres alakulatban szolgáló katonatisztek, rendőrök és egyéb alkalmazottak. A szomszédomé már homokosabb. Igaz, én 2016-ban hozattam rá három nagy fuvar jó érett trágyát, a talajszerkezetet javítandó. Na és ne felejtjük el, hogy ráadásul az idén már lerövidült a tenyészidő is egy hónappal. Ez is baj, gondolom én, tudvalevő, hogy Nagyúr az időjárás. (Na, de: vasakarát sikert arat, nem?!)

Én szeretek itt lenni. A jó levegőn, „a rousseau-i természet lágy ölén”. Együtt-lét a Teremtővel? Az istenhívő még azt is feltételezi, hogy tevékenysége során az ősi parancsot teljesíti: „örizd és műveld a kertet!” Az itteni emberek beszédesek, segítő szándékúak. Már messziről kiabálnak, köszönnek, érdeklődnek.

RIDEG ISTVÁN (1942) Karcagon a Gábor Áron Gimnázium magyar-történelem szakos tanára volt. Legutóbbi műve egy háromkötetes monográfia: *Körmendi Lajos világa* (Barbaricum Könyvműhely, 2013, 2014, 2015, Karcag).

Kis Péter kezdi, amikor meglát: Helló! Minden rendben van? Én folytatom: Fantasztikus tisztelem, jó uram! Igen. Minden. És máris jól, derűsen kezdődik a nap. A kunyhóm, de inkább szerszámos bódém mellett már 2015. november 8-9-10-én 56 fő földi epret és 6 fő málnát telepítettem a felszántatott tarackos helyére. A számóca mellé 2016 tavaszán 1 sor sósót vetettem. A málna fele sárga, fele piros termésű. Azért ragaszkodtam ehhez a földhöz, mert a bódé előtt is van egy fűrt húzós kút, és a földem elején, a bejáró út túlsó felén is. Vagyis csak legfeljebb a föld derekáig kell cipelnem a locsolóvizet. Ez a rekkenő hőségben, amikor szakad az emberről a víz, igen nagy előny. Ha meg elfáradok, hogy pár percet szusszanjak, a kutam mellé négy nagyméretű téglából egy ülőkét raktam, egy deszkalappal lefedve. Nem az a keleti kényelem, de praktikus. Kitettem a kút mellé egy kissé csorbult fehér porcelántálat is, a madarak itatására. Merthogy 2012 óta, mióta Kovács Szilvia, Karcag alpolgármester asszonya sikeresen meghirdette *A legszebb konyhakertek* programot, de inkább mozgalmat, én is minden évben benevezek. Többször voltam már első helyezett. Pedig nem a verseny kedvéért tartom rendben a Kertem, hanem mert úgy szeretem, ha egyszerre jó, hasznos és szép. Így tündökölnék benne a növények, és olyan jó elnézni, amint igyekeznek, az egyik napról a másikra mennyit nőnek, milyen szívósak, milyen hálásak a kapálásnak, a locsolásnak. Hiába, Ady szavaival élve: „Az Élet él és élni akar.” És amikor ezeket ideírom, tudom a törvényt, a Kertben mindennek meg kell adni a módját! Akiben nincs meg az alázat, azt bosszúból kedveszegetté teszi a Nagyúr, az Idő.

Az idén április 14-én kezdtem el a veteményezést. A sorok 10 méter hosszúak. Első nekifutásra 22 sort vetettem el. Haladjunk, minél többet dolgozzunk le az időjárás okozta hátrányból! Figyelembe véve a vetésforgó szabályát (a következő évben azon a helyen más növényt kell termelni), illetve a növénytársulás lehetőségeit is kihasználva készítettem el a vetési tervemet. Egyszerűen: nem ott, mint tavaly, hanem a föld másik végén kezdtem el a veteményezést. Vannak növények, amelyek „szeretnek” egymás mellett lenni. Így például a zöldborsó + vöröshagyma, a fokhagyma + sárgarépa, a sárgarépa + vöröshagyma, a sárgarépa + retek, az uborka + (vaj)bab, a petrezselyem + saláta, a bab + paradicsom, a bab + burgonya, a földi eper + petrezselyem. Ezeket én is kipróbáltam. Működött. Az idén tehát a földem elején kezdtem el a vetést, nem a végén. A tavalyi kukorica, sütőtökök, krumplik helyébe más került az idén: belépőnek 1 sor citrom- és narancsszínű bársonyvirág, 1 sor legényrózsa (rézvirág, színkeverék), majd 5 sor Rajnai törpe borsó (a sortávolsága 65 cm), 1 sor hosszú vöröshagyma (saját termelésű), 1 sor lila vöröshagyma (saját), 3 sor Kelvedon csodája. Folytatva a sorokat az 55 cm-es sortávolságokkal: 2 sor fokhagyma (saját), 1 sor Nanti 2 sárgarépa-jégcsapretek sorjelzővel, 1 sor fokhagyma, 1 sor sárgarépa, 1 sor lila, kerek vöröshagyma, megint 1 sor sárgarépa, 1 sor kerek vöröshagyma, 1 sor sárgarépa, 1 sor vöröshagyma. A dughagymákat én szoktam termelni. Saját hagymamagom, retkem, babom, csemegekukoricám, tökmagom, krumplim, erős paprikám, virágmagom van. Viszont rendszerint a vetőmagbolt-

ban szoktam vásárolni a borsót, céklát, dinnyét, uborkát, karalábét, petrezselymet, sárgarépat. főzőtököt. A retek már 23-án kikelt (a vetés napját is figyelembe véve) a 10. napon. 24-én bújtak ki a vöröshagymák, a fokhagyma a 11. napon. 25-én a legényrózsa és a bársonyvirág, a Kelvedon csodája, a Rajnai törpe: a 12. napon. A sárgarépa csak a 32. napon, május 15-én. Most veszem észre, hogy ösztönösen tulajdonnevesítem, emberközelivé teszem az egyes növények neveit, mint ahogy például a szimbolista Ady kiemeli, megteremti az egyes fogalmak jelentőségét (*A magyar Ugaron*, 1905)! Rejtett oka van: hiszen jórészen e „növényi embertársainktól” várjuk és kapjuk az egészségünket!

Április 15-én, vasárnap 17 sort vetettem el. 2 sor Mohikán uborkát (a sortáv 80 cm) fészekre. Ezt nagyon pártoljuk, mert bőven terem, és nem lesz keserű, ellenáll a betegségeknek, a lisztharmatnak, a peronoszpórának. Kikelt április 27-én (a 13. napon), fut május 23-án. Az uborkaföldön kaprot szórtam szanaszéljével, azért, hogy hamar kéznél legyen az uborkasavanyításhoz, a kovászoláshoz. Az uborka mögé került 3 sor Vida-féle vajbab. Ennek az a nevezetessége, mint ahogy Vida Lajos barátom, akitől kaptam, tavaly elmesélte, hogy az ükanyjától kezdve éltették, mindig meghagyták a vetőmagot. Nem hagyták kipusztulni! Vagyis: Karcagon például az I. világháború idején ilyen babot is ettek, ehettek. Eszembe jut, hogy istenem, Petőfi Sándor mennyi babételt és káposztát evett a pápai kollégiumban! Hála, hogy a kollégium évkönyvei hűen megőrizték az étrendeket! Eleinkre, erre a zsenire is mi minden hathatott!

Tavaly, 2017 szeptemberében a berekfürdői Körmendi Lajos Írótáborban nem vett részt a kárpátaljai József Attila-díjas barátom, Nagy Zoltán Mihály, a méltán híres, eddig négy kiadást megért *A sátán fattya* (1991, 2000: az Év Könyve díj, 2003, 2012) című, magyar sorsot, kisebbségi sorsot és általános emberi sorsot lélektani, balladai, drámai hitelességgel feltáró szabadverses regény (vagy költői próza) kitűnő írója. A népelet tökéletes ismerője sajátos formát talált a mondanódójának: az egyetlen mondatos, de hatalmas műgonddal megírt hatalmas műfonatos, indás előrehaladású, de egy-egy sora (pontosabban: „szerencseszámú” huszonegy sora) címszerűen kihangosítva (kövérrrel szedve) tagolja a zaklatott előadásmódú, eposzias szövegfolyamot, amelyben az oroszok megerősakolta, majd a „sátán fattyát” megszüülő hajadonlány kálváriája bomlik ki sokkolóan. Ennél nagyobb olvasmányélményem nem volt nekem a kilencvenes évek derekán! Egy irodalmár ismerősimtől, M. Takács Lajostól kaptam Edelényben, 1996. január 16-án, amikor a Szabó Pálról szóló könyvét (*A sírás nélküli emberi életért. Szabó Pál kisepikája*) bemutattam. Itthon, Karcagon, a tanári szobánkban tűnt el. Valaki „meglovasította” az asztalomról. Tehát nem csak nekem tetszett meg. (E remekműből színdarab készült, sőt: tavaly film is.) De ott volt Berekben Vári Fábián László költő, aki szívesen vállalta, hogy postásom lesz! Tőle küldtem el egy félliternyi „karcagi vajbabot” Zoltánnak. Aki ilyet tud írni, az megérdemli, hogy hozzájusson ehhez a féltett kincshez! Örömmel köszönte-újságolta, hogy megkapta, el is vetette, szépen ki is kelt. Tehát ez a „karcagi csoda” már elindult a külföldi hódító útjára is!

4 sor félhosszú petrezselyem következett. Az árkokat mélyre hagytam, hogy majd könnyebben tudjam öntözni. Sorjelzője a Május királya saláta. A saláta 25-én kelt ki, a 11. napon. A petrezselyem csak a 20. napon, május 4-én. Mindig rém sokat kell rá várni, közben nagyon begazosodhat a sora. Persze csak akkor, ha nem figyelünk oda. Ha nem vagyunk jó gazda.

Aztán jött a fehér bokorbab (saját): kelt április 27-én, a 13. napon. Majd 2 sor paradicsom (saját), 80 cm-es sortávval. Az egyik sor Lucullus konzervparadicsom. Ez a legjobb, vastag a húsa, amikor ledarálom (passzírozom), púposan megáll a tálban, mint a mártás, ivólének főzzük. A második sorba vegyesen kerültek a magvak: nagy kerek, tüdőszínű, kis rövid konzerv, óriás. Kikeltek április 30-án, a 16. napon. Rendes időben.

Jött aztán 1 sor cirmos bab (saját): zöldnek is jó és száraznak is, babgulyásnak kiváló. Kelt április 27-én, a 13. napon. 2 sor sárgadinnye következett 80 cm-es sortávval, az egyik Magyar kincs, a másik Tétényi cserhajú. Boltban vettem őket, a cserhajúból csak 2 szem kelt ki a kincssel együtt május 2-án, a 17. napon. Ismét 1 sor cirmos bab következett, ami 27-én kelt.

Április 16-án, hétfőn csak krumpliztam. 4 sor Balatoni rózsával kezdtem (saját gumók, 80 cm-es a sortáv). 1 sor Agriával folytattam. Ezt Váczi Imre, kedves mezőgazdasági mérnök-tanár barátom, régebbi kertszomszédom hozta el nekem tavaly ősszel. Ez már május 4-én bujkált, pedig a krumplinak én mélyebb árkot ások, mint más. Más úgy gondolja, „elég csak olyan mélyre vetni, hogy meghallja a harangszót”. És én rögtön fel is töltöm, hogy minél több víz legyen a gumó fölött. Az Agria tehát korai fajta. A Balatoni rózsza szétmenős, legjobb a püréhez, tört krumplihoz. Az Agria sütni kiváló. A feleségem szereti, ha sokféle krumplink van otthon! Ő a konyhafőnök: ő tudja, mi mire jó! Mindennap főz: a kívánságétrend szerint.

Április 20., péntek. Az idén nagyon jó, sőt: kiváló új szomszédok jöttek. A rossz szomszédság török átok. A tavalyi (Varga Jóska) sajnos beteg lett, nem tudott dolgozni, így aztán a földem két oldalán – majd egész évben – gatzenger virult. Mígnem a kertgazda le nem vágatta. A gaz megszáradt, és ősszel közösen, „társadalmi munkában”, eltűzeltük. A másik szomszédom, Nagy Gyula is nagyon rendes. Mindig lekaszálja a földem végén és a kunyhóm körül a fűvet. Azt mondja, örül, ha segíthet. Én is úgy vagyok vele, hogy a másikon segíteni nagyon jó érzés. Az ember visszakapja a jó szót. Én itt mindenkivel mindjárt letegeződtem. Így sokkal könnyebb egymás közt közlekedni. Nagy Gyula tengerit vetett, Nagy Imre pedig zabot. Az idén tehát jó környezetbe került a földem. Legalább nem ömlik rá szeles időben a gyommag, mint tavaly!

7 nap alatt (7 alkalommal) elveteményeztem. Lehetőséget teremtettem. Minden talpalatnyi földet kihasználtam. Közben egy csepp nem sok, annyi eső sem esett! A télből egyből – Petőfi szavaival – „lángsugarú nyár” lett. Vagyis, ha kelnek a növények, nyomban megkezdhetem a locsolásukat! Közben, persze, hol itt fáj, hol ott fáj, mint az öregembernek. Főleg a jobb bokám. Reggelente kenegetem, aztán „bejáródik”. A koromhoz képest jól vagyok, mint a kémény-

seprő. Nem panaszkodom. A feleségemnek sokkal több baja van, mint nekem, és mégsem nyafog. 12 féle gyógyszert szed ő is, én is. Ez kettőnknek havi 20 ezer forint. Persze, amit megtermelek, az tudjuk, egészséges, és azzal takarékoskodunk is! Egyébként rászorulunk-e a Kertre? Egyelőre még nem tartunk ott. Csak szenvedélyesen szeretem a kerti munkát. Ma már a testem, a lelkem érzi a szükségét! Ha ki kell hagynom néhány napot, már alig várom, hogy jöhessek. Talán ez bennem az irigylésre méltó?!

Április 25., szerda: hihetetlen, de szép sora van a borsónak. Bújik a bab. Kikelt a legényrózsa, a bársonyvirág is. Megkapáltam a borsót, a hagymákat, a virágokat. Ha maradt itt-ott tarack, azt kiásom, kirázom belőle a földet, és viszem el egy vödörrel a kunyhóm mögé, hogy megszáradjon, és majd ősszel eltűzeljem, mint eddig is tettem. Az már többet nem lesz az utamban. Azt nem kell még egyszer kikapálnom! A földemen ezzel a módszerrel két év alatt kitisztítottam a taracktól a növényeket. A földemet egyébként évente sokszor, akár ötször is, megkapálom. Lazábbá, tisztábbá, levegősebbé teszem. (Nedvesebb marad a talaj, mintha kapálatlanul hagynám. Először is, mert a gyom nem szív el annyi vizet. Másodszor, mert szétroncsolom a kialakult hajszálcöveket, amelyeken át kipárologna a nedvesség. Legalábbis így tanultam réges-régen, még kis nyakkendőös pajtáskoromban, Pusztaszenttornyán, az iskolánk Micsurin kertjében.) Kertész, „Kert-ész”, „kertészmeister” (Németh László kifejezése): szereztem a legjobb gyomirtó a kapa!

Május 2., szerda: virágba borult az erdőben az akác. Milyen szép a hófehér lombkorona, és milyen jó az illata: hangosan telezümögik a méhecskék! Meglocsolom a paradicsomot, a borsót, uborkát, babot. Az Ásia földi eper köré kifeszitem a lobogós madzagot, mert bejár az őz vagy a nyúl, és eszi az eper levelét. Kikelt egy szem dinnye! De jó! Csak legyen sok-sok!

Május 3., csütörtök: a locsolókannára rászerelek egy gyermeklocsoló-fejet. Így sokkal gazdaságosabb a locsolás, ugyanis nem szóródik annyira szét a víz, illetve lágyabban zuhog le a növényre a vízszugár, nem töri agyon. Mindent meglocsoltam a hagyma kivételével. Már vannak hüvelykujnyi nagyságú földi eprek! A zöldség, sárgarépa, paradicsom, paprika, dinnye, kukorica még csak keletet, de locsolni muszáj, mert a nagy szél és a 32 fokok melege mindent kiszárít.

Május 4., péntek: nagy szó, hogy már kikelt a zöldség: a 20. napon! Locsolnom kell, hogy megmaradjon! Bujkál a dughagymának vetett. Továbbá az 5. sor krumpli, vagyis az Agria a 19. napon. Meg még a kardvirág is. Remélem, sok csokor kitelik majd belőle!

Május 5., szombat: 10-től fél 1-ig meglocsoltam mindent. Az 52 sor 10 méterével 520 méter. A vizet felhúzni, kicipelni, kimérni a locsolóba, végigmenni a sorokon, az esetleg felbukkanó gázt kihúzni a növényeim közül, pestiesen mondván: nem semmi! Emberpróbáló időket élünk. Nem esett eső április 14-e óta. Így ki se kel minden, ha meg kikel, sárgul a napon, a szélben. Rettenetes ez a tavasz! Ma is 30 fok fölötti a hőség. A zöldség, a paradicsom, az uborka szépen kelt, de a sárgarépát, úgy látom, nem kell egyelni. Itt-ott egy-egy orozva kelt

krumpli hajtásán máris megjelent, sajnos, az első, pusztítani való krumpli-bogárcsapat: olykor csoportosan, 5-6 is tobzódik egyen. Ha nem lesz itt eső, hiába reménykedem, lehet, hogy nem tudom életben tartani a növényeket. Hiába akarom!

Május 6., vasárnap: a májusi eső aranyat ér, de hol van? Kínomban (a kertbarátok kínjában) eszembe jut egy, a Nagykunságban, Karcagon is ismert és elterjedt szövegelés. Az egyik mondja: „Eső lesz, asszony hajtja a lovat!” A másik felel neki, ízes nyelven: „Víz kék ahó!” Hát így állunk. Megint mindent meglocsoltam. Nem kelt ki a Gigant karalábé, a Tétényi cserhajú sárgadinnye se. A nyúl meg eszi a zöldbabot. Mennyi ellensége van a mi kedvenc babunknak, amíg az asztalunkra nem kerül! Sárgul minden. Hogy mondja Arany? „Ég a napmelegtől.” Az aszály ellenében teremteni és megtartani nagyon nehéz bármit is!

Elmélkedem. Én csak ledobom magamról az inget, és időnként a szájból alaposan megmosakszom, de a növények csak fonnyadni, kókadni tudnak, hogy minél kisebb legyen a felületük a tűző napon. Mondják: de szép színed van, tán a tengerparton voltál? Ó, én nem, nem, csak a tengeri partján. Láttam a Napot, és a Nap is látott engem! Juhász Gyula szavaival: „A lángoló magyar nyár tűzvarázsa.” De nem adom fel, már csak azért sem! Tetszik nekem a kísérletező ember: az író Németh László! Tetszik Szabó Pál *Talpalatnyi földjének* (a regénynek és a filmnek) a Góz Jóskája. Tetszik Veres Péter Balogh Janija. Eszembe jut Ilia Mihály, az egykori kedves egyetemi tanárom idei, márciusi vallomásos imélje. (1965-ben végeztem el az egyetemet Szegeden, de a mai napig tartjuk egymással a jó, baráti kapcsolatot.) Megvallja nekem: „Sokáig ki volt írva a tanári szobámban: »Megdögleni lehet, de rongyembernek lenni nem!« Ez VP-mondás volt.” Valóban, Balogh Jani személyiségére valló erkölcsi tartást tükröz. Akkoriban is voltak ám, ne feledjük, kemény próbatételek! „Mindig így volt e világi élet, / Egyszer fázott, másszor lánggal égett” – hallom Vörösmarty bölcs hangját (*A vén cigány*, 1854). Aztán Arany János *Bolond Istók* (1850) című elbeszélő költeménye villan az eszembe. „A szőlős gazda is, az egyszeri, / Magánkívül s őrjöngve kacagott fel, / Látván, hogy szőlejét a jég veri, / Dorongot ő is hirtelen kapott fel, / Paskolni kezdé, hullván könnyei: »No hát, no!« így kiált, »én uram isten! / Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!«” Arany hangja nekem: a lelkemnek gyönyörű, igazmondásában tökéletes. Csakhogy a szőlősgazda az elemi erővel együtt dolgozott, én viszont ellene! A magam egyszerű eszközeivel, a kapával és a locsolóval teremtek és tartok meg. Az idő (az időjárás) hímnemű: nagy (elemi) erővel adó. A föld nőnemű. Befogadó. Miért gondolom, hogy fontos ez, hogy tudatosodjon bennem? Irányelv?!

A földet, a Kertet szeretni kell, mint az asszonyt – mondom Kis Péternek a Kertem végén –, féltetni, óvni, mert különben elvadul. Azt mondog? – szól. Később aztán ezt továbbgondolom. Miközben a meditálás és a kerti munkabeli tapasztalás együtt bölcsőbbé tesz, felrévül előttem, hogy bizony, a szívünk békéje a Kertben, a munkában, például itt, aztán a családban, a nemzetben van.

A nagy birodalmak összeomlásakor is a kis közösségek támadnak fel és épülnek újjá. De nem akarok én politizálni, mint Veres Péter, akinek az első regénye az *Aszály* (1932) volt. Isten őrizz! Csak hát a Kertben ráér az ember mindenfeléről emlékezni.

Május 8., kedd: Mire meglocsoltam mindent, jött egy kis futó zápor. No, lám! Mit ad isten! Már költő is leszek. Ámultam-bámultam, ahogy a kunyhóból néztem kifelé (Vida Lajossal együtt, mert beszaladt hozzám), és láttam, azaz láttuk az érzékletes csodát! Az egyszerűségében is nagyszerűt. A földközeli a lélegzetelállítóan fenségest. „A zápor / arany napsütéssel átszőtt / ezüst esőfűgöny.” De oly hamar felszáradt, sajnos! Kiritkítottam a legényrózsát és a bársonyvirágot.

Május 12., szombat: fél 9-től 12-ig kapáltam a krumpli közét. Még alig jött ki, de a töveken ott napozik, sütkérezik 4-5 burgonyabogár. Brutálisan pusztítom őket: szétnyomom a lárvákat, a petéket, a bogarakat. (Morfondírozok. Hogy ennek miért nem találnak ki biológiai ellenséget? Nem tudnak? Ezért nem lehet Nobel-díjat kapni?! Persze, a paraszté a munka, a kereskedőnek meg úgy is megvan a maga haszna!) Majd a szokásos borsólocsolás. Néhány retek már jó húsos. És nem eszi semmi a levelét: semmi, se csiga, se pattanóbogár!

Május 16., szerda: reggel 6-tól 7-ig jó nagy zápor volt, de még 11-kor is esdegélt. A két nap alatt a Kertben 16 mm esett. A városban 45 mm. Nem baj, az öklömnymi göröngyök majd szétmállanak így is. Sajnos, a Kertemben én nem tudok felfogni esővizet, pedig jó volna!

Május 17., csütörtök: kibiciklizek a földi eperért. Retket is hozok haza. Nagy a sár, nagyon ragad. Imádjuk a szamócát. A feleségem dzsemet is csinál belőle.

Május 19., szombat. Újfent leszedtem a földi epret. Felhúzgáltam egy kilónyi retket, zöldséglevelet szedtem, először. A paradicsom- és paprikapalántákat meglocsoltam. 2 óra hosszat bogarásztam a krumpliföldön. 10 perc jut egy sorra. Az embernek közben megfájdulnak a lábizmai. (Kapálok egy kicsit, hogy lazuljanak. Azért is meg kell alkotnom ezt a naplót, mert jó, ha tudják az olvasók, ha a kezükbe kerül – főleg, akik nem termelnek semmit –, hogy mit jelent a kétkezi kerti munka, mondjuk április 14-től november derekáig.) Felesleges sajnálatni magam, mert aki élte már a kerti világot, az tudja. Na, de hát egy újszülöttnak minden esemény újdonság! Lesznek még, remélem, újszülött kertészek ezután is!

A piacon reggel találkozom Ézsiás Tónival. Megszólít: na, jelentkeztek már a legszebb konyhakertekre? Igen. Akkor csináljátok ebben a rossz időben is!? Igen. Képzeld, az eső előtt 13 napig reggel fél 9-től 12-ig, 1-ig mindig kinn maradtam. Mindennap kibicikliztem 3 kilométerre a Kertbe, és locsoltam meg kapáltam. Hogy kijöjjön a zöldség. Én ilyen Kertész vagyok! – Vannak még hülye emberek! – mondja viccesen. (Nem gúnyosan, nem haragból, hanem csak őszintén, csodálkozva. Annyira hihetetlen az, amit csinálók?! Tónit szeretem, sőt az egész családját. Jó család. Tanítottam az egyik lányát. Az apósának, Erős Bandi bácsinak egy szép könyvet csináltam. Semmi okom megsértődni rá. Nagy

dicséretnek fogom fel az elszólását.) Ilyenek az én legbensőségesebb kertész-ügyeim. De túlteszem magam rajtuk.

Május 23., szerda: feltöltöttem a krumplit, pontosabban megerősítettem a töltéseket. És bogarásztam. Van már óriás paradicsom is: egyetlenegy. Virágzik a vajbab, a cirmos bab, a Kelvedon csodája. Kiegyeltem a vetett paradicsomot. A Lucullus a legszebb, de tűrhető a tüdőszínű és a rövid konzerv is. Muszáj volt szednem a Május királya salátából, mert elnyomná a petrezselymet. Itt most bővebben esett, mint otthon. Felkaróztam a vett paprikapalántákat. Lám, egy 600 négyzetméteres Kertben is mindig van tennivaló! Váczi Imre barátom öt évvel ezelőtt, amikor a Rokkantkertben (hobbikert volt, sokan kihaltak belőle: vissza kellett adni a városnak) egymás mellett dolgoztunk, azt mondta: – Pista, te a szorgalmaddal pótolod, eléred azt, amit a természet különben nem adott meg. Imrének tanítottam a gimiben a fiát és az egyik lányát, de őt csak a hobbikertben ismertem meg. Azt is tudja rólam, hogy füzeteket vezetek. Egyszer mutattam neki az egyiket. Említette is másnap: Igazán megható, hogy beírtál az örökkévalóságba, beletettél szorgalmas, lelkes életed becses dokumentumába. Nagyon köszönöm! Köszönöm, hogy megénekelte engem is a Krónikádban. Bizony mondom, vigyázni kell, mit mond az ember, mert még megírják! Persze, örülök. (Korábban nem is tudtam, hogy ennek az Imrének milyen remek humora van! Otthon viszont már lassan, azt hiszem, azt tartják rólam, hogy a tanár úrnak mostanában a Kert a heppje! De ott még egyelőre nem tartok, hogy beszélgessek is a növényekhez, mint Hemingway öreg halásza a nagy halhoz. Habár feltétlenül együtt érzek velük én is! De ami késik, így tartja közmondás, az nem múlik. Tőlem, belőlem lehet, hogy még az is kitelik.)

Május 27., vasárnap. A krumpli kivételével mindent meglocsoltam: tököt, paprikát, paradicsomot, babot, uborkát, dinnyét, borsót, a virágokat, a sárgarépat s főleg a petrezselymet. Felkötöttem a futóparadicsomot. Fut a Nagydobosi sütőtök. Hamarosan virágzik, látom a bimbóról, a vetett paradicsom. Találtam 20 szem sárga málnát és földi epret. Nagy a meleg. Szakad az emberről a víz. Ha a meteorológus 30 fokot mond, akkor a napon megvan 40 fok. Kipróbáltam: a levegő az ebédlőben 30 fokos volt, az ajtón kívül, a napon már 40 fokos. Más ilyenkor önfeledten strandol, én csak növényt ápolok, gyámolítok!

Május 29., kedd. Locsolás, kapálás. Ebben az uborkában igazán érdemes gyönyörködni, olyan szép! Már sok az 1 cm-es nagyságú. Van pár kosszarvú paprika is. Jól nő a saláta. Borsót jó, ha egyszer tudok szedni, mert nagyon gyatra. 11-kor megáll a földem végénél Kozák István autója. Azt mondja István, neki is ilyen a borsója, és mindenkinek a kertben. (Ez országos betegség?) Mondom neki viccesen, némi öniróniával: délután én majd kiülök az udvarra a kutyáim mellé, és majd személyesen beszélgetek az Öreg Istennel, hol durvábban, hol szelídebben, hogy legyen eső. Ebéd után a kutyáké vagyok. Kipróbáltam az „eszmémet”. És: mintha használt volna, lett zápor! Micsoda véletlen! Fél 2-től esett 2-ig. Forgott felettünk a zápor, előbb északról jött, majd délről, végül nyugatról. Jég is volt. A városban, az Erkel utcán, mondják, 40 mm csapadék hullott.

A Kertben csak 17 mm esett. (Már bánom, hogy nem fogadtam ezzel az áldott jó Kozákkal, hogy tudok esőt csinálni!)

Június 4., hétfő. A Kertben tegnap 24 mm eső esett. Tiszta tészta a föld. Málnaszedés. A Rajnai törpe 1 vödörrel lett. Bokáig ért a sár, szúnyogok, levéltetvek, bögöly, poloska, rekkenő hőség, egy műanyag lapon állva bajlódok, hogy bele ne süppedjek a sárba; guggolva borsót szedni: nem egy leányálom. Nagyujjnyi az uborka, de nem tudok rámentni a földjére. Ami pedig a borsót illeti: a Rajnai törpéből csak annyi termett (4 kg), hogy több maradt tavalyról a hűtőben, de az ideivel együtt nekünk elég lesz. Tavaly ugyanekkora területen 20 kg lett tisztán, eltéve a hűtőbe. (Egyszer hopp, máskor kopp!) Nem nagyon csodálkozhatok, hiszen kiesett egy hónap a szokásos tavaszi tenyészidőből. A tél után rögtön jött a nyár. Nem is volt igazi tavasz. És eső sem esett, csak negyedannyi. Többek között ezért is termett csak ötöde a tavalyinak. Viszont a krumplira éppen jókor jött az eső: most virágzik, biztosan jól fog kötni. Hiába, az mutatkozik legjobban, amit a Váczi Imre barátomtól kaptam.

Június 10., vasárnap: 2 sor Mazsola csemegekukoricát vetettem a borsó helyébe. Nem kell egy kis fűszerpaprika-palánta? – kérdezi Kozák kollega, amikor mellém ér az autójával. De, megpróbálom: itt a kút közel, nem kell messzire hurcolni a vizet! Hátha nekem is sikerül, nem igaz? Megmutattam Istvánnak a Kertem, a sárga málnám, és örömmel megígértem neki, hogy valamit valamiért alapon ősszel majd adok neki egy tő sárga málnát. Köszönte, mert ő ilyet még nem látott. Másodvetésként 2 sor Kalocsai édes fűszerpaprikát palántáltam, mély árkokba, hogy jól tudjam locsolni őket. (Még beérhet, ha szép, hosszú lesz az ősz?– kérdeztem magamtól. Ám az én földemmel átellenben Eszternek már 10 centisek a paprikái! Vajon lesznek-e az enyémekek olyanok?) Uborka, vajbab, cirmos bab és fehér bokorbab szedésével fejeztem be ezt a számomra nagyon öröms, érdekes-értékes napot.

Június 12., kedd: Kis Péter (alelnök) majdnem megsértődött rám, hogy ő is kínálta nekem korábban a fűszerpaprikát, akkor miért nem kellett. Alig tudtam kimagyarázni magam, hogy most lesz aktuális, most, hogy kiment zöldborsó, és végképp nem kelt ki a karalábé. Kérdeztem, a tiéd milyen? Palotás. Két sorra lett elegendő. Kissé előregedettek már, de hátha fölveszik magukat! Történt már, hogy abból lett valami, amire nem is számítottam!

Június 13., szerda. Az éjjel fél 1 és 2 között nagy viharral jött az eső. Az udvaron 15 mm-t mértem a colstokkal. Legalább nem kell ma locsolni. Délután begyűjtöttem 1 vödör vajbabot, fél vödör uborkát. Az ubit mindennap szedni kell most már, mert gyorsan nő ebben a neki való időben. A bab a piacon 750 forint kilónként. Nekem nem kell venni, és az enyém, amit én előteremték, az sokkal jobb, sokkal szebb, kedvesebb! Ez nem önáltatás!

Június 14., csütörtök. Biztosan sziszifuszi dolognak tűnhet másoknak az, amit én csinálok. Bár a távolabbi szomszédok, Halász Bandi, Kis Péter és Kozák István is gyakorta kinn vannak feleségestől. Nekik is nagyon szép a kertjük (le a kalappal előttük!). Péternek a paprikamezőjét „irigyelem”, Bandinak a gyü-

mölcsfáit. Bandinak különben szakmája is a kertészet. Sok földi epret termel. Piacra is. Ők autóval jönnek-mennek. Öntöző berendezéseik vannak. A dolgokat „messziről nézve” (főleg a haszonelvűség szempontjából) nem kuliznak annyit, mint én. De én úgy vagyok vele, hogy engem ez a munka, ez az életritmus élte. Délelőtt a földközeli fizikai-szellemi kerti teremtető termelés, utána otthon egy jó fürdés, ebéd után megiszom egy korsó sört, és jöhet a másfajta, irodalmi-szellemi munka alkotása. A kettő jól kiegészíti egymást. Most esszéket, recenziókat, tanulmányokat írok, amelyek rendszerint vagy esetlegesen megjelennek a folyóiratokban (az *Agriában*, a *Partiumban*, a *Jászkunságban*, a *Magyar Naplóban*, a *Falufigyelőben*, a *Redemptióban*, sőt a szerbiai *Létünkben* és a kárpátaljai *Együttben*). 2015 előtt 10 évig a *Körmendi Lajos világa* című vakos háromkötetes nagy-monográfiámat írtam, illetve összegyűjtöttem három nagy kötetben Körmendi Lajos összes műveit. Ezzel a módszerrel. A testem és az agyam „karbantartásával”. (Amely műveknek a kiadásához aztán jórészt nekem kellett „összekalapozni” a pénzt. Elég megalázó volt. Nem mondhatnám, hogy a világ a tenyerén hordozza a szellemi munkát. Vagyis: ismét azt tapasztaltam, hogy az ember a legfőbb elhatározásaiban, ilyen vagy olyan okból, de többnyire magára marad. Ezt csak misszióként, elhivatásból lehet csinálni! Ezt a fajta magányt a konok, önfejű ember, amilyen én vagyok, meg is érdemli, nyilván.)

Újabb 2 sorra való Palotást kértem Pétertől. Ezeket a Kalocsai mellé palántáltam. Ezen felül ma is került hazavinni való: 1 vödör fehér bokorbab, fél vödör uborka, 2 főzőtök, 1 pohár piros málna. Tehát van már 6 sor fűszerpaprikám! Lehet, hogy lesz belőle 1 kiló készen? 3000 forint. Anyagilag nem éri meg annyit vesződni vele. De nem az anyagi haszon az érdekes ebben az egészben, hanem a saját termés nagyszerűsége és a kertes élmények temérdek sokasága! Kel a másodvetés retek. A 6. napon. Vajon bízhatunk-e hozzá? Jó lenne!

Június 18., hétfő. Mit látok: a 12×1,5 cm-es futóbabhüvelyek mint széles függönyön a rojtok csüngenek a 1,5 m magas hálón! Ma is kiegyeltem 1 sor zöltséget. Utána a 4 sor petrezselyem kapott egy-egy vödör vizet. Nem mindenkinek kelt ki a zöltsége, ha ez kikelt, kapjon további segítséget. A másodvetés kukorica kelne, de a fácán rájár, és végig kiveri a kelő szemeket. (Lehet, hogy tavasszal is ő ette meg a bolti kukoricaszemeket? A huncut. Túljárt az eszemen.) Gyönyörűen pompázik a legényrózsza, a kunok virága, a párna, az asztalterítő, a suba dísz. Én nem vagyok dúsgazdag ember, a gazdagok világát nem ismerem, így nem tudom, ők tudnak-e örülni az ilyen apróságoknak, mint én. Szinte hihetetlen, alig van két egyforma színű, színárnyalatú köztük. Levágtam a török szegfű szárát, hogy újranojjon a tövétől. Futóparadicsom-locsolás. A fűrtösön megint van érett példány. Nem is egy! Ezt nagyon érdemes vetni, palántálni. Ma a paprikasorok kaptak 20-20 liter vizet. Hoztam haza sárgulni kezdő, tehát erő erős kosszarvúakat. Meg még ajándékozni is tudtam belőlük Dedinszki bácsinak. Neki az unokáját tanítottam. Csendes, szorgalmas és jó sportoló volt.

Június 26., kedd. Negyedízben kapáltam meg az egész Kertet. Meglocsoltam a dinnyét. 2 tövet ki kellett venni. 20 darab kis termést számoltam meg. A zöltség

és a sárgarépa láthatóan meghálálja a locsolást. A virágokat is megsajnáltam. Ők is kaptak hát a vízből. A szépségükért. A három szép: a gyermek, a nő és a virág. (Ezt a gyönyörű mondást Szabó Páltól hallottam, a baráti asztaltársaságában, 1963 telén, amikor Pál-napkor felkerestem a nagy népi írókat az otthonában, a budai Diana úti házában, mikor Dózsa-regényéről, *A nagy temetőről* (1940) írtam a magyar irodalmi szakdolgozatomat kedves tanáromnál, Ilia Mihálynál. Én a jóhiszemű, a jóságos, emberszerető otthonosság kifejezését látom benne.) Hazafelé, a csapásról áhítattal meg-megnéztem növényi híveimet: Templom a Kertem.

Június 27., szerda. Legelőször a 2 besztercei szilvafán kezdtem. Kaptak egy-egy sárga vödör (16-16 liter) vizet. A 20 dinnye 20 liternyi vizet. A 2 sor Mohikán egy-egy vödörrel. A petrezselyem és a sárgarépa szintén. 12 sütőtököt számoltam meg, ebből 4 kanadai sonkatök. Szemerkélni kezdett: esőben indultam haza. Az egyik sárga vödör uborkával volt tele, a másikba futóbab, vöröshagyma, fokhagyma, zöldség, sárgarépa került, meg 2 csillagtök, 5 kosszarvú erős paprika, 4 paradicsom. Délután 2-től este 8-ig csupáncsak 6 mm-t könnyezett az ég. (Talán csak nem azt a csepp nélküli, száraz 13 napot siratta meg olyan kínkeservesen?) Hiába gyűrődött, készülődött a felhő, elment Püspökladány felé.

Július 1., vasárnap. Jaj, a babot ma is meg kell szedni, mert kétnaponként kell rákeríteni a sort! Egy fél vödör uborkát gyűjtöttem össze. El is vittem Nagyné Körmendy Évának 1 főzőtökkel, 1 patisszonnal és még néhány paprikával együtt. Évának gyönyörű udvara van. Bárhova nézek, virág és virág. Feri, a férje 20 cm-es fürtű szőlőket termel. Vihetné kiállításra. Évával egyetértettünk abban is, hogy a szép Kert örömforrás, és erőt ad, lelkesít! (És hogy életet otthonunk az Udvar, a Kert. Talán fiatalít is, vagy konzervál?)

Július 3., szerda. Szokásos locsolkodás. Majd megnéztem Kis Péter földjét, mert kíváncsi voltam a paprikájára. Elámultam, milyen szépek. Utána én is megmutattam az enyémet Péternek. Azt mondta: Nagyon szép a kertet. Az enyém mellette csak jelenthet. Nem úgy van az – mondom –, nekem olyan csodaszép fűszerpaprikáim sohasem lesznek, mint amilyen neked van! Péter van úgy, hogy elárasztja vízzel a paprikáját és a krumpliját.

1. kertnézés. A verseny zsűrije délután 3-kor keresett fel bennünket. Lingné Orosz Hajnalka és Sipos Gábor (Veres Péter első regényének, az *Aszálynak* a főhősét is így hívják) kertészmérnök. Rendesek voltak. Végigvezettem őket a csapáson, közben magyarázgattam: hol mi van és miért. Mindent figyelmesen meghallgattak. Egy-két kérdést fel is tettek, például azt, hogy tervezem-e a kertet. Hajnalka fényképezgette a növényeket. Kérdezték, hány éves vagyok. A 75.-et taposom, szeptember 11-én leszek 76 éves. Tetszett nekik mindaz, amit láttak. Én is örültem a találkozásnak. Aláírtam az adatlapot. Nagyon kellemesen búcsúztunk el. Jó volt kutyafuttában kibeszélnem, mennyi mindennel múlatom itt a Kertben napot. Autonóm vagyok, hogy úgy mondjam. Megyek a magam feje után. De én így érzem jól magam.

Július 5., csütörtök. Uborkaszedés. Az egyik patisszont megrágtá az őz. Néhány vöröshagyma már beérett. Vigyázni kell vele, mert a gyökere egyik-másiknak

kezdene rohadni! Locsolás. Összesen, csodák csodája, 29 paprikacsövet számoltam össze a Kalocsain.

Július 8., vasárnap. Felszedtem a fokhagymát. A tavalyihoz képest törpe. Tavaly 1 hónappal korábban dugdostam el, és 1 héttel később szedtem fel, mint most. Ennyit jelent a tenyészidő-különbség. És az, hogy tavaly ötször annyi csapadékot kapott, és sokkalta jobb nevelő időt. Vetettem 1 sor cirmos babot fészekbe, és 2 sor Mazsola csemegekukoricát. A futóbab letermett. 5 dinnye megrohadt. Mivel két napot kihagytam, egy sárga vödör uborkát szedtem össze. Már több benne a salátának való. Még mindig jó az indája. Habár kezd némelyik levél rozsdafoltos lenni. Csokorra fogtam 5 szál kardvirágot (2 fehérét, 1 sárgát, 1 lilát, 1 sötét rózsaszínűt). Éjjel esett 15 mm. Reggel kimenjek, ne menjek ki a Kertbe?

Július 12., csütörtök. Menni kell az uborkáért, mert különben nagyra nő! A sártól hamar nagy papucsod lesz. A mai szüret: uborka, 2 dinnye, egy marok petrezselyem zöldje, 1 főzőtök, 3 fej vöröshagyma, 12 cső tengeri. Két csokor virágot is összekötöttem a csomagjaim tetejére: 7 szál hófehér kardvirágot a feleségemnek, 11 szál más-más színű legényrózsát. Szeretem a virágokat otthon látni a kerti asztalon. Mutatnak, csalogatók. Még a méhecskék is odaszállnak rájuk! Meg néha a szender vagy a díszes fecskefarkú lepke.

Július 14., szombat. Bújik a vasárnap elvetett cirmos bab a 6. napon. Érik a ringló. Megkapáltam a paprikákat, majd meglocsoltam. Sok az elöregedett, rozsdabarna uborkalevél. Nagy Gyuláéknak adok egy nagy zacskó kosszarvú paprikát, erőset, édeset, vegyesen. Ők áthoztak egy kis vödör bódi szilvát. Bőségesen hozok haza uborkát, petrezselymet. Hoztam még 12 szál kardvirágot (fehérét, sárgát, lilát). Margitkának az utcánkban átvittem egy fél vödör uborkát és egy kis petrezselyemlevelet is. – Ne tessék pénzt adni, akkor nem hozok!

Július 16., hétfő. Zsendülnek a vetett paradicsomaim. Az Agria burgonya indája kezd sárgulni, mert korai. A paprika-, sárgarépa-, petrezselyemlocsolás után leszüreteltem a főzni való kukoricát. Sárgulnak a bablevelek. A bab megkezd az érését. Viszont üdén, különlegesen szépek a fehér kardvirágok! A levágott 14 szálból két szép csokrot állítok össze nagyapóék sírjára. A Borjú dűlői temetőben nyugszanak. A feleségem nem tud kijönni, de hálásan köszöni, hogy még erre is gondoltam. Így csak én gondolkodom el a sírjuknál a világ folyásán. („Itt nyugszik Olajos István 1910–1992 és Olajos Istvánné 1920–2004. A jóság és a szeretet szállt a sírba veletek.”) A sír előtt elréved, elmereng az ember az élet múlásán, hiányán. Hogy írja a drága Petőfink a világszerte ismert *Szeptember végén* elégijában, Koltón, 1847 szeptemberében? „Elhull a virág, eliramlik az élet...” Nyugodjanak békében.

Július 18., szerda. Kiigazítottam a paprikák barázdáit, hogy ne folyjon el a tövekre locsolt víz. A fél dinnyeföldet felkapáltam, mert leérett rajta a dinnye. A tegnapi zápor nyoma nálam alig látszik. Gyula kukoricáján viszont igen. Igen jó fajta. Amíg a vonatból nézve még Cegléd körül is csak derékig ér a tengeri, a Gyuláé embermagasnál is nagyobb. Lám, a gyökerekhez most is összegyűj-

töttek, vagyis levezettek a levelek legalább egy-egy liter vizet. Elmés szerkezet! Látszik a nedvességen az eredményesség. És átlagban 2-3 cső van egy-egy száron! Nem győzöm dicsérni Gyulának. – Nagyon jól jártál, hogy idejöttél, szomszédomnak. Nem panaszkodhatsz a kukoricádra. Országszerte nézve is igen ritka szép! A csillagtök megadta magát. A vetett cirmos bab, látni vélem, szinte jól érzi magát ebben a borongós időben. A sárga málna még az újabb hajtásai végén is hozza a terméseket. Megint szedek jó félvödörnyi uborkát a 20 méterről. Már találni méreteket is a másodvetés hónapos retkek között. A szokásos brutális bogarászás után („Halál a krumplibogarakra!”), mert már nem volt mit tenni, hazamentem. Ritkaságszámba megy nálam ez a lazslálás! Szokatlan.

Július 30., hétfő. Paprikalocsolás, uborka- és paradicsomszedés. Vidáék adtak egy kosár érett körtét. Kiss Pistinek, a hentesnek szedtem egy jókora marok erős kosszarvú paprikát. Az idén is ő főzte Karcagon az ország legjobb birkapörköltjét, és tavaly is. Kihúszom magam, büszke vagyok rá, hogy ő a mi hentesünk. Megérdemli ezt a kis ajándékomat. Az uborka már-már a kihálás előtti állapotban van: az indák kopaszok, mégis terem! Afféle csoda ez. Honnan veszi hozzá a vizet? Őszintén: boldog vagyok. Ráadásul kezd bújni a vajbab a 7. napon. Ma nagyon elégedett vagyok magammal, a Kerttel, mindenkivel.

Augusztus 1., szerda. Paprikalocsolás. Közben látom, az uborkának most már tényleg vége. Holnap kikapálom az indát. Kiástam egy fél vödör Somogyi kiflit. Néhány igen nagyra megnőtt, kár, hogy kevés volt rá az eső, locsolni meg nem győztem volna. Így is szinte erőmön felül gürcölök. Hazafelé hallom, surrog valami. Hát a kerékpár külső gumija adta meg magát. Rojtosra kopott. Irány a bolt. 7600 forintért mindkét kerékre tajvani külsőt, belsőt vásároltam. (Bicikli nélkül meg vagyok löve, én azzal felpakolva tergenyézek haza mindent.)

Augusztus 2., csütörtök. A maradék 10 darab uborka levétele után kikapáltam az indákat. Remekül termettek. Nagyon megszolgálták a gondozásukat. A feleségem télire eltett 50 kilót: 10 ötliteres üveggel, felét vizesnek, felét kovászosnak. Paprikalocsolás, -kapálás. A délutáni locsolástól jobban kell, hogy nőjenek a paprikáim! Hiszen a 35 fokon délelőtt sok víz elpárolog, este viszont lehűl a levegő 20 fokra, a töveknél több víz marad. A vöröshagyma helyébe árkot húztam, és abba tavalyról maradt fokhagymát szórtam: szórtam, mert szakadt rólam a víz, nem volt erőm duggatni. A sütőtökök levelei a fészkeknél penészednek, összeesnek. De nincsen velük semmi komolyabb baj. Szerencsére. Este, 7 után megérkezett az eső, csak 8 mm, de az is valami. Holnap megint nem kell locsolni. Jól jött, azért is, mert segíthetek itthon a paradicsom feldolgozásában.

Augusztus 4., szombat. Felnýttem a szilvafák melletti vajbabot, és a gazt kikapáltam, egy kupacba húztam. A földet szépen simára elgereblyéztem, arra kiterítettem egy ponyvát. Arra hordtam rá a kinyűtt babszárakat. Egy tejfölös poharat teleraktam sárga koktélpáradicsommal. Ugyanis Kiss Imrének ígértem (ezermester, a tanítványom volt magyarból az esti-levelezőn), hogy viszek neki: nem ismeri. 2 sorban eldugdostam a tavasszal megmaradt dughagymát. A sorokba egy-egy vödör vizet vittem. Próbáljuk meg ezt is: ebben a 35 fokos me-

legben mi lesz belőle? Eszünk-e majd belőle újhagymát? Szedtem 1 vödör nagy paradicsomot. Meg kihúzgáltam a maradék néhány vöröshagymát. Összesen lett nekem körülbelül 40 kg vöröshagymám. Országosan nézve – mondja a tévé – kevesebb termett, mint szokott. Az idén minden másképp alakul, mint tavaly.

A babcséplés sem egyszerű szellemi munka. Villával előbb csomóba rakod a babot. Aztán nagyobb ütésekkel kivered a szárából. Az üres szárat aztán kidobod egy kupacba. A megmaradt hüvelyeket tovább töröd, most már óvatosabban, kisebb villacsapásokkal. Középen összegyűjtöd a törmeléket, a hüvelyeket a zúzott száraz levelekkel együtt. Amennyire lehet, leszeded a levélport. Ezután következhet a vödörbe szedés. A vödör türelmes rázogatóásával a felszínre tör a léha por, az aprólék. Azt ki kell dobálnod. És jöhet a szelelés. A tele vödörből az üres vödörbe való átszórás. Széllal szembeállva, jó magasra kell emelned a vödröt, és rázogatva szórni a magvakat. Attól függ, milyen erős a szél, előbb-utóbb kitisztul a bab. Sokszor hosszabb ideig áll a levegő, várnod kell, mert csak néha jön egy gyenge szellő, enyhe fuvallat, de hát ez ilyen dolog. Ami szemét (földdarabocska, hibás mag, nehezebb törek), azt otthon kényelmesen ki lehet válogatnod egy udvari asztal mellé ülve. A cséplés folyamata is elvesz vagy 2 órát, de a gondos kiválogatás is ugyanannyit. A cséplés és szelelés ősi módszer, az ókori festményeken látható, hogy már az egyiptomiak is csinálták. Viszont ma már nem mindenki ismeri ezt a módszert. Inkább kifejtik. Kis Péter meg is kérdezte tőlem: aztán nem lesz baja a babnak, nem törik össze? Nem, mondom, én mindig így szoktam csinálni. Próbáld ki, hamarabb van! Én nem viszem haza a hüvelyeket, az én műhelyem itt van, a szabad ég alatt.

Én már a világ végére se csavarognék el. Nem érdekel. Nekem ez a világ közepe: ez a kies Kert! A kenyerem javát én már megettem. Mi maradt még? Nyugdíjas koromra a Kert, a kertész és az irodalmár hangyatiürelmű, szorgos munkája. A jó barátok, ismerősök könyveinek gondozása, bemutatása, recenziók írása. Van, amelyik könyvet akár ötször is átjavítottam: szerkesztés, helyesírás, nyelvhelyesség, stílus szempontjából; akkor jó a munkám, ha az aranyrögből karikagyűrű lesz, minden jó szövegnek muzsikálnia kell! Olyan ez, mint mikor a mustból kiforr a bor. Így készítettem el egymás után, az otthoni szellemi és a kerti fizikai munkám szimbiózisában, vonzásában a helyi kulcsemberek-értelmisségek egy tucatnál is több könyvét! Így született meg Oláh Sándor egykori üzletember könyvein túl Cs. Kovács Imre tanító (*Gazdagító örökítés*, 2006) könyve. Aztán sorba mind: Erős András mérnök-tanár, igazgató (*Szerencsés élet*, 2006), dr. Horváth József főorvos (*A küszöbökért*, 2006, *Tudattalanhasadás*, 2011), Kárpáti Jenő tanító (*Keserves*, 2006, *A messze látó pásztor*, 2009) a mesterszállási Kovács János könyvtáros (*Nagykunsági tükrök*, 2009, *Búcsú*, 2011, *Hétköznapiak*, 2013, *Vidékkönyv*, 2015), Szilárd Ferenc tanár (*Életem*, 2011), Bihari György mezőgazdász, bankár (*Apáink hagyatéka*, 2015), Fejes László mentőtiszt (*Jakob lajtorjáján*, 2012, *Útban hazafelé*, 2013, *Hullámverésben*, 2013, *Új utakon*, 2017, *Patkolatlan pegazus*, 2017) könyvei. Megkerestek engem ezek a jó emberek, hogy segítek már nekik, mert ők nyomot, jelet akarnak hagyni maguk után, amely megőrzi a nevüket,

hogy nem éltek hiába! Az ő életük emléke semmiképpen se menjen kárba a múlt idővel! És hát persze: használni akarnak! Mert a szó elszáll, az írás megmarad. Szóval: nekem a Kert a teremtés királyi non plus ultrája! A Kertben a növényekkel való foglalatosság közben nyugodtan járhat-kelhet ide-oda az ember agya, töprenghet például, többek között akár a különböző irodalmi, stílusbeli megoldásokon is. A Kertben összességében harmóniára találsz: nagyra, tágra nyílik ki előtted a világ!

Augusztus 7., kedd. Azt tanácsolta a meteorológus, hogy 11 órától 15 óráig ne tartózkodjunk a napon. Mértem: ami árnyékban 33 fok, az a napon 44. Tudniillik: a hőség. A szervezet túlzottan ki van szolgáltatva a hőségnek. A másodvetésem tengődik: a tengeri cérnávékonyan furulyál. A maradék retek felmagzik. Talán a babból lesz valami, ha locsolom, óvatosan, hogy le ne égjen a levele. Egyébként a nyuszikának is élnie kell, és jó az ízlése: ő is szereti a zöldbabot, sőt: imádja, nem csak én, mi. A babsor tetejét, még szép, hogy lelegelték! Került 1 zacskó savmentes paradicsom. Eszternek, a földem végénél, a bejáró út túloldalán fűszerpaprikát termelő szomszédomnak (igen jó a paprikája, mondta Vida), mert most ő nyírta le az úton a fűvet, vittem egy vödör paradicsomot, vegyesen nagyot, Lucullust, tüdőszínűt. Neki is van, de még nem terem, kései fajta, mondta. Köszöntem a jóságát, ő is az enyémet.

Augusztus 8., szerda. Felnyűttem az uborka és a petrezselyem közti 3, illetve a Kondor és a paprika közti 1 sor vajbabot. Mivel mindent töltök, a töveiknél még maradt némi tartalék nedvesség a földben. A szilvafákhoz hurcoltam őket. Ebben a 46 fokos melegben ott, a tűző napon még ma jól kiszáradnak. Délután 1 vödör Lucillus-szedés után megvallattam a paprikákat (a Kaliforniait, a Fehér özőnt, a kosszarvúkat, az Alba Regiát), két nagyobb zacskóval lettek.

Kicsépeltem a második adag vajbabot. Ma jobb volt a széljárás, mint a múltkori fuvallat. Jól adta a vajbab a termést. Gyula szomszédom tengerije kezd fehéredni. Így mondjuk: kezd ősülni, vagyis érni. A rövidebb tenyészidő dacára, amint látom, nem sült meg. Jól emlékszem, gyerekoromban, gimnazistaként otthon, Pusztaszenttornyán szeptemberben (elején, közepén) törtük a kukoricát. Hiába, valószínű, hogy ez már a klímaváltozás hozadéka. Ezután csak ilyen meleg, száraz nyarakra és ősökre, illetve hideg, esős telekre és kora tavaszokra kell készülnünk? Vajon beköszönt véglegesen ez a két évszakos év?

Augusztus 9., csütörtök. Ma is pokol lesz. Délelőtt kiválogatom a tegnap csépelte szemetes babot. Nagyon meg vagyok elégedve! Tisztán 6,5 liter lett. Műanyag flakonba téve 6 évig is eláll, és csíráképes marad. Vajbabból termett összesen 14,5 liter. Cirmos babból 5 liter, fehér bokorbabból 4 liter. Az idei száraz szárazbab-termés tehát összesen 23,5 liter. Bőségesen előteremtett termés ez! A Teremtés csodája! Örvendezek.

Délután megint nem volt kinn senki se rajtam kívül. Ki az a marha, aki ilyen melegben kockáztat, és kimegy a Kertbe? Hát én, ki más. Egy árva lélek sem zavarta a munkámat. Locsolni kell, szigorúan locsolni! Legyen legalább látszatja valaminek, ha már ennyit dolgoztam rajta. Locsolni, locsolni a paprikát, a mál-

nát, a földi epret, a sóskát, a 4 őszibarack-csemetét. Virágzik a másodvetés cirmos babom, persze már csak az a része, amit meghagyott a nyuszika. Csoda, csoda ez a 46 fokok tűző napon! Nem is hittem, hogy ez lehetséges.

Augusztus 10., péntek. Árnyékban 35 fok. 2. paradicsomfőzés: délelőtt otthon újra paradicsomfőzés. Lett 20 üveggel. (Lucullus és vegyes.) Délután felszedem a dughagymát. Gyatra a mennyiség, jó, ha 2-3 sorra elég lesz jövőre, nem 5 sorra, mint az idén. Jövőre majd a magról neveléssel kipótolom. Az idén viszont volt bőven, tavasszal adtam Vidáéknak is, minden fajtából. Sőt: Dedinszki Laci bácsinak is. Ő új tag: 83 évesen gyalog kocog ki a kertjébe. Néha a kuttyájával együtt. 3 paprikát elfonnyadt. Gutaütést kapott, vagy a lóbogár rágta el? Ez a jó, ez az esteli locsolás: legalább 14 óráig nem párolog el teljesen! Éjszaka feldolgozhatják a növények. A délutáni locsolás csaknem háromszor annyi hasznot hoz, mint a délelőtti. Délután 6 órára befejezem a locsolást, és másnap 10-kor még sötétlik a föld, a locsolás helye. Ez $12+4 = 16$ óra. Ha viszont délelőtt locsolok, mondjuk fél 8-tól, és 9-re fejezem be, akkor 13 órára már elpárolog. Ez csak $1,5+4$ óra = 5,5 óra. Tovább tart ez a kegyetlen hőség! Sajnos.

Augusztus 12., vasárnap. Felszedtem az összes Somogyi kiflit. Sok közte az apró, a közepes, kevés az igazán nagy. 2 vödörrel lett. Kb. 32 kiló. Lekapkodtam a futóbab érett hüvelyeit. Van még a tavalyról vetőmagja, de ha már megtermett, ne vesszen kárba. Adtam Vida szomszédomnak 6 darab óriásparadicsomot. Egy picit segített krumplit ásni. Neked nincs segítség? Nincs, de nem is kell. Ezt én vállaltam. Ennyi mozgásra szükségem van. Én itt állok helyt, a szorgalmas feleségem pedig otthon.

Időnként eltűnődök. Emlékeimben nagyon elevenen él egy nagy sikerű japán film, *A kopár sziget* (1960). Egyetemista koromban láttam Szegeden. Sindó Kaneto fekete-fehér filmdrámájában emberfeletti akarattal hordják fel a meredek dombra (hegyre) letről, egy másik szigetről csónakkal odaszállított vizet. Egy törékeny nő és egy kopaszodó férfi. A film igen aprólékosan mutatja be a vízfordást és az öntözést. Vállon átvetett vízfordó rúddal gebeszkednek felfelé, viszik vödrökben, emberpróbáló módon, az éltető vizet locsolni. Amikor a nő véletlenül felborítja a vödört, a férfi pofon üti a feleségét, aki a földre zuhan. Természetesen járt ki a pofon: mert itt nem lehet hibázni. Majd szóltanul folytatják a munkát. Minden tövet külön öntöznek. Az izzó föld hamar elissza a vizet. (Szinte pezseg az én földem is a melegben, ha rálöttyen a locsolókannámból a víz!) Mindennap folyik ez a monoton munka. Szóltanok, nem beszélnek. Nevük nincs, így még inkább az általános emberit hordozzák. (Bárhol a világon érvényes lehet a nagy akarásuk, mert akár reménytelenül is lehet harcolni és akarni valamit.) A film roppantul kifejező drámaiságát növeli a csend, és az, ahogy a csendben felerősödik a természetes környezet zaja. Zene csak a legfontosabb helyeken hangzik el, erőteljesen. A film puritán, egyszerű eszközei nagyon felkavaróak. Engem sokkolt első látásra, mert emlékeztetett egy régi-régi magyar nyárra. A mi nyarunkra. Gyerekkoromban, 1952-ben is ilyen aszályos év volt. Én tízéves, Rákosi Mátyás pajtás, „népünk bölcs vezére”, „Sztálin legjobb ma-

gyar tanítványa” pedig éppen hatvanéves, a hatalma csúcsán óriási csinnadrattával ünnepelték – ugyanakkor a hatvankét éves nagyapám, Rideg Sándor pedig, a ki engem felnevelt, mellesleg 42 hónapig volt huszár: irtotta a tarackot. Úgy irtotta ki a tarackot 3 holdon, a Békés megyei Pusztaszenttornyán, hogy a búza learatása, illetve az asztagba való behordása után folyton szántott (ő úgy mondta, ugarol), fogasolt, akár háromszor is. Két kis gebeszkdő lovával, sokszor korcsolyázó kis egyes Vidats-ekéjével. A sekélyen felszántott földben nem hagyta, hogy a tarack gyökeret verjen, eresszen. Pár év alatt így irtotta ki. Hiába nevelték, már a szomszéd dűlőben is, neki lett igaza. Most értettem meg igazán a kisember valamiféle hőstettét. Bolondság volt? Nem, nem volt bolondság. Parasztbölcsesség volt. Súlyos és felemelő. A kritika is kiemelte a film öszszetetttségét, amelynek lényege a hatalmas tragédia és a hatalmas életigenlés együttese. Ők nekem a dolgozó emberek ikonjai, archetípusai. Méltán lett világhírű ez az alkotás.

Vajon lesz-e értelme az én paprikalocsolásaimnak? Megéri-e? Anyagilag biztosan nem. De erkölcsileg? Hobbidacból?! Kíváncsi vagyok, mire viszem én ezzel az örült-lelkes munkával. Nekem mennyi fűszerpaprika terem? Terem-e legalább 1 kiló? Én hiszem, mert számomra újdonság, hogy csupa gyönyörűség lesz végigkísérni a fűszerpaprikám növekedésének és csodálatos színeváltozásának útját a palántálástól az asztalomig! (Lám, lehet lelkesedni, szurkolni egy növénynek is!) Tudom én, hogy soha nem tudok termelni 20 centiméteres harsogó, ropogós, húsos étkezési erős paprikát a szalonna mellé, olyat, mint szakmájukban a bolgárkertészek. Ahhoz kellene még öntözőberendezés is. De amit én termelek és teremtek elő, azt tudom, hogy vegyszermentes. És nekünk, természetesen, tökéletesen megfelel.

Augusztus 15., szerda. Ma le kellene szednem a Lucullust, a Kecskemétit, de rá se tudok menni a földre, akkora eső volt ott is. Az egyik tagtárs 25 mm-t mért. Úgy beragadt a biciklim, hogy nagy nehezen tudtam csak kihúzni a bejáró útra. Még holnap se megyek ki, az biztos. A fűszerpaprikáim még nem haloványok, sápadtak, mint Eszteré, hanem még csak haragoszöldek. Ez a föld most megkelt, mint a tészta. Dagasztani lehet. Holnap pihenhettek.

Augusztus 17., péntek (fél 9–10). Még ma is ragadt. De 2 vödör paradicsomot (32 kg) leszedtem. Főleg Lucullust. Hazafelé tartva, az Erkel utcán az egyik vödörrel beadtam Kiss Imrének. (Az ígéret szép szó, ha megtartják, úgy jó.) Lecsavartam a zeller zöldjét is neki, mert mint mondja, zellert is tesz a lecsóba. Mennyiért adod? Semennyiért. Csak ajándékba. Jó. Na, majd, ha kellek valamire, szóljál! Rendben. (Később azt mondta, 8 liter lecsója lett. Jó sűrű.) És milyen sokat nőtt 2 nap alatt is a paprika! Az is sokat jelent, ha egy nap nem látom.

Augusztus 20., hétfő. Hozzákezdtem a Desirée krumpli felszedéséhez. Másfél soron 4 vödörrel, 64 kg termett. Némelyik kereszteződött a Kondorral, a Somogyi kiflivel, mert a forma megfelelő, de rózsaszínű a termés. (Nem mindig jó a forma se, mert nagyobb, akár tenyérynyi.) Nem volt sok eső, csak jó, ha ötöde a tavalyinak, és nem vettem méregdrága vetőmagumót, csak a magam hagy-

ta gumókat ültettem el. És mégis! Talán soha nem volt még ilyen szép termésem burgonyából! (Újfajta krumplit tenyésztettem volna ki? Hiúság illet még gondolni is!) 2 órába tellett 4 vödör felszedése, a hazavitele, kitergetése pedig 1 órába.

Augusztus 21., kedd. Ebben a hőségben Olajos István tanár úréknál Karacson másodjára érik a füge. A tanár úrnak az a véleménye, hogy nem éri meg a fűszerpaprikával való bajlódás: sok munkába telik. Egy segédmunkás a kőművesnél napi 8-10 ezer forintot keres. Az órábéra 800-1000 forint. Én viszont – nem mondom neki, csak gondolom magamban – már csak azért is megcsinálom a napi locsolást! Kíváncsi vagyok, mire megyek a szorgalmammal. 3. paradicsomfőzés. Délelőtt kifőztük az utolsó adag paradicsomot: 20 üveggel lett. A napon, a 45 fokon lehet, hogy hamar kitelik majd az ideje azoknak a szép, magas paradicsomszáraknak is. Csak a paprikákat és a zellert locsolom. Nincs több időm.

Augusztus 25., szombat. Halász Bandi ideadta a létráját, így le tudtam szedni a besztecei szilvát. 3 vödörrel lett (kb. 48 kg). Nekem az idén termett először. A feleségem a feléből (ennyi lett kiválogatva, megmosva, magvazva, darálva) kitűnő lekvárt főzött (15 kiló lett).

Hát a mama? – kérdezi Kis Péter, amikor a vállamon cipelem a kétágú létrát. Otthon van, felem. Nem is jön ki többet. Az annyi sok betegségben nagyon lefogyott, legyengült: „mindig keskenyebb lett”, idézem Péternek József Attilát. Nem is engedhetem, hogy jöjjön. Minek erőltesse meg magát? Tavaly ilyen tájban a nagy igyekezetében nagyot esett a biciklivel. Elöl pakk, hátul pakk. Egyszerűen nem tudta tartani a kormányt. Felborult, és mindent kitalált. Hiába, csak elhasználódunk már! Öreg korunkra lejár a szavatosságunk. Sokan nem akarnak tudomást venni róla. Pedig ez az igazság!

Amíg a szilvát szedegettem, és aranysárga húsát eszegettem, pedig nem ittam semmit, a szent révületben, folyton járatam az agyam. Mit tehetünk? Jól van ez így. Itt a Kertben senki sem zavar a Csöndben. Tökéletesen kikapcsolod magad a Világ zajától. Befelé fordulhatsz, mint a hívó a templomban. Elfoglalhatod magad. A magad ura vagy. Úgy haladsz, ahogy te éppen elgondoltad, makacsul a fejedbe vetted. És a végén csak magadat okolhatod, ha nem sikerült a terved. Nincs sértődés, háború. Ha tévedtél mégis, szabadon, bölcsen töprenghetsz, és korrigálhatsz, ha még tudsz. Nincs civódás, nincs összekoccanás, egymásnak akaszzkodás. Tehát menedéked is ez a Kert! Hogy is mondja az elnök úr, Halász Bandi, az egykori katonatiszt, ha mégis van köztünk, csillapítva az esetleges problémát? Nyugi van! Béke van! Nincs Háború! Itt dolgozhatsz magadnak a Kert csöndességében! És úgy nyaralhatsz, hogy nem költöd a pénzt! És még kézzel fogható értéket is állíthatsz elő! Amit a kosárba tudsz tenni, a Te kosaradba!

Ez a Bandi, köszönet érte, rávilágított valamire! Pár éve már, még a másik Kertben, amit sajnos, le kellett adni a városnak, mert már sokan kihaltak belőle, 300 liter vizet is kihordtam locsolni, és meg se kottyant! Mert közben, fejben,

Körmendi-verseket elemeztem. Olyan jó volt: olyan jó és szép összefüggésekre jöttem rá, mint máshol, máskor még soha! A Kert tehát nekem egy szent hely: valamiféle alkotó, teremtő műhely! Mert különben mit is csinálhatnék otthon, ha mondjuk, unatkoznék? Ha már belefáradnék a sok olvasásba is? Csak nézném a plafont?! Vagy a tévét. Itt viszont, a Kertben, nem lehet unatkozni! Itt mindig van, kerül valami, ami megfog, ami leköt. Tévedés, félreértés ne essék tehát: a Kert még véletlenül sem az idilli lustálkodás színhelye! Hanem az alkotásé, a teremtésé! Nem véletlenül mondja ám az én kis feleségem nevetve, hogy – Pista, te nem vagy egy kissé elfogult? Mert te úgy vagy vele, hogy amit te termelsz, bocsánat, teremtesz, az csak jó lehet? – Hát, az valóban így is van! Vagy nem? Nem hiszel a szemednek? Annak a sok-sok isteni jótéteménynek, amivel elhalmozom ezt a házat?! – De. (Mosolyog rám, a jobb szemöldökét felhúzza, kedvesen.)

Augusztus 29., szerda, augusztus 30., csütörtök, augusztus 31., péntek, szeptember 1., szombat. Felszedtem a Balatoni rózsát is (64 kg), muszáj volt, mert kezdett csírázni. Jól termett az Agria, a Kondor, a Balatoni rózsa, kevésbé a Desirée, legkevésbé a Somogyi kifli. 100 négyzetméteren összesen körülbelül 250 kg termett: testvérek között is, pontosan semmit sem méricskéltem. Leginkább a Balatoni rózsa a rothadás. (Ott, ahol a gumó kinőtt az indán.) Azt hiszem, jövőre elég lesz a 12 sor helyett 10 sor is. Most 160 forint a krumpli kilója. Olcsóbb nem lesz. Csak ez maga 40 000 forint! Nekünk elég lesz újig. (Az idén július 4-e volt az újig, jövőre lehet, hogy hamarabb lesz!)

Szeptember 3., hétfő. Gyorsmérleget csinálok. Ebben az évben gyatra volt a borsó, a tavalyinak csak az ötöde termett. Gyenge a fokhagyma is, de magyar termék, és nem kínai (aminek se íze, se bűze), nekünk elég lesz. A sárgadinnye sem sikerült. A vöröshagyma megjárja. A Mohikán uborka 20 méteren rekord-termést hozott, közel 180 kilót, a paradicsom szintúgy, a 20 méteren 180 kilót. A Lucullus verhetetlen. Ez az év a bab éve: 20 kg a hűtőben, 23,5 kg szárazon. A krumpli is hozta a formáját. Megérte a nagy hajtás? Meg. Annak ellenére, hogy kiadás is volt jócskán. A tagdíj 2750 forint, a szántás 2500, a fogasolás 2000, a permetezőszerek: az Apacs 900 forint, az Actara 1250 forint, csak a palánta 3000 forint, a vetőmag 10 ezer forint körül. Ez összesen 22 450 forint. Ezzel szemben csak a krumpli, mint korábban számoltam: 40 ezer forint. Tehát, aszály ide, aszály oda, nem panaszkodhatom. A feleségem, Zsuzsa azt mondta nekem, hogy karácsonyra minden testvérének, Istvánnak, Jánosnak és Juliannának is ad egy-egy teli ötliteres üvegben vizes uborkát az ünnepi ebédhez. (Vagyis az „én nagy Tettem, a kies édeni Kertem” gyümölcséből! Hát milyen Kertész vagyok én?! – húzom ki magam, és kérdezem magamtól némi megérdemelt büszkeséggel.) – Nagyon helyes! – mondom neki.

Szeptember 6., csütörtök. Leszedtem egy fél vödör erős paprikát (cseresznyét, tüzes pirost, pepperonit, csilit). Otthon megmosom, megszárítom, utána a feleségem felfűzi, és én rúdra akasztom, kiteszem nap mint nap egy állványra. Hadd süsse a tűző nap! Legyen jó: csontszáraz! Aztán novemberben kimagva-

zom, hagyok benne egy kevéske magot, hogy olajával megtartsa az örlemény a szép piros színét. Majd összetöröm apróra, és jöhet az őrlése. Odakinn, az udvaron, mert rendkívül óvatosnak kell lenni vele. Megköhögtet.

Szeptember 10., hétfő: 2. kertnézés. Vida Lajos a kapun belül éppen kaszálta a füvet. Jöttek a Kertet megnézni, mondom neki, amikor bemutattam a zsűrit. Vida készséges. Sokkal szebb is volt korábban, jegyzi meg a zsűrinek. Én is szabódok. Hát igen. Végigvezettem őket a csapáson, és magyaráztam mindennek az „élettrajzát”. Közben Lingné Orosz Hajnalka fotózta a növényeket: a légényrózsát, a másodvetés cirmos babot, a még mindig virágzó Lucullus paradicsomot, az erős paprikát, a fűszerpaprikát, a sütőtököket, a hajtó zsidóhagymát. Kérték a permetezési naplót. – Szép ez a kert még most is! – összegzi a véleményét Hajnalka. – Hát, bizony sokszor megkapáltam. Csak azért is locsoltam nap mint nap a zöltséget, hogy kikeljen és megmaradjon. Nekem lesz elég. És naplót vezetek, árultam el a zsűrinek, és ha lesz még jövőre is *Jászkunság évkönyv*, akkor megpróbálom megjelentetni benne. Mire lehet menni egy ilyen aszályos évben egy kiskertben? Az idén szerintem sokkal jobb lesz a sütőtök, mint tavaly. Ebben a pokoli hőségben több cukor képződik, édesebb lesz a tök húsa. Itt meg, a porcelántál-itatón egy szép búbos banka pihegett, ivott, majd bóbiskolt a minap. Nagyon fáradt lehetett, és beteg, mert nem reagált az érkezésemre. Apró kukoricamagot, frissen kiásott gilisztát raktam elé. Amíg a paprikát locsoltam, le is szállt, és orra bukva elpusztult. A Kertemben meggyfa alá tettem el a kiszorított madarat. Mint az aszály, a hóguta egyik áldozatát. Pihenjen békében!

Szeptember 23. A fűrésszel felvágtam az egyik Nagydobosi sütőtököt. Már el volt száradva a csumája. (Babona az, hogy csak akkor édes a sütőtök, ha megcsípi a dér. Az a lényeg, hogy érjen be. A csumája ne legyen zöld, hanem legyen elszáradva. Persze, az sem árt, ha a dér is csípi.) Gyönyörű okkersárga, nem leves, jó az illata, sárgára fogja a kezem, a magja fehér. Két tepsire való lett. A sütőben a feleségem megsütötte. (Amit én termelek, azt a feleségem dolgozza fel.) Mit mondjak, ujjongtunk örömeinkben ennek az igazi csemegének! Nagyon régen, talán tíz éve ettünk ilyen finom tököt. Parázs volt, de nem fojtós. Nagyon édes, szinte ragadt a cukortól. A magját feltétlenül meghagyom! Másnak is csak ebből adok vetőmagnak. Ha jót akar enni, ebből egyen! Isten elleni véték lenne ezt kihagyni!

Szeptember 26., szerda. Ma is hoztam haza 3 tököt. Kiástam a kardvirág hagymáit. Ma már megint tudtam szedni zöldbabot. Közös enni a nyúllal, mert barátilag ökelme is rájár. Ami az enyém, az az övé is. Nem fél tőlem, öt méterre is bevár. Nem bántom. Minek?

Szeptember 28., péntek. Ma felszámoltam a tökindákat. Jövőre nem hagyok meg egy fészekben csak két tövet. Hátha elférnének, és nem futnának-másznának rá a szomszéd kukoricaföldjére! Kikapáltam őket, 3 rendre összegereblyéztem az indát, hogy száradjon eltüzelésre. Kell neki jó két hét is talán, mire meg lehet majd gyújtani. A jószívű szomszédom, Nagy Gyula megsajnálta, és a kék Ladájával hazahozott a 14 tökkel. Odaadtam neki a legnagyobb Nagydobosit és

egy Kanadai sonkát. Hát mit csináljanak ők azzal a nagy, óriási tökkel? Egyétek meg! A felét tegyétek be megpucolva a hűtőbe! Jó lesz az karácsonyra is!

Szeptember 29., szombat. Óriási a szél, de jó, hogy tegnap ez a Gyula segített rajtam! Ebben a szélben lehetetlen lenne hazahozni (inkább hazatergenyézni) biciklin: elől a két vödörben, hátul a csomagtartóra felkötve a zsákot. Csak tolni lehetne, esetleg, de a jobb bokám nem annyira bírja a gyaloglást. (Ez már a vég kezdete, vagy a kezdet vége?) A kormányt tartani is elég nehéz, meg még ráadásul didereg is alattad a drótszamar! (A múltkor is Kis Péter mentett meg egy nagy vetkőzéstől: bekapta a lánc a nadrágom szárát. Nem mozdult: se így, se úgy. – Mi lett volna, ha nem jössz éppen, jókor, drága Péter barátom? Talán, világ csúfjára, le kellett volna vetni a gatyám?!)

Október 2., kedd. Elégettem a krumpli indáját, a babszárat. Kikapáltam a Lucullust is. Fél vödörre való lett a zöld termése. Leszedtem az érettebb fűszerpaprikákat. Egy nagy vödörrel lett. Vida szomszédom hozott nekünk egy vödör birsalmát és egy szatyor kormos körtét. Szorgalmasan viszonozza az én ajándékaimat, a zöldséglevelet, az uborkát, a paradicsomot, a babot, a kaprot. De így van ez jól. Így van ez rendjén. Segítsük egymást: ott, ahol tudjuk. „Egész világ nem a’ mi birtokunk” – ahogy a mi nagyszerű Vörösmartynk mondja *A’ merengőhöz* 1843-ban. És ez milyen szépen kiegészül azzal, amit Tamási Áron hagyott ránk örököül az *Ábel Amerikában* (1934) című regényében: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Most a mi kis világunk a Kert, és most ebben vagyunk mi otthon és teremő ember. És ebben Arany is megerősít bennünket: „Ember lenni mindég, minden körülményben” (*Domokos napra*, 1851). Hát most így. Majd elfeledtem: Dedinszki Laci bácsi is hozott egy kis láda kék szőlőt: kóstoljam, kóstoljuk: van több is. Én tavasszal dughagymát, babot adtam neki. Olykor a valamit valamiért alapon egészen jól működik a kertes szomszédság. Figyelünk egymásra, segítünk egymásnak. Tiszteljük és becsüljük a másikat. Most is, amikor a tél benyomult a tavaszba, a nyár benyomult az őszbe.

Október 13., szombat: Debrecen. Debrecenben átvettem a *Pedagógusok arcképcsarnoka* című sorozat 17. kötetét, a tiszteletpéldányt. Körmendi Lajosról, a tanárról írtam benne mint barátja és kollégája. És a vonaton vittem Gulyás Imre költő barátomnak egy Nagydobosit és egy Kanadai sonkatököt. Szeptember 27-én, csütörtökön Nyíradonyban én mutattam be az *Apáink a Donnal* (2000, 2018) című hőskölteménye második kiadását. Ugyanis én írtam hozzá az utószót. Ő is kertészkedik. A fia botanikus. Szereted a sült tököt? Szeretném, de nem jutok hozzá. Na, majd én hozok neked egy ötlikős Nagydobosit, mondtam.

Október 15., hétfő, Budapest: 100 településről 235 kertet jelöltek országos díjra a települési zsűrik, és az országos bírálók 37 település 45 kertjének osztották ki a Magyarország legszebb konyhakertje országos díjat. Az a szerencse ért, hogy zártkert 1., zöldséges kategóriában Magyarország legszebb konyhakertje országos díjban részesültem. Az elismerő oklevél mellé megkaptam „a legmagyarabb magyarok”, a konok kunok szobrása, a karcagi Györfi Sándor Kossuth-díjas szobrászművész bronz kisplasztikáját. Örülök neki, mert nekem ez nagy

erkölcsi elismerés. Próbáltam megjegyezni az indoklást. „Rideg István nagy kertet művel. Az agyagos földet szerves trágyával javította meg. Szakszerűen és gondosan tervezi meg a munkákat. Mindent és bőven termel, még virágot is nevel.” Az agrárminisztérium épületében, a Darányi Ignác Teremben voltunk vagy háromszázan. Az idén Karcagról a Madarász Imre Egyesített Óvoda SZIM óvodájának óvodásai (az óvoda vezetője Szabóné Szentesi Mária, egykor magyar- és történelemtanára, osztályfőnöke voltam) és én lettünk a díjazottak. A Karcagi Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola intézményvezetője, Plósz Csilla Margit és diákja adta a hangulatos, lendületes meglepetésműsort, a szép népdalokat: tárogatóval, klarinétal. Többek között elhangzott az a szép vésztői népdal is, amelyet 1917-ben Bartók Béla gyűjtött: a *Megyén már a hajnalcsillag lefelé*. Azt hiszem, merő véletlen volt, nem „kertés szempontú”, hogy bekerült a csokorba. De mégis, milyen nagyon kedves és alkalomhoz illő lett a dal kertészeti képeinek az „aktualitása”! „Hogy előtted a rét is tiszta rózsává váljon. / A zöld fű előtted édes almát teremjen.” Jelenlétével a települések polgármesterei között Dobos László, Karcag első embere is megtisztelte a díjátadó ünnepséget, a nyertes karcagiakat. Jó érzés volt, megvallhatom.

Október 16., kedd. Először is kupacokba hordtam a megszáradt tökindát, paradicsom- és virágszárakat. Amíg az égni valók égtek, kikapáltam a Palotás paprikát, a Kalocsai paprikát, letépdestem a még hasznosítható (piros vagy zsendülő) csöveket. Zacsókba szedtem a kosszarvúakat, a levesbe való fehér paprikát, jó két marok kaprot gyűjtöttem a volt krumpliföldön. Kivettem 2 zellert, 2 jó marok petrezselymet ástam ki. Sárgarépat szedtem fel, és újhagymákat. Kiss Imrének beadtam a termés felét meg egy nagy növésű céklát. – Mosd meg a paprikákat, mert sok a bogár a Kertben (főleg sok a zöld vándorpoloska!), és összejárnak, és tedd ki a napra! Ha megszáradt, fűzd fel! Ha mondjuk, november 10-éig ilyen szép meleg ősz lesz, akkor még majdnem be is érnek ezek. Mondom neki továbbá: Na, most eljöhetsz hozzám, segíteni rajtam, mert kerítést kell csinálnom az udvaromon, és ahhoz te értesz Karcagon a legjobban. Máskor is dolgozott már nekem, rendes, megbízható ember.

Október 17., Egykori tanítványom, Kerekes Józsi kérdezi a tejboltban: Van-e még kinn a kertben valami? Igen: zöldség, cékla, sárgarépa, zeller. Van zöldséged?! Te boldog ember vagy. Én kétszer vetettem el, mégse kelt ki. Nagyon drága már a zöldség: arany árában mérik a piacon. 1 kiló 1500 forint. Ismét kiválasztok megsütni egy szép nagy tököt. Ez a mostani Nagydobosi is remek. Csaknem olyan finom, mint amit a minap ettünk.

Október 21., vasárnap: Margitkának átvittem egy szatyorban a feleségem kiválogatta gyenge zöldséget. Hálásan köszönte. Borúsra állt az idő, de mégis kimentem a Kertembe. Szemerklő esőben, de felszedtem a petrezselymet (kiástam, illetve az öreg vagy rozsdás, elszáradt leveleket letépdestem róla). Rajtam kívül senki, egy lélek sem volt most se. A 2 sorról ez is 2 vödörrel lett. Jön a rossz idő. Én, amit nagyon akartam, megcsináltam. (Győztem?) Még majd a szántás után szétpalántálhatom a földi epret! Kiszellelhetem a virágmagokat, a zöldség-

magot! Vethetek zöldséget is, és eldugdoshatom a zsidóhagymát! Ne felejtsek el Vidának is adni belőle! (Mert egyébként tőle kell elkérnem, mégpedig hamarosan, a paprikadarálót. Szépen szárad a fűszerpaprika, egyre könnyebbek a rudak, amelyekre felaggattam őket. Gyönyörűek a nagy sötétpiros Kalocsai-füzérek és a kisebb, világosabb piros színű Palotások! És milyen erős az illatuk!) Na, és Kozáknak is odaadni egy tő sárga málnát, ahogy ígértem! Mindig viszonzni kell a kertes baráti gesztusokat!

Délután kettőkor jött Kiss Imre. Hatig megcsináltuk a kerítést. Nekem jutányosan dolgozott, másnak meg se csinálta volna. Jövőre is lesz Kertem, akkor is gondolkodok rád, mondtam. Örömmel dicsekedtem el neki az országos díjjal. A feleségem kihozta megmutatni a bronz plasztikát. Nagyon örülök neki, mert erkölcsi elismerésnek tartom. A kerti munkám önmagában meghozta a gyümölcsét. A díj ráadás: annak a jelzése, hogy a közösség észreveszi és méltatja azt, amit csinálok.

Október 22., hétfő. Kértem, és elhozta Vida Lajos a paprikaörlőt. Porszívóból és kuktából alakította ki. (Micsoda ügyes emberi, barkácsoló elképzelés és megoldás!) A feleségem kikészített neki egy vödör petrezselymet: bőven jut belőle a hűtőbe és elültetni is. Odaadtam neki az idei zsidóhagymatermés felét: már most eldugdoshatod, ha van helyed. Mutattam neki a díjam: te is hozzájárultál a dicséreteddel. – Én bíztam benne! – mondta. – Rettenetes tavasz volt, és annak ellenére neked sikerült, gratulálok! A feleségem nagyon fog örülni a zöldségnek. Julinak, Lőrincnek is tetszett a díjam. – Hát, ha valaki megérdemli, akkor te biztosan! Nekünk azért lett uborkánk, paradicsomunk, mert te adtál! – Majd mindennap kinn volt – erősítette meg Zsuzsa, a feleségem. (Julinak isadtunk egy vödör zöldséget. Én pedig otthon, elől, a virágoskertben felszedtem a korallvirágot, a helyébe 6 darab leveles petrezselyemgyökeret ültettem el, legyen zöldje a télen onnan is, ne csak a fagyasztóból.)

Október 26., péntek. Ma is feldaraboltam egy Nagydobosít. Nem győzők róla áradozni, ez is tökéletesen jó, olyan, amilyennek lennie kell! Nagyon finom csemege. De másnap a legjobb, amikor már kihűlt. A Kert műhelyében micsoda műremek egy-egy emberi és növényi közös alkotás! Nem csoda, hogy Gulyás Imre barátom, az *Apáink a Donnál* – a magyar nép hősi halottainak végre igazságot szolgáltató hatalmas hősköltemény – írója is olyan költői magaslatokba emelte a levelében. „A nagydobosi sütőtök fenséges íze a nyelvemen: hogy is haragudhatnék így bárkire? Itthon húsleves és sült tök, ez a kitűnő csemege várt bennünket. Gergő fiam és a gyerekei, ahogy persze a menyem is már kétszer »tesztelték«. Egyszerre ugyanis csak egy tepsivel sütünk meg, tekintettel arra, hogy »több nap, mint kolbász«”. A minap Nagy Gyula szomszéd is dicsérte, és elűjságolta, hogy Vida Lajos barátunknak 3 mázsa termett a Nagydobosiból, és mint okos, ügyes ember, aki feltalálja magát, helyből el tudta adni 25 000 forintért. Nem semmi! (Pestiesen.)

Otthon, az ebédi harmadik fogás, a sütőtök aprólékos elfogyasztása után, késő délután, igen jó hangulatban ülök le a „volt tanári” íróasztalomhoz. A szá-

mítógépemnél Kovács Szilvia levelét forgatva, a füzet, a naplóm (a „kalendáriumom”) fölött melázgatok.

A föld, a Kert azé, aki megműveli! Annak hálás. Én egyszerre látom a Kertben a pusztulást és az újjáépülést, más szóval a Teremtés világát! Nagy igazság az, hogy a boldogságnak a forrása a kapcsolatokban keresendő. És az is, hogy azok a boldog emberek, akiknek van lelki társuk. Én még azt is hozzáteszem: az is igaz, hogy az élővilág adta csodák felismerése, meglátása, megteremtése, megtartása és az ember szolgálatába állítása is boldogság, még ha aprólékos és küzdelmes is. Ilyen például a Kertben a kertboldogság.

Kovács Szilvia alpolgármester okos asszony! Nagyon jól látja: a kertművelés „tudomány és szeretet” kérdése! „Mélységes földtisztelet, földszeretet, tudás, tapasztalat, szorgalom kell hozzá”, „az Önök élete, elhivatottsága a kerthez” – írja a 2017-ben Magyar Örökség díjas országos programjának értékelésében a kertművelőkhöz, kertbarátokhoz írott levelében. És megjegyzi továbbá: „közel tízezer új konyhakert jött létre országszerte az elmúlt évek során. Ez az igazi boldogság, és talán a legszebb eredménye »A legszebb konyhakertek« programnak, ezért dolgozunk évek óta!” Bizony mondom, 2012-ben a karcagi dr. Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter tárcavezetése idején valamilyen formában mintha tényleg újjáéledt volna az egykori népi írók – például a Németh László (*A minőség forradalma*, 1940), Somogyi Imre (*Kertmagyarország felé*, 1942), Veres Péter (*A paraszti jövőendő*, 1948) – által képviselt Kert-Magyarország nemes eszménye! Én bizony így gondolom. Béke poraikra!

Csodálatos ez a meleg ősz: váltok témát, gondolatot és hangulatot. Micsoda színvarázs az erdő: ilyennek látom, ahogy majdnem naponta gurigázok ki mellette a Kertbe! Zöld, sárga, barna, arany és rozsdá ezerszeres változatban. A színek varázsa kétszer a legszebb az évben: tavasszal és ősszel. Szép ez: együtt élni, létezni a Kerttel, a növényekkel! Édeni, de nem idilli, mert olykor szigorú, „ridegen édeni” tud lenni! És lehet, hogy a klímaváltozással valóban csak két évszakunk lesz? Zord tél és „lángoló magyar nyár”? A meleg, száraz nyár és ősz és a hideg, vizes tél és tavasz? A télből rögtön a nyárba váltunk, mint ahogy az idén történt velünk? Az egész nyár legnagyobb kihívása, a Kertész, a Teremtés legnagyobb próbatétele az aszály leküzdése volt; és gyanítom, ez lesz ezután is az idők szava! A mezőgazdász szakemberek se tudnak mással kecsegtetni.

November 8., csütörtök. 10 órai kezdettel a karcagi városháza dísztermében Kovács Szilvia alpolgármester asszony, a mozgalom elindítója értékelte a 2018. évi helyi, karcagi versenyeredményeket. Amikor szemben álltam a népes közönséggel, egy pillanatra, bevallom, elérékenyültem. Ennyire tapsolnak nekem? Az I. helyezést elismerő oklevél mellé egy 5000 forintos vásárlási utalványt kaptam. Dobos László polgármester úr azt ígérte, egyszer majd megnézem a kertet. Nagyon kíváncsi vagyok rá. Állófogadás követte az ünnepséget. A Karcag Televízió riportot készített néhányunkkal. Miért jó ez a mozgalom? Miért jó a kertészkedés? Miért érdekes és élvezetes és tanulságos? Miért? Miért? Miért?

November 11., vasárnap. Halász Bandi telefonált, hogy emberek, ma lesz a szántás. A Kertben kiszelleltem a virágmagvakat (a bársonyvirágot és a le-
gényrózsát), hogy tudjak belőle adni Julinak, Nagy Gyulának, Vida Lajosnak és
Kozák Istvánnak. Kozák el is felejtette, de én nem, hogy sárga málnát ígértem
neki. Kivettem egy szép nagy tövet. Magunknak pedig hazahoztam a 2015-ben
elültetett parasztkabackmagból kinőtt csemetét. A kissé kesernyés íze miatt a fe-
leségem kedvence. A számóca szétpalántálásáról szó sem lehetett ezen a betyár
kemény földön. Jövő tavaszra maradt. A kutat téliesítettem: bevittem a bódéba
a víz húzót, a kapanyéllel kinyomtam a csőből a vizet, és a fekete műanyaghor-
dóval befedtem az egész kutat. Szedtem egy nagy zacskó kaprot, még mielőtt
leszántják. Márton meghozta a fagyot, nagy dér lett az éjjel. Csak ősz van már!
(Szép ez az ősz, de úgy is mondhatnám, hogy rettenetes! Mert víztelen. Vajon
milyen váratlanságokat hoz még a klímaváltozás?) Nekünk Tőkés Jóska szokott
szántani. Most már nincs mit várni. Száraz a föld, kegyetlenül nehéz, még trak-
torral is, a szántás, hatalmas darabokat szaggat fel a kettős eke. De mégis csak
jobb az őszi szántás, mint a tavaszi, ezért Bandi úgy döntött, hogy nem várunk
tovább. Igaza is van. Most egy kicsivel feljebb ment a szántás ára a tavalyihoz
képest. Tavaly 2500 volt, most 2700 az enyém. A 600 négyzetméterre. Érthető.
Tőkés Jóska itt akarta hagyni, de csak a szája járt, csak riogatott bennünket,
hogy kórusban marasztaljuk, mert különben jó ember, rendes ember, Bandinak
minden kérését teljesíti. Másoknak a szántóit nem is vállalták, ki se álltak, mert
könnyen szétszaggatja ez a beton föld az ekét. Várják az esőt. Bandinak szeré-
nyen elárultam, hogy országos díjazott lettem. Ne mondja, hogy beképzelt,
nagyképű vagyok. Nem dicsekvésből teszem, csak, hogy ne mástól tudd már
meg, ha itt vagyok én is, és megmondhatom. Gratulált, tudta. Itt mi, a kertbará-
tok, kezdettől fogva tudjuk mindannyian, hogy nagyon szép szokott lenni a ker-
ted, és azt is, hogy tavalyelőtt te nem akartad, hogy az országosra jelöljenek.

Tehát felszántattunk. Na, most már tavaszig el van vetve a gondja a Kertnek!
Jöhet a kemény, hideg, zord tél! Hogy mondja Ady *A grófi szérűn* (1907) című
versében? „Ne félj, a tél meg fog gyötörni, Mint máskor, hogyha akar.” Ez van
– mondhatjuk majd mindannyian pestiesen.

Függöny és fragmentum¹

„Az Atya lehúnyta szemét.
És a teremtés tehetetlenül,
akár egy tépett függöny csüng alá.
Jézus halott. Egy pillanatra
Csak a szögek vannak a helyükön.”
(Pilinszky János: *Grünwald*)²

Anyag és mű

Tölg-Molnár Zoltán kortárs képzőművész alkotói pályája a hetvenes évek végétől indulóan bontakozott ki. Útja a hagyományos táblaképfestéstől az absztrakción át a plasztikai minőségeket hangsúlyozó képtárgyak létrehozásáig vezetett. A tradicionális festészet alapvető vonásainak felszámolása és a műfajok közötti átjárhatóság feltárása munkásságában módszeresen, de nem konceptuális alapon történt. Egy belső, redukciós hajlam vezérelte, melyhez immanens módon kapcsolódik a természet alakító erejével szembeni alázata. Material builderként az általa felhasznált anyagok sajátos fizikai tulajdonságainak expresszív és transzcendens lehetőségeire épít, amihez – mindinkább visszafogva önnön jelenlétét műveiben – csupán finom alkotói manipulációkat megengedő transzformációs eljárásokat választ, mint például a lenyomatkészítést, a felnagyítást vagy a fragmentálást. „Igazán egy dallama van mindenkinek” – állítja Tölg-Molnár. A művész Pilinszky Jánostól kölcsönzött kifejezésével élve a munkák bizonyos meztelenedésen mennek keresztül az életműben, mely Tölg-Molnár értelmezésében egyszerűsödést, tisztulást jelent. A művek újabb és újabb rétegeket lehántva magukról egyre közelebb kerülnek élet és halál kérdéséhez. A tartalommal párhuzamosan a forma is tisztul, az anyag saját hangjára lel (1. kép).

Tölg-Molnár művészeti praxisa során – ami az anyaggal való munkát, annak alakítását jelenti – a mozdulatok margóján akaratlanul is összegyűlnek melléktermékek. Az öntött tárgy szélén egy vékony glóriaszerű sáv jelzi a matéria túláradását. Egy kikevert szín maradéka a törlőrongyon végzi, vagy eleve a palettán, a keverőedényben marad. Egy spaklival erőteljesen felkent festéknyom két fodrozódásban jelzi az anyag ellenállását, sűrűségét – a gesztus elejét és végét. A fogasléc mint felületképző eszköz sajátos harapásnyomot hagy a vászon-

VETŐ ORSOLYA LIA (1991) képzőművész, művészettörténész.

- 1 Az itt megjelent szöveg Vető Orsolya Lia ugyanezzel a címmel írt művészettörténész szakdolgozatának a kivonata.
- 2 Pilinszky János összes versei. Szerk. Hafner Zoltán. Budapest, 2015, Magvető, 279.

ra kent festékben. Ezek a térbeli történések, amint értelmezésük megtörténik, találatokká, felismerésekké válnak. Ezek megértése és rendszerező feldolgozása művészetének lényegi vonása. Az odavetettből alávetett lesz, az objektumból szubjektum. A látványból, tapintásból, mozgásból, anyagból áradó impulzusok olyan szenzációk, amelyek „tisztogatásával” koncentrátum születik. Az egyszeri észrevétel körülményeit következetes program teremti meg újra és újra: a választott anyagok önalakító akcióit a képzőművészet médiumán keresztül menti át az örökkévalóság számára (2. kép).

Tölg-Molnár 2009 óta formálódó, *Függöny* című sorozatának darabjai az eddigi életmű karakterisztikus vonásait őrizve egyensúlyoznak a festészet és szobrászat határmezsgyéjén. Alkotói folyamatában olykor maguk a festői gesztusok, a festékpázmák testesülnek meg és lényegülnek át úgy, hogy tárgyi asszociációkat idézzenek, máskor munkáinak szobrászathoz társítható barázdált, kőporos felszínei hordoznak festői minőségeket. Képplasztikáinak sok esetben ténylegesen is köze van valós, talált tárgyakhoz, ám azok csak közvetett módon jelennek meg, a *Függöny*ök esetében gyakran a fragmentálás absztraháló, ellenpontoszó technikája által alakítva. A művészetben és a filozófiában a romantika óta kísértő töredékesség, valamint a hatvanas években a nemzetközi művészeti színtérről induló és egyre központibb szerepet betöltő tárgyközeliség Tölg-Molnár munkáiban szerves módon fonódik össze. A *Függöny*-munkákban a fragmentálás elidegenítő, általánosító hatását a függőnymotívum egyszerre absztrakt és tárgyszerű jellege is felerősíti (3. kép).

Töredék és jelenlét

A lezárás gesztusáról való tudatos lemondás, mint alkotói szándék, szembeállítható az idő rombolása nyomán keletkező fragmentáltsággal. Az alkotó nem vetheti művét az idő vasfogai közé, hogy töredékessé tegye. A létrehozás folyamata során magának kell eldöntenie, mi lesz az, amit közöl, és mi az, amit elhallgat. A töredék bizonyos veszteséget sugall, ugyanakkor metonimikus viszonyban áll az egészszel. „Széthulltam arra az egy darabra, ami mindig is voltam” – írja Tandori Dezső.³ A töredék anyagát és gondolatiságát tekintve is esszenciális kivonata a teljesnek, ilyen értelemben a művek megtestesülésekor a hiány alkotó tulajdonsággá növekszik.

Tölg-Molnár szerint a töredékben az eredeti dolog lényege marad fenn. A festészet nagy remekművei helyett az időben és térben is távoli kultúrák titokzatos tárgyfragmentumai – például a cserépedény- és csempetöredékek – sokkal inkább inspirálják művészetét. Ezek a társzművészetekből származó fragmentumok, ahogy Tölg-Molnár töredékes munkái is, a maguk absztrakt tágasságában jelenthetik egy tárgy, de akár valamilyen élő forma ábrázolásának

3 Tandori Dezső: *A Semmi Kéz*. Budapest, 1996, Magvető, 129.

sérült, mégis emblematikus megjelenését. A torzó asszociációja a *Függöny*-sorozat egyes darabjainál is felmerülhet, melyeknek művészettörténeti előzményeiként az alkotó is leplekbe burkolt testek szobortöredékeit említi meg. E torzók azonban integritásukat elnyerve, figuratív kiindulópontjuk ellenére is, az absztrakció útjára vezetnek.

A művész által „humánus plasztikáknak” is nevezett *Függöny*-munkák azonban nemcsak a torzó önállósult műformáját, de a posztminimalizmus testszerű műtárgyait is felidézik: a felismerhető korporális részek, idomok híján is kétségtelen az alkotások testisége. Ez a deszpecifikusság Tölg-Molnár *Függöny*einél a drapéria elleplező funkciójának is köszönhető. A textil, hasonlóképpen a ruhához vagy a bőrhöz, hallatlan érzékenységgel követi az anyagi világ mozgásait, és alkalmazkodik a fizika törvényeihez. A felöltöttestet, becsomagolt enigma a drapéria anyagával összenőve egy megfeythetetlen, amorf, absztrakt alakzatá lényegül át.

A lepel ikonográfiai múltjában az azzal relációban álló elleplezett megingathatatlan jelenlétre tett szert. A drapéria, a függöny a festői bravúr eszköze, az illúzió, a megtévesztés metaforája, művészettörténeti korszakok láncolatában megjelenő trompe-l’oeil elem. A néző becsapása úgy válik lehetővé, hogy azt feltételezi, a függöny mögött rejtőzik valami. A lepel történetében ez az elfedett tartalom az erotikustól a transzcendensig terjedő skálán mozog: az ókori egyiptomi Ízisz-kultusz titokzatos fátylától a populáris mitológiáig, Marilyn Monroe szoknyájának fellibbenéséig ível. Festmények esetében előfordult – és ez a XVII. századi holland művészetben kifejezetten népszerű is volt –, hogy valódi függöny takarta el azokat. A drapéria tehát a néző és a látvány közé került. Tölg-Molnár munkáinak esetében azonban maga a függöny a nézés tárgya. E művek megközelítéséhez a Sixtus-kápolna marginalizált helyzetű, összeszezárt freskófüggönyei vagy az antik művészet megannyi gyönyörű drapériára redukálódott torzója jelenti a helyes kiindulópontot. Ezek személyes topográfiákként emlékeztetnek az ábrázolt testek és a nehézségi erő kölcsönhatására. A törésvonalak mentén bekukucskálhatunk a leplek alá: az örvénylő misztérium kiszökött, csak a fix redőzet maradt.

Függönyvariációk

A *Függöny*-munkák többsége emberi léptékű. Ha drapériákként tekintünk rájuk, testeket képzelhetünk mögéjük, vagy különböző mozdulatok drámájának tárgyasult formáiként foghatjuk fel őket. Gondolhatunk ennek transzcendens, de hétköznapiabb aspektusára is. A szakrális korpuszasszociációt indokolja és Tölg-Molnár munkásságának belső kohézióját is igazolja, hogy a művész *Fűrészelt* és *Ölelő* címmel ellátott horizontplasztikáit említi meg a *Függönyök* előzményeiként. A *Fűrészelt*-sorozat darabjai fakeresztek papír, géz, gipsz és pigment keverékéből kialakított gyolcsszerű burokbá tekert fragmentumai (4. kép). Az *Ölelő*

cím pedig a kereszte feszített test és a krisztusi ölelő gesztus paradoxonát hordozza. E műalkotások relikviaszerű kisugárzása a *Függöny*-sorozatban öröklődött tovább. Bár nem őriznek közvetlenül testlenyomatot, felidézhezik a Tölg-Molnár is foglalkoztató torinói lepel ereklyéjének auráját.

Tölg-Molnár első *Függönyei* 2009-ben készültek. A művész a feketétől a fehérig terjedő, redukált színskálát egy fényhatásokra fókuszáló fokozott érzékenység szolgálatába állította. Egy újonnan alkalmazott anyag, a grafit varázslatos fénye motiválta, aminek megőrzésére egy egészen egyedi technikát kísérletezett ki. Az ipari grafitpor és különböző kötőanyagok keverékéből előállított, hengerrel könnyen felhordható masszát üres, még síkban tartott vásznakra kente fel. Felszínüket ezután polírozta, hagyva, hogy a vászon alatt található felület egyenetlenségei természetes módon, frottázsszerűen átüssenek, és akár apró lyukakat is ejtsenek a textilen. A monokróm, szürkés vásznakba ezután éleket vasalt, majd a vakramára feszítette őket hol korábbi terveknek megfelelően, hol improvizatív alapon. Az így kialakult sávok adják meg a kompozíció ritmusát, legyen az épp nyugodtabb vagy dinamikusabb. A hordozó új minőségében van jelen, a sík textil vált az egyetlen, de térben formálható képi alkotóelemmé (5. kép).

A függönytéma ezután új médiumot keresett magának. A grafitfüggönyök mellett megjelentek a valódi talált tárgyak közvetlen felhasználásával létrejött töredékfüggönyök. Alapanyaguk többnyire kimustrált törölközők, melyeket Tölg-Molnár gipszbe mártott, és amíg azok meg nem tudtak állni a saját „lábuikon”, egy falécekből összerakott szerkezeten lógva száradtak. Ezután a ily módon megkövült drapériák, ha „önjáróak” lettek, és megkapták színüket és fényüket, posztamensekre kerülhettek. Később a művész többet darabokra fűrészelt, és az így keletkezett fragmentumok a posztamensekről a festmények biztonságos terepére, a falra kerültek vissza. E *Függönyök* képtestét a peremek közelében sok esetben csavarok fúrják át. E profán fémelemeket Tölg-Molnár a hétköznapi használatból emeli át a művészet területére, és értelmezi újra annak esztétikai viszonyrendszerében. A rideg csavarok az emberi jelenlét embertelen nyomai. A fizikai munkához tapadó manuális jelleget és ipari brutalitást hordozó elemek az organikusan gyűrődő drapériák ellenpontjaiként jelennek meg, de láthatjuk azokat a Krisztus végtagjait átlukasztó szögek parafrázisaiként is (6-7. kép).

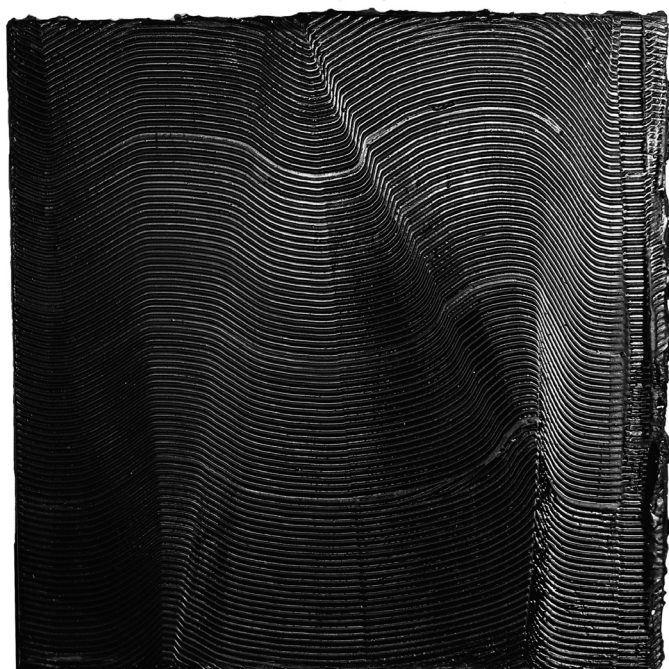
A drapériatöredékek variációit a *Függöny*-munkák egy újabb típusa követte. Az objektok felől Tölg-Molnár újra a festékmasszából alakítható képtárgy irányába mozdult. E függönyök alapvetően síkban tartottak, de az alkotó a vászakra kerülő sűrű, fényes fekete festékből fogasléc segítségével reliefszerű képfelszíneket hoz létre. Az eszköz fogai az anyagba vájódva Tölg-Molnár korábbi karcolt, roncsolt felületű munkáinak barázdáit idéző mélyedéseket hagynak maguk után. Mint reliefek, a végtelenségig redukáltak, a mű megvalósulását mégis képesek folyamatszerűvé tenni, amennyiben a nézőt mozgásra készítetik, ezáltal bevonva a műbe a teret és a fényt. Így ezek az elhúzhatatlan függönyök a maguk kimerevített formájában, bravúros módon a befogadó által tudják feltárni barokkos dinamikájukat és mélységüket (8. kép).

Utószó

Jézus halálának pillanatában kettészakadt a szentek szentélyét eltakaró függöny, és felfedte maga mögött azt a tátongó űrt, amit Isten helyeként feltételeztünk. Ez a némaságot parancsoló mozzanat olyan erővel lépett fel, hogy egy pillanatra az evangélisták is levették tekintetüket a halott Megváltóról. Ha a szem visszafókuszál a függöny töredékes formájára, a közömbösségét és az ürességét ünnepélyes redőkben látja megjelenni. A fény- és árnyéksávok hullámlásában a textil minden rostja önmaga létrejöttének történetét őrzi.

Tölg-Molnár némely függönyei némák, szelídek, sztoikusak, mások elégedettek, kiegyensúlyozottak, de van közöttük nyújtózkodó is. Individuumok: egyrészt élőlényyszerűségükkel a falon függve, másrészt fragmentáltságukban oszthatatlan egységüket mutatva. Ezek a függönyök nem veszik tudomásul a szél fújását vagy a gravitációt. Anyaguk emlékezik csupán lepellétükre, ők maguk az anyag csendjében léteznek. Tovább nem törhetők, nem szakíthatók szét. Megkövültek, lényüket gipsz vagy grafitpor védi.

Olyan textilek, leplek, drapériák ezek, melyek az emberi lét közvetlen lenyomatait képesek felfogni. Belenyomódásunk azonban olyan átmeneti, hogy egy vasalóval könnyen eltüntethetjük vagy módosíthatjuk a ráncokat. Az így üresen maradt, súlytalan függönyök az ember hiányában ragyognak.

Tölg-Molnár Zoltán: Függöny (2010, vászon, akril, pigment, 65×65 cm)

„Nem veszít fényéből...”

Laudáció Ekler Andrea életművéről a Nagy Gáspár Irodalmi és Művészeti Díjjal kitüntetése alkalmából

Tisztelt Ünneplők, kedves Barátaink, Nagy Gáspár életművének tanúi, megértői és továbbépítői!

„A fiam, amikor évekkel ezelőtt egy bemutató órán azt kérték, jellemezze önmagát, felállt és azt mondta: »Szabad vagyok«, majd leült. Elsősorban nem büszke voltam, hanem boldog, mert a kuláknak titulált elhurcolt ősökre, a Corvinközi keresztapámra, a villanyszerelésre kényszerített szobrász nagyapámra gondoltam. Szomorú is voltam, mert fájdalommal töltött el, hogy nem köszönhettem meg fiam szabadságát az ősöknek, a hősöknek, a költőknek, akik kihúztak egy-egy téglát a bennünket a szabadságtól elválasztó falból. Nem köszöntem meg Nagy Gáspárnak sem, pedig annyi mindenről beszélgettünk” – írta Ekler Andrea az egyik tanulmányában. Én mégis azt hiszem, hogy megköszönte Nagy Gáspár verseit és magatartását, személyiségét, ha nem is úgy, nem azokkal a szavakkal, ahogyan egyszeri jótettet köszön meg az ember. Hogyan tehát? Úgy gondolom, az egész alkotói életével.

Tisztelt Emlékezők!

A száz éve halott Ady, amikor a lelkére legerősebben ható költő-elődeit kereste, a leghatározottabban mutatott rá a „néhai” Vajda Jánosra, a halálos ágyán is a magyar sorsra tekintő Csokonaira és természetesen Petőfire, aki sohasem alkuszik. Az utókorától (ahogyan napjainkban is) már igen hamar meggyalázni akart Ady forradalmas arcát a sírból is kitépő József Attilát – Adyval együtt – viszont Nagy László nevezi meg egyik legerősebb forrásának. A *föltámadás szomorúsága* című emlékversében szinte újrafogalmazva az illyési „kézfogások” értelmét és erejét, így ír (még a hetvenes években) a rokon szellemekbe kapaszkodásnak erről a messzi időkbe is visszanyúló, befejezhetetlen láncolatáról: „Uraim, a benső tartást lemásolni máig sem lehet. A költői vakmerőségnek nincs köze máig sem a divathoz. De bizonyos, hogy kiszemelik az ősök az utódokat. Rámutatott a gyémántos franciára a templomépítő Dante, rá az iszákos

Edgar Poe is. Lát Ady Endre kéklángú ujjakat feléje nyúlni a hazai sötétből, idegen éjből. Láthat X. Y. Z. is, de utód nem lesz belőlük, mert hamis a káprázatuk: így épülnek templomok almáspitéből.”

Almáspitéből, nápolyiból, kekszből, sőt rigójancsiból építeni akart templomokat láthattunk már az elmúlt 30-40 évben, sőt azelőtt is eleget, de vagy szétolvadtak az első szabadabb napsütésre, vagy a körülöttük ólálkodó egerek rágták szét őket. Katedrálist építeni – akár „káromkodásból”, akár gyöngédségből, szeretetből vagy emberi eltökéltségből az almáspite-palotáknál azért jóval nehezebb, mert a megelőző századok, olykor évezredek erőfeszítéseinek átölelő megértését és az építők láncolatának összefogását igényli. Hogy a magasba is felérjen ez a haza, ha időről időre – hol kívülről, hol belülről vagy együttesen – földszintesre akarják is döngölni, sőt a Kárpát-medence mélyére gyalulni, akár őt, akár az ezer évének ívében fölépített és magyarul éneklő templomait.

Tisztelt Ünneplők, még a népköltészetnek is nagy tévedése, hogy az asszonyokat csak várba falazott építőáldozatokként tudta elképzelni, és sohasem a legjobb kőművesek, a legbizakodóbb építők sorában. E templomrakók között a tovaszakadt századokban nem egy asszony vagy leány is jeleskedett – és azt teszi máig –, még hozzá nem is álruhában, ahogyan a katonának állt honleányok a kuruc vagy a negyvennyolcas seregekben. Lelke, szíve és képességei szerint közéjük tartozik Ekler Andrea is, akire büszkén pillanthatnak akár a jelen, akár a múlt idők legjobb templomfalazói, akár női, akár férfi nemmel ajándékozta meg őket az Úr. Mert a fiatal irodalomtörténész-nőre is sokan rámutattak a múltból, s mutatnak – elődök, kortársak, követők, barátok, sőt ellenségek – ma is. Könyveibe lapozva gazdagon sorakoznak elénk azok a szerzők a magyar századokból, akik felemelve mutatóujjukat készíttetik-kérik őt az alkotásra és a katedrális-magasító küldetés legfontosabb mércéinek – s olykor gerendáinak – továbbvitelére. Kicsoda tehát Ekler Andrea? Honnan jött, merre megy, és hová készül? Csak dióhéjban összegezve eddigi alkotói pályáját, idézem fel most azt az utat, illetve annak az útnak csupán a vázlatát, amely a budapesti bölcsőtől a Nagy Gáspár-díjig vezette.

Ekler Andreát az általános és a középiskola elvégzése után a művészetek értékeire szomjazó nyitottsága ösztönözte tudása minél nagyobb kiszélesítésére, és egyszerre több diszciplína irányában történő megnyitására. A tanulási éhség vezette oda, hogy irodalmi és nyelvészeti tanulmányai mellé drámapedagógiai és etnográfusi oklevelet is szerezzen a pécsi egyetemen, illetve az ELTE-n. Már életútja korai éveire tekintve csillogóan tűnik szembe, hogy a művészet mennyi területén teszi próbára tehetségét. Alig 17 éves, amikor (1988-ban) a Pincesházban viszi előadásra Kosztolányi verseinek a *Szegény kisgyermek panasza*i címmel (általa dramatizált) oratóriumát. Az 1993-as év – restauratori ösztöndíjjal – már Novgorodban találja. Rá egy évre a XVII-XVIII. századi erdélyi udvari színjátszásról szóló tanulmányával nyer ösztöndíjat a Pro Renovanda Cultura Hungariae Diákok a Tudományért pályázatán. Egy évvel később indul el azóta is folyamatos publikációs munkássága a *Kortárs*, a *Magyar Napló*, a *Hitel*, a *Slavica*,

az Új Könyvpiac, az Új Forrás, a Bárka, a Szépirodalmi Figyelő, az Irodalmi Jelen, az Életünk s más folyóiratokban s könyvekben, valamint néprajzi fórumokon is. Mindezekhez hamarosan a szerkesztői munka is társul. 1997-ben a Babits Kiadónál a *Korjellemző magyar próza* című sorozat szerkesztője, majd szócikkeket ír *Révai Új Lexikonába*. 2001-ben a *Dejtári szövegegyeségek hermeneutikai megközelítése* című dolgozatáért az Országos Tudományos Diákköri Konferencián megkapja a Történeti Társaság Különdíját. S nemsokára a *Magyar Napló* folyóiratnál találjuk, ahol 2011-ig a lap kortárs magyar irodalomra figyelő Nyitott Műhely rovatának a vezetője, s emellett a *Szépirodalmi Figyelő* Látószögek rovatát is szerkeszti. Néhány éves „anyasági” szünet után, a tanulmány rovat irányítójaként, ma ismét a *Magyar Napló* munkatársa.

Számos recenziója, tanulmánya mellett négy könyve adja tanúságát munkaszeretetének, nyitottságának és az irodalomtól elidegeníthetetlennek látott erkölcsiség és nemzeti elkötelezettség iránti hűségének. Már könyveinek csupán a címei erről a felfelé néző, a létezést magasabb eszmékhez mérő látásformáról vallanak. *Létra az örökléthez*; 2004, *A közöny az ördög karosszéke*; 2008, *A szabadság hívása*; 2014 mondják, üzenik szép sorban, szinte verssorokként egymásba fonódva kötetcímei – már-már szakrális-biblikus, mégis egyértelműen a földi feladatokat megfogalmazó nyelven – a legfontosabb létparancsokat. Görömbei András nemhiába írta már első könyvének a hátlapjára: „Szemléleti tágasság és érzékenység jellemzi Ekler Andrea írásait. Esszéiben, tanulmányaiban, kritikáiban az irodalom az emberi létezés lehetőségeinek mérlegelése is. Ezért elemző, értelmező írásainak egzisztenciális értelme és súlya van. Az esztétikai értékek számbavételét sohasem választja el a fontos emberi ügyek vizsgálatától. Alapos irodalomtörténeti, elméleti, néprajzi és bibliai tájékozottsággal kutatja a költői szerepkeresés, szerepvállalás különböző változatait éppúgy, mint az egyes motívumok forrásait, alakulástörténetét és emberi jelentőségét.” Vathy Zsuzsáról írott 2017-es monográfiája – tehető mindezekhez hozzá – összegzően ad számot e nagy szakmai tudást, körültekintést igénylő, szintetikus műfajban is a szerző komplex irodalmi látásmódjának értékeiről.

Műveinek hatását a kritika és az irodalomtörténet-írás Görömbei András máig alapvető méltatása mellett a továbbiakban is számos helyen igazolta vissza. „Ekler Andrea irodalomtörténész példaértékű alázattal értelmezi elsősorban a kortárs magyar irodalom alkotóinak munkásságát, és elkötelezett kutatója Németh Lászlónak [...]. Köteteiben [...] olyan írók műveit vizsgálta, akik a földrajzi távolság és a kronológiai különbségek ellenére az alkotói lét közös kérdéseit vetik fel. Kutatta Ágh István, Csoóri Sándor, Vathy Zsuzsa, Nagy Gáspár, Buda Ferenc, Kovács István, Dobozi Eszter és sok más hazai és határon túli író alkotásait” – hangzottak Erős Kinga szájából a kutatónő munkásságát értékelő szavak a 44. Tokaji Írótabor díjának átadásakor. A hétkötetesre tervezett Németh László-sorozat Ekler Andreától szerkesztett s már hat kiadott kötetében az író tanulmányai, irodalmi és színkritikái, valamint esszéi kaptak helyet. A tudatosító egybegyűjtésén túl azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az oktatás

minden fontosabb szintjén szolgálhassák az író mélyebb megismerésének ügyét. „Nagy szégyen, hogy egyre több hazai középiskolában marad ki az érettségi tételek közül Németh László” – mondta a szerkesztő egy hódmezővásárhelyi konferencián. Az évek folyamán Németh Lászlónak nemcsak az irodalmi munkássága került figyelem középpontjába, hanem az *Iszony*, az *Emelkedő nemzet*, a *Galilei* szerzője – és szellemi társai – örökségének ápolása is. Magyar Írószövetség- és a FISZ-tagsága mellett ezért vállalt elnökhelyettesi munkát a Németh László Társaság választmányában s tagságot a Tamási Áron Kuratóriumban is.

Noha kritikus és tanulmányíró munkássága az idézettekén kívül is több figyelmes értékelést kapott, a legszebben – és Ekler Andrea tehetsége természetéhez a leginkább illően – alighanem Szokolczay Lajos írt a szerzőről s műveiről: „Egy derékig érő hajú hölgy ül a tenger partján, és olvas. Olyan intenzíven, hogy szájmozgással szinte kíséri a szavakat. Könnyű neki, süt a nap, fentről, a menynekéből valahai tanára és későbbi jó barátja, Görömbei András vigyáz rá. Még csak az alkonyatnak sem kell bekövetkeznie, hogy lehunyja a szemét, hiszen a belülről való látáshoz – az anyag intenzív bekebelezéséhez – nincs szükség külső tényezőkre. A betű lélektől lélekig folyik. Nincs gát, ami megakasztaná az áradást. Ekler Andreának, a fiatal kritikusnemzedék jelesének csak figyelnie kell az áldott szóra – Sütő Andrástól és Csoóri Sándortól Nagy Gáspárig, Kaffka Margittól Rózsássy Barbaráig nyújtózik az értékrangsor –, s máris kész a vallo-más. Az olvasás gyönyörűségéről, fénysávról, szabadságról” – mondja. S nemcsak a méltatók, hanem a tanulmányozottak névsora is hosszan volna még folytatható: Sütő András könyveitől, Tornai József esszéitől, Baka István, Nagy Gábor, Kemény István költészetéig. Ám a legerősebb kortársi érintést Ekler Andrea és íráskultúrája valamennyi kiváló alkotó között is Nagy Gáspártól kapta.

„Kerted lapály-válla mögött / kihempereg sz az időbe / szakadt szálú köldökzsinór / nem kötözhet oda többet. [...] Katapultos számárháton / röptesd ki szavad a kertből / ezért a mákszemnyi kincsért / lopd el szíved Názáretből!” – biztat a *Lopd el!* című, fiatalkori versében a küldetés megtagadhatatlan s örömteli kiteljesítésére a költő. A kert motívuma – egyszerre mint az otthoné, a hazáé és mint a létezés legjobb minőségének esélye – Ekler Andrea képzeletét is megragadta. Ágh István *Válasz hazulról* című verseskötetét elemezve így írt erről a nagy toposzról, magához nőiesítve és gyönyörű teljességgé értelmezve jelképeit. „A kert a haranghoz hasonlóan az emberi lét tere és a létezés lenyomata. Az Édenkert és a sírkert között gyermekkori, hazai, idegen, bűnös, képzeletbeli kertek őrzik az emberi nyomokat. A kert elbocsájt és befogad. S nem utolsósorban az alkotás belső tere. Szabad-e énekelni? A kötet verseinek válasza: Kell! Megénekelni a maradandót, a változást, a személyest, az emberit, az életet, a halált, a történelmet, a múltat, a jelent, a pusztuló falut és világokat, a harangot, a kertet, a barátságot, a sorsközösséget, a hazaszeretetet, a magyar zászlót, az anyanyelvet, a himnuszt, a honvágyat, az örömet, a bánatot. Kész a leltár? Korántsem. Mindazt, ami emberi. Ami által a pusztulás, kiüresedés, értékvesztés ellenére benne, vele mégis marad valami »nyom«, érték [...] Kell énekelni, mert... az

elhagyott, kiüresedett tájban az alkotás kiválasztott szépsége felülírja a »túlélés rettenetét«.

Tisztelt Ünneplők! Ha Ekler Andrea idézett gondolatsora érvényes az irodalmi műre és az íróra, akkor ugyanúgy igaznak kell lennie a recenzióra, a tanulmányra, az irodalomtörténészre, a kritikusra, az esztétára is. „Sütő András egyik hősétől tudom, hogy az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották. Az igazi vers is innen indul; azért a hiányért és szüntelenül cipelve a rábízottakat: bánatos csikóarcot, madárként repdeső gyerekeket” – írja Nagy Gáspár a *Koronatűz* című 1975-ös, első kötetének előhangjában. Az igazi esszé vagy kritika és az irodalmi tanulmány is innen indul – fedezte fel már első alkotói lépéseinél, jó húsz esztendeje Ekler Andrea is – nem pedig „örökbecsünek” vélt tételek igazolására. A kritikusnő az irodalom körül forgólódók legszebb küldetését többször ültette a Nagy Gáspár idézett gondolataival párhuzamos mondatokba, és műveiben ugyanezt törekedett megvalósítani. „Ekler Andrea írásainak »egzisztenciális értelme és súlya« éppen abban rejlik – pillantja meg legbelső szándéka irányfényeit recenzense –, hogy tiszta odafordulással közelít ahhoz a műhöz, melyben érzi a szépséget és a költészetet.”

A kutató és kritikus munkáiból azonnal feltűnik, hogy szerzőjük a leghatározottabban utasítja vissza az irodalmi szöveg ideologikus, előítéletes, merev horizontok, lehatárolt vagy csukott terek (vagyis gondolkodási cellák) ketreceibe zárásának metódusát. A szürkeség maszkjait. A legtisztább határozottsággal löki el magától a kreativitáshiány tudományosnak álcázott mókáit, s nem tekint a maga mintáinak a távoli világok értékeit kontroll nélkül e földre kopírozó elméletek vonalzóit sem. Viszolyogva nézi az új és új önfeledt rajongások – vagy elfogultságok – táncmulatságát a letaposott csontokon, a sírdombokon – az irodalom (most éppen Ady Endre) sírján. Lelki, intellektuális és esztétikai értelemben is itt ér össze az életműve a legszebben a Nagy Gáspáréval. Európaiság és magyarság ebben a közös lelki térben találkozik bennük. Ebben a kétfelé nyitott szeretetben az az európai szellem védi a magyarságot, az a régi Európa, amit a környezethez és a munkához való legjobb alkotói viszony, a saját értéket és értéktudatot teremtő szorgalom jellemez, nem pedig a vak elfogadás és a le-sütött szem. A szuverén szólalás jogát is ezért tartja Nagy Gáspár, a költő és Ekler Andrea, a kritikus is az ember mindennek feletti jogának. Ahogyan a csángó magyarok verseit elemző egyik tanulmányában ír erről: „Emberként múlik rajtunk, hogy vannak, s lesznek-e olyan helyek, ahol az emberek a kiáltás jogáért fohászkodnak, s emberként kell tennünk azért, hogy ha már kiáltani kell, azt minden ember tehesse a saját anyanyelvén, megelőzve az elnémulást...” Így jut el a magyarság sorsát következetesen és mindenféle gátló akarattal szemben feltáró írók szeretetétig, életművük még méltóbb, újabb tudatosításáig. Mintha minden választott mű vizsgálatában ő is együtt mondaná Nagy Gáspárral a költőnek az 1985. március 12-én, az Írószövetség választmányi ülésén elhangzott szavait: „Én azt hiszem, hogy az írók számára különösen embertelen aszkézis lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről.”

Görömbei András Nagy Gáspár-monográfiáját elemezve Ekler Andrea a ma éppen hetven éve született Nagy Gáspárnak is e „bizonyítható sebei” és mégis eleven szívdobbanásai fölé hajol. Nemcsak a tudomány, a szövegértelmezés tereibe, hanem lélekközelbe is emeli a könyv médiumán át életművét és sorsát. Tudatosító erővel tárja fel az alkotások és a rájuk sugárzó értelmezés legfontosabb érintkezési pontjait s az országnak és önmagának szóló üzeneteit is. Nagy Gáspár gondolatai s kézmozdulatai ezért az ő értelmezésén keresztül még elevenebbé, erősebbé és időszerűbbé válnak mind az irodalmi gondolkodás, mind pedig a történelmi jelen terepein. Nagy Gáspárt és Görömbei Andrást egyszerre idézi meg a kalodákba zárt tudat felszabadításáért, a független gondolkodás védelméért egybeforrott szabadságharcukban. „A Nagy Gáspárról írott monográfia is jelzi azt a »pedagógiai« szándékot – mondja –, mely Görömbei Andrást tanárként is jellemzi. A nyitottság, olvasottság, filológiai igény, precizitás, tudás mellett annak átadását, hogyan lehet szeretni azt, amivel foglalkozunk, hogyan lehet úgy írni, hogy létünk részévé váljon, amiről szólunk. [...] Tanít a független gondolkodásra, arra, hogy mindent kell olvasni, minél több dolgot kell megismerni, nem szabad meggondolatlanul elvetni semmit, de fejetlenül követni sem kell. Szem előtt kell tartani – idézi nyomatékosan Ulrich H. J. Körtner *Az ihletett olvasó* című művének gondolatát –, hogy »Nem az új paradigmák eredményeznek új látást, hanem a forradalmi látásélmények vonnak maguk után új paradigmákat.«” Majd két elődje – két példaképe – s a két barát legerősebb üzeneteit a maga sorsformálódásának legszebb tapasztalataként összegzi. „Görömbei András és Nagy Gáspár pályája jó példa arra, ami Nagy Gáspár esszéit olvasva is magával ragadja az olvasót: voltak mesterek és tanítványok, a mesterek lehetőséget adtak a tanulásra, kibontakozásra; a pályakezdők pedig keresték az útjukat, nem elégedtek meg az adományként kapott tehetséggel, a szólás belső kényszerével. Görömbei András és Nagy Gáspár követve »mestereik« példáját sokaknak nyújtottak, nyújtanak kezet, az emberség e megnyilatkozásával is a magyar és egyetemes kultúrát megőrizve, alakítva. [...] Az értelmiség feladata, hivatása megérteni, megértetni, hogy a nyelvi, kulturális leépülés, identitásvesztés emberi létünket fenyegeti, a kultúra, a nemzeti önismeret létkérdés. Nagy Gáspár 1995-ös *Nagyon személyes vallomása*ának szavai egyre sürgetőbbekké válnak: »Barátaim! Itt az ideje, hogy összeszámoljuk a hűségeseket, a még nyitott lélekkel és emberi arccal tüntetőket.«”

Számoljunk tehát! S ha elvégeztük az összeadást és a kivonást, a szorzást és az osztást, a legkiválóbbak között most írjuk át csupa nagybetűre Ekler Andrea nevét. A Nagy Gáspár Alapítvány 2019-es díjazottja most már nemcsak szívében és tudatában, hanem ezen a kitüntetésen is felmutathatja és tovább őrizheti az ország útjainak sáros csapásait előtte járó, a bozótot előtte – és már nemzedékek előtt – megbontó, széthajtogató s az elvadult történelmi időkben személyiségének egyetlen tisztásán is katedrális építeni kezdő ember arcát.

Tisztelt Ünneplők! 1989 májusában, a diktatúra végnapjaiban és az új Magyarország születésének virradatán Nagy Gáspár a – *Már hamuval rajzolgatok* című

versében –, kifejezve az egymáshoz kötődés, a közös haza-, ember- és Isten-szeretet értelmét, így fordult Görömbei Andrásához:

*Mert nagyon a miénk
ráégünk erre a földre
mosolyunk rámegy
bánatunk ráég
már hamuval rajzolgatok
Isten ablakán egyre
de Ő vár – vár még*

Ekler Andrea mosolya és írásaiban kifejtett igazsága – és olykor fájdalma – is erre a földre, erre a hazára ég rá. Esszéi, tanulmányai, kritikái a vállalt küldetés jegyében érintik meg az elődök és a kortársak vállát vagy homlokát – s ezeken az érintéseken át a földet, a történelmet és az Istent. „Nagy Gáspár verseinek színvilágában a vers mindig fényes, fehér, még ha körülötte minden gyászfekete is – írja az igazságnak erről a sokfelé sugárzó ragyogásáról –, »mert a versben millió wattos gyertya ég / szabálytalan szabadság álruhája / felölti s belül viseli a fényt«. A vers önálló életet él... nem veszít fényéből, erejéből, ha értetlen ítések kezébe kerül is, hiszen diktatúrán edződött.” „Féltett kincsem egy vers, amelyet Nagy Gáspártól kaptam – folytatja másutt vallomásszerűen – Amikor elgyengülnék, előveszem... A közös történelmi, kulturális emlékezet része az is, hogy rátaláljunk arra a versre, ... amelyből erőt meríthetünk... Számomra ez a vers Nagy Gáspár *Belátás* című költeménye.”

*Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni
nem lehet a világot Isten nélkül megérteni
nem lehet a világot Isten nélkül szóra bírni
illetve lehet
csak az olyan rémült magánkaland
melyet a kétségbeesés kormányoz
s végkimenetele fölöttébb kétséges*

Ekler Andreának a „rémült magánkalandok” büszke bizonyosságával szemben feltartott figyelmeztető kezében ott él tovább Nagy Gáspár keze; az irodalomra és az emberre néző – a „kétségbeesés kormányzásától” egy magasabb kormányzáshoz és a nemzethez forduló – tekintetében pedig Nagy Gáspár tekintete.

S ez az igazi köszönet az ifjúkorában hallott-olvasott versekért s a bennük kimondott küzdelemért. Kívánjuk, hogy Ekler Andrea olyan tisztán adja tovább ezt az örökséget, amilyen hófehéren kapta.

Vasvár, 2019. május 4.

Aki megelőzte a korát: II. Rákóczi Ferenc

Alig néhány olyan alakja van a magyar történelemnek, aki országos kultuszra tett szert, akinek nagyságát szobrok, terek, utcák, emlékfák hirdetik szerte a Kárpát-medencében. Az idei II. Rákóczi Ferenc-emlékév – amelynek apropója, hogy 315 éve, 1704. júliusban választották Gyulafehérváron erdélyi fejedelemmé Rákóczit – alkalmat ad arra, hogy megvizsgáljuk, mi okozta az ő népszerűségét a széles tömegek között.

A vezérlő fejedelem gondolkodása, politikája egyedülálló volt nemcsak hazánkban, de Európában is. Akár katolicizmusát, akár főnemességét tartjuk szem előtt, szokatlan módon és kitartással fáradozott a felekezeti jogegyenlőtlenség és a közteherviselési különbségek miatt érzett társadalmi elégedetlenség kibebítésén. Szociálisan érzékeny politikát folytatott, megvalósította az ország népeinek olyan összefogását, amilyenre azóta sem volt képes senki, nemzetközi és hazai propagandatevékenysége szintúgy úttörőnek számít. II. Rákóczi Ferenc küzdelme nem csupán a függetlenségért vívott háborúból állt, mindeközben megteremtette egy új Magyarország alapjait. Jóllehet a császári seregek győzelmet arattak felette, az ország népe mégis hálás maradt neki, holtában is hazatérését várták.

Vallásbéke

„Ámde bármit mesterkedik is az ellenség, nálunk nem ér el semmit, hiszen mi, ha másért nem, legalább a templomok és a kollégiumok megtartásáért – ezeket ugyanis korábban az ausztriaiak elvették tőlünk, s az ország szövetkezett rendjei adták vissza a szécsényi általános rendezés alkalmával – a végsőkre is el vagyunk szánva. De meg azért is, mert már közismert Heister generalis zsarnoki kegyetlensége, aki minden városban, mezővárosban és faluban elfoglaltatja a visszaadott templomokat, nem kegyelmez a négy esztendő alatt elhalt protes-

tánsok holttesteinek sem, ha azokat ezekben a templomokban temették el, hanem megparancsolja: bontsák fel sírjukat, és dobják ki onnan csontjaikat” – festi le a Habsburgok erőszakos ellenreformációját és a kurucok intézkedéseit a hazai vallásbéke érdekében a *Mercurius* 1710. januári száma.

A Kárpát-medencei magyarság joggal lehet büszke arra, hogy az Erdélyi Fejedelemségben a korabeli Európához képest különösen nagy békesség honolt a felekezetek között, és törvények őrködtek a viszonylagos vallási béke fölött, amely lehetetlenné tette, hogy hitbeli konfliktusok – Nyugat-Európához hasonlóan – véres háborúba torkolljanak: Erdélyben bizonyos időszakokban a felekezetek közötti mérkőzés iskolákban, vitairatokban, nyomdák révén és szószékeken zajló kulturális harc volt csupán.

A Magyar Királyság területén, amely a Habsburg Birodalom része volt, sokkal szigorúbb törvények szabályozták a vallásgyakorlást – bár a korabeli európai szokásokhoz képest ezek is liberálisnak számítottak, pl. az ország védelmében katonáskodó vitézek papválasztási szabadsága tekintetében. Mégis az 1681. évi törvények és későbbi, ezeket magyarázó uralkodói rendeletek (ún. Leopoldina explanatiók) végzetesen beszűkítették a protestáns vallásgyakorlatot a királyi Magyarországon és az 1686 után visszaszerzett hódoltságban. Nem véletlen, hogy Rákóczi a keresztény világnak címzett kiáltványában a magyar nemzet sebei között említi a bécsi udvar protestánsok ellen elkövetett bűneit. Alig tört ki a szabadságharc, Rákóczi máris orvosolni kezdte a protestánsok sérelmeit, 1703 szeptemberében visszaadatta a reformátusoknak a Sárospataki Kollégiumot, 1705 januárjában Eperjes elfoglalása után pedig az evangélikusoknak az Academiát, felvidéki oktatási központjukat. Eközben a protestáns kurucok katolikusokat érintő túlkapásainak is véget vetett szigorú törvényekkel, 1704-ben Miskolcon kiadott pátensével halálbüntetést ígérve azoknak, akik önkényesen templomot, plébániát, iskolát vagy egyházi javakat vesznek el.

A teljes vallásszabadságot az 1705-ös szécsényi országgyűlés hozta el, amikor a vezérlő fejedelem megszüntette az 1681. évi korlátozásokat, és biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát is. Minden településen a földesúri jogtól függetlenül a többségben levő felekezet kapta meg a templomot, de a földesúr köteles volt telket biztosítani a többi felekezet számára is templomépítés céljából. A következő hónapokban vegyes felekezeti összetételű bizottságok hajtották végre a törvényt a szabad királyi városokban és a kuruc uralom alatt álló vármegyékben.

Összefogás

A Rákóczi-szabadságharcot követően egyes emlékek szerint a hegyvidéki ruszin családoknál évtizedekig szokásban volt, hogy a vacsoránál eggyel több terítéket helyeztek az asztalra, ha hazatérne a vezérlő fejedelem. Ahogy egyedülálló ez a hűség, úgy Rákóczi nemzetiségi politikája is kivételes volt, mivel

a fejedelem nemcsak a magyarságot, de a nemzetiségek jelentős tömegeit is zászlaja alá tudta vonni.

Rögtön a szabadságharc kitörésekor megértette, hogy céljai kivívásához, egy új Magyarország megteremtéséhez szükség van az ország minden népére. Legelkesebb hívei, a javarészt Rákóczi-birtokokon élő ruszinok a zászlóbontástól a fegyverletételig mindvégig kitartottak mellette, nem véletlenül nevezte őket a fejedelem leghűségesebb népének (*gens fidelissima*).

Pedig Bécs mindent megpróbált, a ruszinok élére kívántak helyezni püspöknek egy bizonyos Hodemarszkit, aki azt a feladatot kapta, hogy fordítsa szembe a ruszinokat Rákóczival, ígérje meg nekik, hogyha fellázadnak ellene, akkor olyan szabadságjogokat kapnak, mint a rác határőrök. A ruszin nép azonban nagyobb részben eltántoríthatatlanul Rákóczi mellett maradt. Olyannyira, hogy Rákóczi halála után 3 évvel, 1738-ban a munkácsi uradalom területén zajló forrongások idején, amelyek az elnyomó adók ellen emeltek fegyvert, Rákóczi visszatéréseért imádkoztak.

A tótok közül is szép számban sorakoztak fel Rákóczi zászlaja alatt a Habsburg-hatalom ellenében. Már csak azért is, mert amíg a Felvidéket kevésbé érintette a törökdúlás, addig sokkal inkább megviselte az I. Lipót-féle abszolutista elnyomás. A tótok még népdalaikban is sokáig őrizték a kuruc néphagyományt, példaként álljon itt egy magyar fordításban:

*Mikor megyek a kuruc háborúba, háborúba, háborúba,
Kardot kötök a bal oldalamra, oldalamra, oldalamra.*

*Ha engem abban a háborúban megölnek, megölnek, megölnek,
Akkor vörös paláستtal engem befödnek, befödnek, befödnek.*

Ami az elszórtabban élő németiséget illeti, amíg a felvidéki szászok szívesen csatlakoztak a függetlenségi háborúhoz, addig az erdélyiek inkább távol tartották magukat tőle. Ugyanakkor az erdélyi oláhok közül is sokan odagyűltek Rákóczihoz, aki 1703-ban kiáltvánnyal fordult Erdély nemzeteihez, próklamációjában a magyar államférfiak közül elsőként szólt az „oláh nemzethez” is. A *Mercurius* 1710. februári számában a kurucok egyik oláh (vlach) hadvezéré-ről is olvashatunk: „A Csáky családsága révén nemrégiben a németeknek átadott hadadi várkastély felderítésére kiküldött Balica nevű vlah ezredesünk a vele szembekerült ellenséges katonaságot sikeresen megszalasztotta a vár alatt, közülük száznál többet levágtak és húsz foglyot is ejtettek, akiket innen Ecsedre vittek.”

Számos oláh jobbágy csatlakozott a felkeléshez – elsősorban a hadakozásért cserébe kapott teherkönnyítésért – Fogarasföldről, Hunyadról vagy Máramarosból. Részvételükben döntő volt felekezeti hovatartozásuk, mivel sokkal inkább csatlakoztak az 1690-es vallási uniót elfogadó görög katolikusok, mint az azt ellenző ortodoxok.

A ruszinok, tótok, oláhok többségének a megnyerése mellett akárhogy próbálkozott Rákóczi, a délszláv népeket már nem tudta a maga oldalára állítani. A horvátok esetében alapvető problémát jelentett, hogy a császár oldalán hadakozta végig a szabadságharcot Pálffy János, Horvátország bánja, és ez alapjaiban meghatározta a horvátok hozzáállását a függetlenségi háborúhoz.

A rácokkal való konfliktusoknak pedig már több évtizedes múltja volt ekkor: egyrészt a letelepült, földművelő magyarokat sokszor károsan érintette a rácok helyváltoztató, állattartó életmódja, másrészt I. Lipót még 1703 előtt megnyerte őket magának. A Habsburg uralkodó ugyanis a török kiűzését követően tovább kívánt hódítani a Balkánon, és ebben komolyan számított a rácokra, amiért kiváltságokkal halmozta el őket: különálló tartományban élhettek, vajdát és bírát választhattak maguknak, jelentős adókedvezményeket kaptak, továbbá a katonai beszállásolás alól is mentesültek.

Mindezek ellenére Rákóczi többször is megpróbálta őket a szabadságharc oldalára állítani, először 1703. augusztus 9-én adott ki felhívást székelyhídi táborában, amelyben megígérte nekik eddigi kiváltságaik megtartását, ha fegyvert fognak a hazáért. Felhívását Rákóczi úgy fejezte be, hogyha nem állnak melléjük a rácok, akkor „minden könnyörületesség nélkül öletjük, vágatjuk, sőt a gyermekemet is kardra hányatjuk” – ami az oszmán kornak a rácok által még a XX. században is űzött gerilla-harcmodorát kiválóan érzékelteti.

A Kárpát-medencei népek összefogására mégsem találunk a fentiekhez fogható példát a későbbiekben. Éppen ezért komoly eredmény, hogy a szabadságharc a maga oldalára tudta állítani a ruszinokat, a tótokat, de az oláhok jelentős részét is, egyedül a délszláv népek fordultak szembe a vezérlő fejedelemmel.

Szabad sajtó

Egy folyóirat hasábjain nem mehetünk el szó nélkül amellet sem, hogy II. Rákóczi Ferenc volt az első hazánkban, aki hírlapot adott ki. A fejedelem maga is újságolvasó ember volt, rendszeresen olvasta a párizsi *Gazette*-et, a hollandiai hugenották francia lapjait, a *Mercure Historique et Politique* című hágai és a *Lettres Historiques* című amszterdami folyóirat hírósszefoglalóit, kommentárjait. Ugyanakkor Európát is foglalkoztatta a kuruc szabadságharc ügye, XIV. Lajos danzigi követe, Bonnac márki a fejedelem egyik levelére reagálva írta meg, hogy örömmel vennék, ha rendszeresen tájékozódhatnának a magyarországi eseményekről, az első szám megjelenése után az is kiderült, hogy a Lengyelországot megszálló svédek is élénk érdeklődéssel vették kezükbe az újságot.

Rákóczi hírlapindítása mégsem előzmény nélküli, a *Recrudescunt inclitae gentis Hungariae vulnera* kezdetű legismertebb proklamációtól kezdve kiáltványok, levelek, manifesztumok egész sorát adta ki a fejedelem. A sajtóhoz, mint újabb fegyverhez 1705-ben nyúlt Rákóczi, különösen azért, hogy ezen a téren is diadalt arasson a Habsburgok felett, mivel a bécsi *Wienerisches Diarium* című újság

a valóságtól egészen elrugaszkodva, magyarellenesen mutatta be a hazánkban folyó eseményeket.

A lap elindításának kiötlője és megtervezője Esterházy Antal gróf volt, aki a „nép vigasztalásának” és a szegénység bátorításának ügyét szolgálta volna magyar nyelven. Rákóczi végül belső bizalmasára, állandó munkatársára, a titkos kancelláriáját is vezető Ráday Pálra bízta a feladatot, aki az említett kiáltvány-nyal együtt Rákóczi több írásának is a szerzője volt. Az újság először 1705 júniusában jelent meg *Mercurius Hungaricus* névvel, és azonnal el is küldték Franciaországba, Danzigba, Isztambulba és Poroszországba, utóbbi helyről azután néhány példányt a svéd udvarba továbbítottak. Megközelítőleg százas példányszáma és latin nyelve is bizonyítja, hogy elsősorban Európa királyi és fejedelmi udvarait, diplomatait kívánták tájékoztatni vele, mindenekelőtt rokonszenvűk és szövetségük megnyerése érdekében. A *Mercuriust* az első években a lőcsei Brewer nyomdában állították elő, habár eredetileg hetente megjelenő hírlapnak szánták, végül a kezdeti heti megjelenés hamar havira változott, majd komoly rendszertelenség tapasztalható a kiadásban. Napjainkra a *Mercuriusból* csupán 13 nyomtatott, illetve kéziratos példány maradt fenn, ami valójában hét számot takar, mivel néhány számból több példány is megmaradt. Mai napig vita tárgya, hogy voltak-e teljes mértékben megsemmisült példányai a kuruc hírlapnak, vagy az említett hét számnál több nem is jelent meg.

A Ráday Pál által irányított újság szerkesztési elve megfelelt a kor európai sajtójának, a tudósítások a származási hely és időpont megadásával kezdődnek, a beszámolókat pedig a különböző kuruc hadvezérek küldték, úgymint Bottyán János, Károlyi Sándor vagy Forgách Simon. Ilyenformán tudósítottak Bezerédi Imre brigadéros akciójáról 1708 augusztusában a Sopron melletti táborból: „Miután generálisunk az ellenséget ostromzár alá vette, kihasználva a kedvező alkalmat, egy erős katonai csapatot Stájerországba küldött azzal a paranccsal, hogy azokat a helységeket, amelyek önként meghódnak, vegyék katonái oltalmukba, az ellenállókat pedig tűzzel-vassal pusztítsák el. Ő maga pedig Ausztria irányába vonult azzal a szándékkal, hogy ott mindent megtesz, amit ellenség csak megtehet azért, hogy a bécsiek, látva a mindenfelől füstölgő háztetőket, bánják meg azt, hogy bosszúvágyból visszautasították a békét.”

Az is előfordult, hogy a „laptulajdonos” nyilatkozatát közölték, mint 1705 augusztusában, amikor Rákóczi újságja előbb nyilvánosságra hozta hasábjain a bécsi udvar levelét, majd a *Mercuriusba* írt nyílt levélben utasította el a Habsburgok békeajánlatát a „felséges fejedelem”. A *Mercurius Hungaricus*ként (Magyar Hírmondó) induló hírlap a második számban nevet változtatott, innentől kezdve *Mercurius Veridicus ex Hungaria* (Magyarországi Igazmondó Hírmondó) névvel futott az újság, ezzel is aláhúzva igazmondását. Független újságírás már a XVIII. század hajnalán sem létezett, Benda Kálmán megállapítását mégis elfogadhatjuk, miszerint a *Mercurius* „A kuruc vereségek jelentőségét igyekezett csökkenteni, a hadsereg kényszerű visszavonulásait óvatosan körülírta, megma-

gyarázta, a kellemetlen dolgokról meg nemegyszer teljesen hallgatott. Kitalált eseményeket azonban nem közölt. Szépített, de nem hazudott.”

A hadiszerencse változása és a diplomáciai tárgyalások miatt az 1710. évi számokat már Bercsényi kancelláriáján adták ki Ebeczky Sámuel szerkesztésében, és Lőcse helyett Bártfán voltak kénytelenek kinyomtatni. Ugyan eredeti célját nem érte el a *Mercurius*, a kontinens egyetlen országa sem állt igazán a magyar szabadság ügye mellé, ám szintén II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződik hazánk első sajtóterméke, amit Európa-szerte kezükbe vehettek az olvasók.

Közteherviselés

„Mivel mind gazdagnak, mind szegénynek és akármely rendbéli országrendei-
neinek egyenlő boldogulására és hasznára szolgálván mostani hadakozásunk
célja, annak hasonlóképpen terhet és súlyát mindnyájunknak közfáradsággal
és erővel kellenénk viselnünk” – írja az 1707-es ónodi országgyűlésen elfogadott
törvények hatodik articulusa.

A szabadságharc gazdasági nehézségeinek kezelése azonban arra vitte Rákóczi-
t, hogy meglépje azt, amit több száz éve senki sem mert. Nem is aratott
ezzel osztatlan sikert, a tőle elfordulók közül leghíresebb Turóc vármegye kö-
veteinek esete. Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért tiltakozni kezdtek
a javaslat bejelentése után, mondván: I. Lipót korában sem sújtották ekkora
adóterhek az országot, emellett kifogásolták a rézpénz elértéktelenedését, illet-
ve Rákóczi fényűző udvartartását. Mivel a követek csendben hallgatták a tú-
róciakat, hallgatásuk pedig félő volt, hogy egyetértést jelent, Bercsényi Miklós
és Károlyi Sándor karddal rontott Okolicsányinak, valamint Rakovszkynak,
hogy megfékezzék a lázadást. Előbbi azonnal életét vesztette, utóbbi súlyos
sebesüléseket szerzett, majd később kivégezték.

Mindazonáltal az ónodi országgyűlés jelentősége a Habsburg-ház trón-
fosztása mellett a nemesség megadóztatásának elrendelésében is áll, Rákóczi
kétfélmillió forint adó kivetését hagyta jóvá, amelyből ötszázezer forintot azon-
nal beszedtetett. Az adó kivetésének formája egészen új volt, köztehervise-
lés irányába mutatott, amelynek fogalma szintén a vezérlő fejedelemtől szár-
mazik.

Az ún. dikális adó kivetésére bizottságot hoztak létre, melynek élére Klo-
busiczky Ferenc került, aki 1705 óta a Gazdasági Tanács elnöke volt. A bizottság
„dikálta” az embereket, vagyis felmérte vagyonukat, hogy azután ehhez mérten
adóztassa meg őket. A vagyonfelmérés alól a nemesek sem mentesültek, Rákó-
czi földjeitől kezdve számba vették a birtokokat, az ingóságokat, a vagyontár-
gyakat. Az újoncalapot kétharmad részt a nemesek, egyharmad részt a jobbá-
gyok fizették, az élelmiszeradót pedig ugyanolyan mértékben fizették parasztok
és földesurak.

nemesség	185 567 dica	18,19%
parasztnok	696 031 dica	68,24 %
hadviselő parasztnok	28 611 dica	2,8%
városi polgárok	109 832 dica	10,77%
Összesen	1 020 041 dica	100%

A felvett dicaszámok megoszlása (Szomolányi Gábor)

Habár az adóterhek majd' 70%-át még mindig a jobbágyság viselte, tehát még mindig a nemességnek kedvezett az adórendszer, mégis óriási előrelépést jelentett Rákóczi reformja.

A nemesség és az egyház részéről sokan nem értették meg a döntés szükségességét, valamint időszerűségét, és elpártoltak a fejedelemtől, a szabadságharc után a Habsburg-hatalom visszatérésével pedig semmissé vált a törvény. Mindettől még tény, hogy Rákóczi óriási lépést tett a társadalmi igazságosság megteremtése érdekében. Rákóczi főnemesi és fejedelmi mivolta ellenére felismerte azt is, hogy a köz terhének viselését társadalmi értelemben is ki kell terjeszteni a politikai egység erősítése érdekében.

„Örök emlékezetűl”

A XVI-XVII. századi függetlenségi mozgalmak csak a kiváltságosokat tudták maguk mellé állítani, 1848–49 szabadságharca nem tudta magával ragadni a nemzetiségeket. Ezzel szemben Rákóczi zászlaja alatt ott harcoltak a magyar jobbágyok között a ruszinok, a tótok és az oláhok is. Rákóczi elindította az első magyar újságot, vallásszabadságot hirdetett az egész országban, elmozdította a magyar adórendszert a közteherviselés irányába. Csupán a győzelem érdekében tette volna mindezt? A magyar politika későbbi alakjai vagy az országon uralkodó dinasztia tagjai vészterhesebb időkben sem feltétlen igyekeztek megnyerni maguknak az ország egészét.

II. Rákóczi Ferenc sok tekintetben megelőzte a korát, és szociális érzékenységgel irányt mutatott a mindenkori Magyarországnak. Harcba szólító kiáltványa, a *Recrudescent* nem üres kampányprogram volt, uralkodása alatt megpróbálta orvosolni a kismizmizett nemzet sérelmét a földesuraktól a jobbágyokig. Ezért őrizték meg a széles tömegek emlékét, ezért várták haza, ezért is volt egyszerű a dualizmus feloldhatatlan politikai ellentétei közben olyan kultuszt teremteni köré, amelynek nyomán tömegek térdeltek a holttestét az Oszmán Birodalomból hazaszállító vonat előtt Magyarországon. Rákóczi-tüzeket gyűjtöttek 1906-ban azokon a településeken, ahol megállt az említett vonat, díszmenet kísért koporsóját Budapesten és Kassán, tiszteletére megkondultak a harangok és díszlövéseket adtak le. Hazatért a vezérlő fejedelem, hogy tettei „örök

emlékezetül” álljanak politikai gondolkodásunk és nemzeti önazonosságunk modern kihívásai előtt is. Nyilvánvaló, hogy a történelmi idollá váláshoz – aminek kísérőjelenségeként ezeknek a személyiségeknek Szent Istvántól II. Rákóczi Ferencig a nevét Kárpát-medence szerte helynevek, intézmények, szellemi és természeti jelenségek hordozzák – olyan állami imázsépítésre is szükség van, amely tudományos alapossággal, de a mindenkori jelent megosztó politikai kérdésekre is integratív, magyarázó és lendítő erővel képes felelni. Hogy ezt II. Rákóczi Ferenc esetében a reformkor óta mégsem árnyékolta be soha teljesen a kizsákmányolás örök politikai jelensége, azt minden bizonnyal a Vezérlő Fejedelem személyiségének saját korában és saját tetteiben is nyilvánvaló rokonszenvedése, társadalmi szimpátiája okozza. Röviden az a tény, hogy aki a nemzeti közösséget foglalkoztató igazságkérdések megoldásában megelőzi korát, kései utódok szimpátiájára is nemzeti méretekben számíthat.

1965: Bosznia-Hercegovina, Szarajevó, Bascarsija, ulica Saraci (Fortepan / Romák Éva)

„Hármas kistükör” – kettős fókuszban

Bakos István: *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája, 1989–2000.*

Antológia Kiadó, 2016

Bakos István – Házi Balázs – Nagymihály Zoltán (szerk.): *A Magyarok Világszövetségének „hármas kistükre” (1989–2000).*

Antológia Kiadó, 2018

A tavaly 75. életévét betöltő Bakos Istvánról elmondható, hogy nagy idők jelentős tanúja. A Kádár-kori népi-nemzeti ellenzékének majd’ minden jelentős fordulata nál jelen volt: Eötvös-kollégistaként az 1969-es bölcseészaki „KISZ-lázadás” főszereplője, a falukutató mozgalom aktív tagja, a Bethlen Gábor Alapítvány egyik kezdeményezője, a lakiteleki találkozó résztvevője. 1989 előtti munkásságának logikus folytatásaként 1994-ben szerepet vállalt az újjáélesztett Magyarok Világszövetségének (MVSZ) működtetésében is, főtítkára lett. Belülről látta tehát az eredetileg 1938-ban Teleki Pál és Perényi Zsigmond által fölállított, a kommunista diktatúra alatt teljes pártállami kontroll alá vont, meggyengített, de Csoóri Sándor elnöksége (1991–2000) alatt föltámadó szervezet ezredforduló előtti küzdelmeit. Szerencsére Bakos István jól rendszerezte az iratait, s idővel több szervezethez is köthető magángyűjteménye alakult ki,¹ amely jelen-

kori történelmünk kutatása szempontjából jelentős forrásokat tartalmaz. Bakos gyűjteményének részét képezi saját MVSZ-es gyűjtése is, ennek feldolgozásával született meg a címben jelzett két mű. Bakos István két részletben kiadott „hármas kistükre” felbecsülhetetlenül értékes munka mindazoknak, akiket a magyar-magyar kapcsolatok ápolásában kulcsszerepet játszó MVSZ története érdekel. Mindkét kötet a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívumban készült.²

Az első kötet, a *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája, 1989–2000.* című, még 2016-ban megjelent munka sokkal több annál, amit alcíme ígér. Nemcsak az MVSZ legutóbbi „fényes” időszakának legfontosabb eseményeit közli időrendben, hanem rövid tanulmányban ismerteti a szervezet történetét, a jogelődöktől kezdve a 2000. évig. A hangsúly ter-

1 Ide tartozó iratainak adatainak egy része bekeült a nemrég lezárult *Courage (Kulturális ellenállás. Az ellenzékiesség öröksége az egykori szocialista országokban)* nevű nemzetközi tudományos kutatási program során létrehozott adatbázisba is. Az 1969. évi diákmozgalomról a <http://hu.cultural-opposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n6102&type=collections>, a Bethlen Gábor Alapítványról pedig a <http://hu.cultural-opposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n4633&type=collections> oldalakon lehet olvasni.

2 Elgondolkodtató, hogy az egyik legfontosabb rendszerváltozás utáni magyar társadalmi szervezet történetéről, forrásairól szóló, úttörő publikáció kiadására nem az erre hivatott Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, hanem egy magánszemély kezdeményezésére, egy fiatal kutatóhely segítségével kerülhetett sor. A két kötetet érdemben egészíthetné ki az, ha az MNL OL illetékes munkatársai összevethetnék a náluk őrzött iratokat a Bakos-féle gyűjtemény dokumentumaival, vagy ha legalább érdemben közreműködhetnének az MVSZ iratainak rendezésében. Erre vonatkozó szándéknyilatkozat a második kötet bemutatóján a levéltár munkatársa részéről el is hangzott.

mészetesen az 1990-es évekre esik, hiszen ekkor dolgozott a szervezetnek a szerző is. A Bakos által „rövid krónikának” nevezett rész az MVSZ történetének áttekintése mellett közli a szervezet vezető testületeinek (Elnökség, Védnöki Testület, társult szakmai szervezetei, központja, hivatala, az Országos Tanácsok, a megyei szervezetek stb.) tisztségviselőinek legfontosabb adatait. Ez a gyűjtés fontos alapja lehet egy későbbi MVSZ-prozopográfiának is. A 462 oldalas kötet – több mint száz kísérő fényképével – rendkívül részletes kronológia nemcsak az MVSZ, hanem a szocializmus utáni első évtized Kárpát-medencei történéseinek krónikája is. Csupán a névmutató hiánya okozhat némi csalódást – a kötet így nehezen kutatható.

A 477 oldalas másik – ezúttal névmutatóval is ellátott – kötet, *A Magyarok Világszövetsége „hármaskistüke”* (1989–2000) ugyan jóval kevesebb fényképet tartalmaz, ez azonban semmit sem von le értékéből. Ez a kiadvány részben az első könyvben kitűzött nagy munka folytatása. Címe nemcsak a jeles XVIII. századi tudós-tanár, Hányoki Losontzi István főművére utal, hanem egyben jelzi azt a három csapásirányt, amelyen a szerző az MVSZ történetének rekonstrukcióját a jelenlegi forrásadottságok mellett módszertanilag hasznosnak látja, nevezetesen: a mérvadó személyek, a szervezetek és a válogatott források révén. Emellett újabb részleteket ismerhetünk meg a szervezet rendszerváltás utáni történetéről is. A szervezet- és hivataltörténeti áttekintés ABC-rendben közli az 1989 utáni bő évtizedben tevékenykedő vezető tisztségviselők teljes névsorát funkciójuk és képviselt országuk megjelölésével. Az „archontológia-szerű” gyűjtésben helyet kaptak az MVSZ Védnöki Testületének, Választmányának, titkárságainak, osztályainak hivatalviselői egyaránt.

A kötet gerincét az MVSZ életében fontos szerepet játszó személyek és szervezetek kislexikona alkotja. A II. fejezet (személyek) az MVSZ vezető szerveiben, illetve

tag- és társszerveiben dolgozott tisztségviselőinek, munkatársainak, továbbá a Szövetség rendezvényeit létrehozó személyek szócikkei. A gyűjtésben az egyes emberek rövidebb-hosszabb életrajzai korántsem a „száraz” biográfiai adatokra terjednek ki, időnként rövid visszaemlékezések is színesítik a leírásokat.

A következő (III.) fejezetben közltek a szerkesztők az MVSZ saját (központi, megyei) szerveinek adatait, a három régióra (nyugati, Kárpát-medencei, anyaországi) tagoltan. Itt kaptak helyet a Világszövetséggel együttműködő hazai „kiemelt magyar szervezetek, intézmények” (pl. Balassi Intézet, Duna Televízió, Eötvös Collegium, Hitel folyóirat, Lakiteleki Népfőiskola, Százak Tanácsa stb.) és külföldi szervezetek, intézmények (pl. Brüsszeli Magyar Ház, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Leuveni Collegium Hungaricum, Pázmáneum stb.), illetve a „társintézmények” szócikkei is. Figyelemreméltók azok a leírások, amelyek azokra a külföldi magyar szervezetekre vonatkoznak, amelyek az MVSZ átalakítása után alakultak, és az ezredforduló előtti időszakban kialakult MVSZ legitim folytatóinak tekinthetők. (A Nyugat-európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége, valamint a Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége tartozik ide.)

A 33 iratot közlő forrásközlés alkotja a kötet utolsó nagyobb (IV.) fejezetét. Ez a remek dokumentumválogatás elsősorban a Bakos István által megőrzött iratok, illetve különféle sajtótermékekben (főleg a *Magyar Figyelő*ben) megjelent beszédek, javaslatok, memorandumok, állásfoglalások gyűjteménye (kiválogatásuk és szakszerű közlésük Bakos István mellett a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum két fiatal munkatársának, Házi Balázsnak és Nagymihály Zoltánnak az érdeme, akárcsak a személyi és szervezeti adattár összefésülése és tudományos apparátushoz méltó arányosítása). A kronológiai sorrendben publikált iratok rávilágítanak az MVSZ magyarság összetartó

szerepére, sikeres akcióira (pl. a Magyarok Világkongresszusainak megszervezése, az ópusztaszeri Világmagyarság Hajlékának és a Benczúr utcai székháznak a felújítása, számos kiállítás és könyv létrehozása a folyamatosan csökkenő állami támogatás ellenére stb.). Az iratok egy része a dicstelen végjátékról szól: az MVSZ 1998-tól kezdődő válságáról s eljelentéktelenítéséről is. A rendszerváltás utáni magyar közélet, a hírhedt „szekértáborosdi” szomorú történetének különlegesen fontos dokumentumai ezek, de a belső, ellentétek és az egyelőre feltáratlan, csak vélelmezett eredőjű, kívülről betelepített belső bomlasztók története is. Az egységesség érdekében talán érdemes lett volna az összes szöveget egységes átírási mód szerint közreadni (néhány iratot „fontosságuk” miatt facsimile közöltek).

A szaktörténész számára ez a két kötet elsősorban azért jelenthet értéket, mert részben enyhíti a magyar jelenkorral foglalkozó segédkönyvek kiáltó hiányát. A kronológia, az adattár és a forrásgyűjtemény igen hasznos eszköze lehet azoknak, akik a jövőben a magyar kultúrdiplomácia, nemzeti önreprezentáció, illetve a harmadik magyar köztársaság történetének megírására vállalkoznak majd. De a szé-

lesebb olvasóközönség számára is számos tanulsággal szolgálhat ennek a két kiadványnak a tanulmányozása. Megtudhatjuk belőle, hogy a régi önmagával köszönő viszonyban sem levő mai Magyarok Világszövetsége egykoron sokkal több volt, mint nemzeti jelszavakba burkolózó, kevéssé látogatott megemlékezéseket szervező társulat. A Bakos István vezetésével készült kötetek olyan alulról szerveződő intézményt mutatnak be, amelyik képes volt úgy bel-, mint külpolitikai kérdésekben hatni, különösen a határon túli magyar nemzetrészek érdekvédelméért nem egyszer eredményesen fellépni. A két könyv azonban nem hallgatja el a hamvukba holt kísérleteket sem, s önkritikusan szól arról is, miért akadt meg a Világszövetség fejlődése, s miben hibáztak jó szándékú, elkötelezett közszolgái. Az MVSZ újjászervezésével járó folyamat gyermekbetegségei, a rendszerváltás utáni médiaháború, a forráshiány, a civil társadalom kiépítését szolgáló kulturális minták hiánya, aktuálpolitikai érdekek együttesen vezettek az MVSZ 2000 utáni ellehetetlenüléséhez. Sokak megfeszített munkája kellett ahhoz, hogy a bukás előtti néhány évben maradandót alkothasson a Szövetség. Nekik állít emléket ez a két könyv.

Pál Zoltán

PÁL ZOLTÁN (1987) doktorjelölt történész. Kötete: *Az Eötvös Kollégium. Elitképzés a népi demokráciában, 1956–1984* (2013).

Az ösztökétől az íróasztalig

Szili József: *Önéletrajz-töredék. Pályák, utak, állomások*

(Szöveggondozás és jegyzetek: Szili József és Szili Sándor)

Balassi Kiadó, 2018

Egy Fejér megye közepén fekvő faluból, félárva gyermekként nagy útra indult egy tehetséges, érdeklődő parasztfiú. Tanulni és tudni vágyott, s rögös ösvényeken kellett járnia. Egy nemes tanító ültette el benne a magot, és végül Budapesten teremtett magának otthont, alapított családot és találta meg a hozzá illő szellemi környezetet. Egy ideig tüdőbetegsége miatt hosszú hónapokat szanatóriumban töltött, s nem lehetett biztos a gyógyulásban. Annak ellenére, hogy be tudott illeszkedni a magyar főváros tarka, zsibongó világába, élete végéig magával hordozta szegényparaszti őseinek dalait, meséit, könyveit és fájdalmait.

Mielőtt végképp tévutakra vinném az olvasót, elárulom, hogy nem Csoóri Sándor élettörténetéről kívánok itt szólni egy nagyszerű könyv kapcsán, bármilyen elevenek és erősek is az életrajzi párhuzamok. Bár Zámoly neve nem bukkan fel Szili József önéletrajzi visszaemlékezésében, a szomszédos falvak Csákvártól kezdve Vértesbogláron át Tabajdig bezárólag mind ott sorjáznak a lapokon, nem beszélve a puszták világáról, essék szó Fornáról, Ürgéről vagy Szunyogh-pusztáról. Óhatatlanul is eszembe jutott a kínálkozó párhuzam: vajon mit gondolt volna Csoóri, ha kezébe veszi a szomszéd falvak világát oly drámai erővel, érzékletesen, de nem érzélgösen bemutatva, nála egy nemzedékkel idősebb, szívós kitartással Beszkárt-tisztviselővé emelkedő Szili József kötetét?

A rendszerváltást követő 10-15 évben visszaszorult a paraszti társadalom története iránti érdeklődés, a magyar agrártör-

ténészek, szociológusok nagy nemzedéke Für Lajostól kezdve Márkus Istvánon át Szabad Györgyig bezárólag megöregedett, majd elballagott minden élők útján. Szerencsére csupán átmenetinek bizonyult a csend, mert az utóbbi néhány évben ismét kezd kellő súllyal jelen lenni a kortárs emlékezetben és a társadalomtörténet művelői körében is a hajdan volt paraszti társadalom. Persze bőven van még adóságunk, s messze állunk attól, hogy divatos, felkapott téma legyen az agrárnépesség múltja és jelene, de azért mindig akadnak figyelemre méltó munkák.

Már a klasszikus népi szociográfiák kapcsán megfogalmazódott az alapvető dilemma: kiknek szólnak e művek, s valóban tolmácsolják-e a nép hangját? Hiszen ahhoz, hogy valaki íróvá, költővé, színésszé, rendezővé lehessen, ki kellett emelkednie a nehéz paraszti sors saras hétköznapijából. Ez által óhatatlanul lazult a kapcsolat, fakultak az emlékek, ráadásul más nyelven kellett az érdeklődő középosztály és polgárság számára elmagyarázni a falvak és kisvárosok népének megannyi kiáltó gondját. Ezzel az ellentmondással Illyés és Veres Péter is birkózott, mint ahogyan a történész is keresi a megfelelő nyelvet, ha példának okáért a társadalmi mobilitás folyamatát akarja leírni. Az 1930-as, 1940-es évek – a korszak szép kifejezésével élve – népi tehetségmentéséről sokat tudunk, akár a népi kollégisták, akár más utakon kiemelkedett paraszti tehetségek egykorú és későbbi vallomásaiból. Ám kevesebb szó esik azokról az egyéniségekről, akik például a mezőgazdaságon belül maradva, tehetséges parasztfiúként korszerű

agrotechnikai eljárásokat megismerve váltak gazdasági vezetővé, ne féljünk a szótól: tehetséges tsz-elnyökké vagy állami gazdasági igazgatóvá. Ezért is volt nagy öröm olvasni a nádudvari Vörös Csillag Tsz és egyben a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa egykori elnökével készült életútinterjút (*Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2012, Osiris), vagy éppen a székely parasztfiúból szinte *Az elsődort faluban* megtestesülő mintát követve tehetséges miniszterré, majd agrártudóssá váló Dimény Imre történetét megismerni (*Göröngyös út. Dimény Imre életútja*. Szerk. Varga Zsuzsanna. Bp., 2017, Kossuth).

S az előbbieknél is kevesebbet tudunk az olyan életutakról, amelyek eredményeként nem lett híres ember az egykori szegénysori parasztfiú vagy mezítlábas cseléd lány, „csupán” – s képzeletben aláhúznám az idézőjelet – saját házában élő, tiszta környezetben egészséges ételeket fogyasztó, gyermekeit iskoláztatni tudó ipari munkás, tanító vagy vállalati tisztviselő. Szili József története – irodalmi értékein, a drámai élethelyzetek sűrítésének képességén túl – azért is fontos a parasztság társadalomtörténetét, a társadalmi mobilitás kérdéskörét kutatók számára, mert az egy nemzedéken belüli, ún. intragenerációs mobilitásra nyújt remek példát. S talán nem túlzunk, ha feltételezzük: sokkal gyakoribb, számosabb volt az övéhez hasonló történet, amikor valaki a falujából indulva rendőr, vasutas, postás, iparos, gyári munkás, kistisztviselő lett, mint Soós Imre vagy Horváth Teri emberileg felemelő, de mégiscsak kivételes életútja. Minden bántás szándéka nélkül a nagy számok törvénye érvényesült ebben az esetben is, azzal az egyáltalán nem csekély megszorítással, hogy az 1950-es, 1960-as években igen kiterjedt népi értelmiségi hálózat működött a magyar közéletben, s formálta a gazdasági, politikai, művelődéspolitikai döntéseket is.

Szili József több évtizeden át, folytatásokban, füzetekbe írt önéletrajza hagyaté-

kának felmérésekor került elő. Legidősebb fia, Szili József irodalomtörténész és egyik unokája, Szili Sándor történész rendezték sajtó alá a kötetet, és biztosították a megjelenéshez szükséges anyagiakat. Vagyis bizonyos szempontból adóztak közvetlen ősük emlékének, s nem mellékesen a történészek számára is becses forrást publikáltak. A könyv a *Pályák, megállók, állomások* alcímet viseli, s ez a felsorolás arra is utal, hogy a szerző életében milyen nagy szerepet játszott a közlekedés: elég az uradalmi lóvasútra (lóré), a Felcsút és Budapest közötti államvasútra, a Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Rt. (Beszkárt) villamosvonalaira vagy éppen az 1944-es bombázások és harcok idején a Pánd és Kőbánya közötti buszjáratokra gondolni.

Az utazás metaforáját eléggé gyakran használjuk egy-egy életút leírásakor, ám Szili József esetében többről van szó. Már az első fejezet címe (*Megállónál*) és az itt nyújtott, igen plasztikus leírás egyértelművé teszi a közlekedésnek a fiatal parasztfiú életében kiemelt jelentőségét. Szili irodalmi kvalitásaihoz, feszültségteremtő képességeihez elég felidézmem a döntő átszállás leírását: „Zötyögés jelzi, hogy a vonat áthaladt a csákvári országúton. A váratlan rázkódástól mintha belém nyilallt volna valami. Eszembe jut édesanyám sírja a csákvári köves temetőben. Leülünk, mert a vonat befordult a kanyarba és a falunk homályos látképe eltűnt a szemünk elől. Négyen ülünk egymással szemben és mind a négyünk arcán valami megmagyarázhatatlan változás látszik, de szólni egyikünk sem tud. A csendbe beleharsog a kalauz hangja. Száraz torokkal kiáltja a vonatról leszállva: – Budabicske, átszállni Pest felé!” Az első, az időrendi tárgyalást megtörő fejezetnek a visszaemlékezés elejére helyezése egyértelművé teszi, mit tekintett Szili József élete legfontosabb meghatározásának, mondjuk úgy, sorseseményének: 1921-ben, édesanyja halála, édesapja második, rosszul sikerült házassága, testvérei szétszéledése, a kilátástalan uradalmi munka miatt úgy döntött, követi

Róza testvérét, és Budapesten, pontosabban a Pestet övező külvárosokban próbál szerencsét. Előbb a MÁV-nál, majd a Beszkártnál kapott állást, s fokozatosan emelkedett a ranglétrán, egészen az akkori és egyben a mai Akácfa utcai központban dolgozó, fehér galléros tisztviselővé.

Am ne szaladjunk ennyire előre, hiszen a kötet alapvetően szigorú kronológiai rendben tagolódik, követve azt a szinte törvényszerű eljárást, hogy a megírás jelen idejéhez közeledve egyre elnagyoltabb, vázaltszerűbb a kép. Az élettörténet 1901 júniusában, Szili József születésével indul, és a 98. oldalon zárul a gyermekkor világa. Felcsút és a környező puszták életének bemutatása, a paraszti élet keserve, a tíz gyermeket nevelő, korán meghalt édesanya, az iszákos, kártyázó édesapa, a dohos, vizes, túlsúlyfolt cselédházak képe bizony sokkal inkább Sinka István világát idézi, nem pedig Németh László Fejér megyei példák nyomán megrajzolt faluképét. De még a legnehezebb élethelyzetben is felcsillan valamiféle groteszk derű: „Szigorú télben az éjszakák bizony nagyon hidegek voltak az ököristállóban, pedig tizenkét cukk volt benne, ami huszonnégy pár, azaz negyvennyolc ökör. Az ablakok, mint afféle elhagyott, pusztai istálló ablakai, majdnem mind ki voltak törve és szalmával betömve. Hogy a levegő milyen volt, azt le sem lehet írni. Mi mégis jókat aludtunk, de nem is csuda, hisz a napi munka nehezebb lett, és nagyon kifáradtunk. Édesapám volt a harmadik béres, az ő cukkja került az istálló jobb sarkába, így minekünk oda, az ökrök farához csinált ágyat. Ezért fordulhatott elő aztán az a komikus eset, hogy reggel nem győztük magunkat törölgetni az éjjel ránk potyogott trágyától.”

A gyermekkorú évek legnagyobb traumája az édesanya elvesztése volt 1918 utolsó napjaiban. A tüdőbetegséget felerősítő spanyolnátha vitte el a sokat próbált parasztasszonyt, s 17 éves fia szinte egy csapásra felnőtt. Nagyon fontosnak tartom, hogy Szili József következetesen ragaszkodott saját szempontjaihoz, nem foglal-

kozott olyan eseményekkel, amelyek kívül estek személyes horizontján. Azon túl, amit saját maga tapasztalt, nem volt érdekes számára az I. világháború, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság vagy a Horthy-korszak politikatörténetének kiemelt eseményei. Itt megint hangsúlyozom, hogy mennyire fontos ez: sokkal inkább megismerhetjük az átlagember, a hétköznapi szereplőinek gondolkodását ebből a megközelítésből.

Az 1921-ben induló pesti életszakasz középpontjában is a kisbetűs történelem áll: egy kívülről nézve szinte érdektelen és eseménytelen életpálya történései pereznek. Ha kicsit igazítunk a szemüvegünkön, akkor viszont a korabeli magyar társadalom történetének hallatlanul izgalmas és érdekes konfliktusai rajzolódnak ki. Így például az egészségügyi intézményekkel való találkozások hosszadalmas leírásai: legyen szó a Zita barakk-kórházról, a törökbálinti tudószanatóriumról vagy éppen Szili József két idősebb gyermekének betegségeiről. Bizony a halál vagy annak közelsége, lehetőség s ez által személyesebb volta sokkal gyakoribb tapasztalatnak számított, mint manapság, ennél fogva egészen más volt az akkor élők hozzá való viszonya is. Ugyancsak tanulságos a házasodási szokások, az udvarlási szertartások, a különböző nemzedékek együttélésének és felekezeti tagoltság meghatározó voltának érzékletes leírása is. Lassú emelkedésnek vagyunk itt tanúi: előbb a polgári iskola négy osztályát, majd a felsőkereskedelmi iskolát végezte el Szili József, 30 esztendősen megszerezve az érettségit. Persze ő sem maradhatott teljesen mentes a korabeli politikától. Előbb az Ébredő Magyarok Egyesülete nevű szélsőjobboldali szervezet Beszkárton belüli csoportjához kötődött, majd egy kormányhoz közel álló, érdekvédelmi körhöz, 1940 táján pedig a Nemzeti Munkaközponthoz. Ezzel megbízhatóságát igazolta, s ennek révén saját karrierjét vagy éppen rokonai álláshoz jutását segítette. 1945-től SZDP, majd az egyesülést követően MDP tag lett,

igaz, sohasem mutatott különösebb aktivitást. Vallását nagyon hosszú ideig gyakorolta, a kísérő tanulmány szerint a Mindszenty József és Grösz József elleni koncepciós perek hatására hagyott fel az aktív hitélettel.

Szili József elbeszélése a vázlatos formában felidézett 1944/45-ös évekkel zárul, de még így is egyértelművé válik, milyen rendkívüli megpróbáltatásokat élt át egy politikától távol levő, sem a holokauszt, sem a katonai szolgálat által nem sújtott, relatíve jó anyagi körülmények között élő, vidéki rokonságra támaszkodó tisztviselői család is ezekben az időkben. Természetesen érdekes lett volna a folytatás, a második világháború utáni évek rajza is, de ennek megírására – ha egyáltalán szándékában állt – az 1968-ban elhunyt Szili József nem kerített sort.

Általában az emlékiratok kiegészítő részeként szokás kezelni a családi és egyéb forrásból származó fotókat, a szerző életútját bemutató tanulmányt, illetve a nem ismert vagy éppen tájnyelvi kifejezések magyarázatát. Ebben az esetben valahogyan minden szépen egybesimul, talán nem függetlenül attól a gondos munkától, amelyet a szöveg gondozása során Szili József és Sándor végzett. *A kézirat és szerzője* címet viselő kísérő tanulmány egyrészt elhelyezi az emlékirat készítőjének életútját a korabeli magyar társadalom mozgásai, változásai között, másrészt fellebbenti a fátylat azokról a politikai vonatkozásokról, melyekről Szili József nem beszélt. Ugyancsak itt olvashatjuk azt a hallatlanul becses levélrészletet, amely 1944 márciusából származik, s arról árulkodik, milyen lassan alakul át az ember mentalitása, vagy másképpen fogalmazva, miként jelentenek kapaszkodót a gyermekkori emlékek egy idegen környezetben.

Ezért is érdemesnek tartom idézni e sorokat: „Valamikor én is öntudatlanul boldog voltam, és másképp képzeltem el a messzésgben lévő városi életet. Szébbnek, jobbnak és másnak... Azt gondoltam, hogy csak azokkal az oktan állatokkal van annyi baj, mert nem értenek meg. Hej, pedig a [városi] emberek még értetlenebbek! Nem azért, mert nem értik, hanem nem akarják. Ha ott kint, az ürgei réten túl, a csikósoknál szántottunk, ahol csupa békarokka és egyéb vízinövény akadályozta az ekék rendes haladását a barázdában, és az ekém baszót csinált, akkor az utánam következő azon volt, hogy helyreigazítsa, de itt sajnos nem úgy van. Hanem ha valaki hibáztat, és a másik észreveszi, akkor már szeretné felakasztatni tisztviselő barátját. De azért jó barátoknak vallja magát.” Erősen rímelnék e sorok Németh Lászlónak vagy Márai Sándornak a középosztályról írott dörgedelmes gondolataira.

Mégsem tartanám hitelesnek, ha e recenziót pesszimista hangulatban fejezném be. Azért sem, mert éppen Szili József kitartásának, tanulási, felemelkedési vágyának nagyon szép tükröződései azok a jórészt családi fényképek, amelyek a könyvet zárják. A Józsi és Feri című képen, amely az 1910-es években készült, a két kamasz Szili-fiú markolja erősen egy szék támláját, miközben félve, szinte lopva néznek a kamerába. Az 1938-ban készült családi fotón az elegáns, nyakkendős Szili József Beszkárt-tisztviselő, havi 678 pengő jövedelem birtokosa pillant ránk felesége és gyermekei társaságában. A két fénykép húsz év különbséggel készült, de a két tekintet között mintha több száz esztendő volna. Ennél ékeesebben aligha lehetne ábrázolni a szegényparaszti és a polgári/középosztálybeli világ közötti mély szakadékot.

Papp István